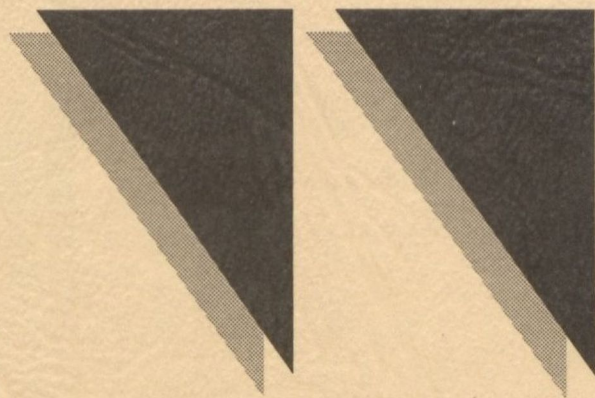

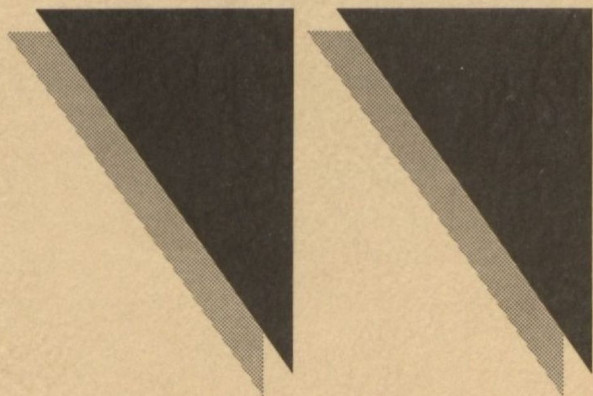

Ágh István, Gömöri György,
Lászlóffy Aladár, Lövétei Lázár László,
Szöllősi Zoltán, Veress Miklós versei
Ferdinandy György, Grecsó Krisztián
novellája

Tornai József esszéje

Bertha Zoltán Szilágyi Domokosról

Diákmelléklet: Vadai István
Csokonai Vitéz Mihályról

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Press Kft., Szeged.
Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.
Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu
A folyóirat internet-szolgáltatója a V-fon Rt.

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HIRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési
Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Buda-
pesten a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin,
vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Posta-
bank Rt. 11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára: 200 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 600, fél évre 1200, egész évre 2400 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LVI. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

2002. MÁRCIUS

LÁSZLÓFFY ALADÁR: Fehér hó fia; Ugyan milyen bolygó fények; Piros csizmák tele?	3
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Cinema Paradiso	5
GRECSÓ KRISZTIÁN: Gombolyagos történet	8
GÖMÖRI GYÖRGY: Közérzet-jelentés egy nizzai szállodából; Chagall sírja	15
SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Ellátok innen hazáig	17
FERDINANDY GYÖRGY: Apánk tyúkja	19
ÁGH ISTVÁN: Őszvégi lamentáció; Szentséges éj	23
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR: (Leám! Leácska!...); (Jöjj, tavasz...); (Álmodj csak egy sort...); Szentábrahámi zápor; (Idők suhannak...)	26
AARON BLUMM: A Krpilonac nappal is támad	30
VERESS MIKLÓS: Szentvért nap után (Bálint Sándor emlékének)	37
KELEMEN ZOLTÁN: Psalmus barbaricus; Bodrogek; Balkán	41
TORNAI JÓZSEF: A három misztika	43

TANULMÁNY

BERTHA ZOLTÁN: Szövegköziség és sorsjelentés (Szilágyi Domokosról)	52
--	----

ÖRÖKSÉG

LENGYEL ANDRÁS: A polgár-étosz és a „gavallér- világnézet” ütközése (Tömörkény István „lovagias ügyei”)	61
---	----

KRITIKA

VEKERDI LÁSZLÓ: Németh László Emlékkönyv	71
FÜZI LÁSZLÓ: Műalkotás vagy információ-hordozó? (Németh László munkái CD-ROM-on)	78
TÓTH ÁKOS: Befejezett múlt (Tandori Dezső: Aztán kész)	82
KISS LÁSZLÓ: „Azt hiszem, meg kell találnom a helyes arányokat” (Hazai Attila: Szex a nappaliban)	88

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Sokat jelentettek számomra a sze- gedi barátságok” (Beszélgetés Szathmáry Gyöngyi szobrászművésszel)	94
SZAJBÉLY MIHÁLY: Csetri Lajos professzor emlékére (1928–2001)	104

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SZATHMÁRY GYÖNGYI munkái a 16., 22., 25., 29., 93.
és a 103. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

VADAI ISTVÁN: A kételtű költő

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Fehér hó fia

*Keleti vagyok, tízezer éve nyugaton felejtve.
Nyugati vagyok örökre keletre ítélve. Szabad ember vagyok, csak kiszolgáltatott.
Harcomban, munkámban hajlongok ég és föld között, lovak és diadalívek hasa alatt bújok át.
Szabad ember vagyok, csak kiszolgáltatott.
Heverhetnék itt akár csata után is, élettelenül, de egy élet után estem el, térdig, övig, lassan homlokig vágott vissza az anyaföldbe őfelsége, a sárkány. Mert velem egyáltalán meg kellett birkóznia.
Szabad ember vagyok, csak kiszolgáltatott.
Fehér hó fia lehetnék, mintha engem is valaki papírra írt volna Jónásnak, Jánosvitéznek – ha nem volnék ennyire szabad és kiszolgáltatott.*

Ugyan milyen bolygó fények

*Cinke veri az ablakot.
Mit kérhet és mit adhatok?
Csak a pelyhek milliárdja
marad tőlem a világra.*

*Egy-egy téli vasárnapon
magam bizony azon kapom,
nem bánom a reumákat
csak az emlékeim fájnak.*

*Régi karácsonyok jönnek,
az ablakon beköszönnek.
Visszanéznék piros fények.
Háromkirályok szegények.*

*Átszegezve, fűrészelve
lehetnék a fenyő lelke?
Visszaszerzett kereszt mára
lehet még a bölcső fája?*

*Mennyi volt a jövő ára?
Vizes pelyhek milliárdja?
Mit mutatnak, hova érnek?
Milyen mélységeket mérnek?*

Piros csizmák tele?

*A kimerültség négyszögeket rajzol
Az ezerszáz év sorsszimfóniákat?
Most névtelen Koppányok hada nagyzol
egy senki-Dózsa Petőfikre támad?*

*Az őszi harmat tavasziba váltott?
Vivaldiból egy Polonius tört ki?
A hányadik szép hófúvásban álltok?
Sziget a vár s most sem fogtok kitörni?*

*Nem hálát habzsol a méltánytalanság?
És Edvárdot égetnek velszi bárdok?
Mutatják: erre ment el az igazság
s ti arra tartva, másik úton jártok?*

*Kik megmaradtak, önként Rodostóban
alakítják a hím oféliákat?
Most történik a hágókon, a hóban,
mert kánya, kígyó, féreg egyre támad.*

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ

Cinema Paradiso

Giuseppe Tornatore filmjét nézem

1

*A Malom utcán végig azért izgultam,
hogy mi fog kisülni a dologból,
mert ha egyszer nem volt pénzem,
csak lophattam a könyvet: színes
lapjain csodálatos tájak voltak,
épp olyanok, amilyennek a menny-
országot képzeltem akkoriban.*

*Azóta is csodálkozom a történeten
(a könyvön, mennyországon és
rajtam kívül még egy boltos is
szerepelt benne, aki kézen fogva
vezet a polchoz, ahol nyitott lapjaival
ott állt a könyv), mert a küszöböt
átlépve már se élő nem voltam, se holt.*

*„De vajon az ajtócsapódás hangja is
a túlvilágról származott-e?”, spekuláltam
később, ahogy loholtam végig
a Malom utcán, vissza a pokol felé.*

2

*Tíz évig mindig ugyanazt azt utat
kellett végigjárnom az egymásra
dobált kőtömbök között, ha a közeli
boltból kenyérre vagy sörre volt
szükség: P., a kőfaragó
az utca mindkét oldalát durva szikla-*

*darabokkal rakta tele, mintha folyton
ugyanazt a félkész diadalívet tervezné:*

*„Az aprómunka nem nekem való –
mondta, mikor egyik útján
a kőbánya felé ott ültem mellette.
– Most pedig felejs el minden hangot.
Ha jól csinálod, egy idő után mindig
ugyanaz a lámpaoszlop, ugyanaz
a benzinkút, ugyanaz az útkereszteződés
fog következni...”*

*„Nem ezt akarta –
írta később anyám, mikor egy alá-
zuhanó szikla szétlapította a kőfaragót –,
de a sírköve legalább kedvére való.”*

1'

*Október van, lehull a sötét,
mint a nedves szivacs. Kopaszra nyírt,
öt éves fiúcska ül az üres autó-
buszon olyan jólnevelten, mintha egy
ideje már puha tollpárnák közt
ringatózna: „Apu, mikor érünk haza?”,
fordul a sápadt férfihoz, s bár nem érti,
a világ legegyszerűbb kérdése miért lett
hirtelen a legbonyolultabb („Ne vágj
pofákat, fiacskám!”), mégis boldogan
simul a férfihoz.*

*Nem csoda, ha később
nem érti, miért sír apja a színpad
egyetlen reflektorfényében, mikor
körben már semmi nincs, csak az angyal
hangja valahonnan a sötétből...*

*Nem folytatom, de ha lenne túlvilág,
bizonyára ugyanúgy nem értené:
álmosan bámulja az utat, ami végül
olyan sima-végtelenre nyúlik,
mint a körhinta acélrúdja.*

2' (vidéki kápolna)

*...Mielőtt még rászánta volna magát,
hogy a pocsolók közt fölkapaszkodjon
a domboldalra, néhány percig ott állt
a kiürült buszmegállóban, majd kihúzta
kezét a zsebéből, és hagyta, hogy
az eperfáról kifordított tenyerébe
hulljanak az esőcseppek:*

*„Meleg tenyérben
egy átlagos nyári esőcsepp is sokkal
nehezebb, mint rendesen”, gondolta később,
ahogy átlépett a kápolna küszöbén,
és szótlánul sétált el a szenteltvíztartó előtt.*

GRECSÓ KRISZTIÁN

Gombolyagos történet

...És a ház körüli gesztenyefák, három van: szorosan egymás mellett, emlékeiben inkább diók. Nem szebbek, de nemesebbek, s ezzel együtt háziasabbak is. Mikor a házról beszél, legszívesebben mondatonként emlékeztetne az összefolyó árnyékok természetére. Ilyenek. Szóval a fák fél úton, metszetben, elegyben, ahogy tetszik, a gesztenye és a dió között. És nem is csak ez az egy példa van egymásra folyt rétegekre: a gesztenye illatot, ahogy mondani szokás, arra felé harapni lehet.

A házról, arról a barátságatlanul terebélyes téglapületről, neki is a gombolyagos-történet jut az eszébe, nem csoda: öt év alatt az egyetlen eredeti tréfa. Valamennyi ablakon átalvetik a fonalat: ki, be; a megkötözött ház úgy tűrt, ahogy végül az önkéntes fogságot vállalták mindnyájan, nem szabadult onnan senki – sértetlenül. Legalábbis szerinte nem, és ha ez így van, a kevésnél mások számára is sokkal többet kell, hogy jelentsen.

A mama is kötött pulóvereket: ma már bármi eszébe juthat. A gombolyagos történet jelentheti ezt is. Hogy kövér lakodalmas kalácsok kígyóztak, haránt.

Három gesztenyefa, zavaróan közel egymáshoz, hajba kaptak hamar, elég volt, ha a Tisza felől böföntett egyet a szél. Ha huzat volt, hullottak az ágak, nem csontos ujjak: szemét. A ház előtt a Csuka csárda, mögötte srégen a Köztemető. A Csuka mögött a Holt-Tisza kúszik, Gróf Széchenyi állítólag maga kérte, hogy vágják le ezt a terhes kanyart: szaladjon csiklandós jókedvében a Tisza. Ilyesmi sokkal később kezdi el érdekelni, de azon a szilveszteren sokat foglalkozik vele, amikor korán sem véletlenül visszatérnek oda, a csárdába, mely éppen annyira édestestvére a háznak, mint amennyire ellensége is. Fontos támpont a házhoz képest, ez biztos, mint ahogy az is onnan nézve lehet csak valamilyen. Hat és fél deci égetett szesz csúszik le büntetlenül. Hazafelé azt meséli neki a taxis, hogy *Mindenszentekkor*, ki tudja, az év első napján hogy is kerül elő a téma, a központba több panasz is érkezett, zavarják az áhítatot a sírok közül mobiltelefonon taxit rendelő nénik.

A csárda teraszán nyáron sokat várakozik a férfikar, onnan indulnak próbálni a házba, egy fél barack, két deci kóla, a túros csusza fogyasztása közben föltűnnek a válogatott kajak-kenusok. Ők edzenek tényleg: kopottas nemzeti-szín melegítőjükön szapora izzadságszigetek. Balról, a házzal átellenben, egy vágóhíd határolja a Csukát, nem lehet véletlen, gondolja évek múlva, még min-

dig sértődötten, gúnnyal; ilyenkor ha maga van, akkor is mosolyog. A Köz-vágóhíd kívülről is mogorva környéke megannyi haragot, és pusztulást takar, ő is járt ott, tudja. Érdekes véletlen, hogy akkoriban nem a *házban* próbáltak, így mégsem kapcsolható hozzá az a szomorú történet. Mérei, a szatmári és sok egyéb koreográfia szólója, először egy csákánnyal léket vágott a rémülten zokogó bocin, azután kezdett el egy a rozsdától sárgálló drótot húzgálni az állat gerincoszlopában, végig az idegektől párnázott barlangban. Ennél nagyobb fájdalmat élő ember el nem képzelhet.

A csárda cigányzenekara akkoriban megyeszerte híres, hallanak róluk a törmörkényi útkaparók, a felgyői kocsmárosok, de a sárasági gyógyszerészt is kérdezhetjük, meg fogja mondani. Léteznek. Ennyi érdemük már akkor is van, és ez nem kevés. A *ház* és a Csuka között húz el a szentesi út, teli kamionokkal, lovas kocsikkal, az út az egyetlen dolog, ami fönntartja a távozás, menekülés, kirobbanás lehetőségét, reményét, mégha ebből a szempontból csak illúzió is. A Csuka, mint a próbák alfája és ómegája a *házzal* közrezárja az utat, nincs menekvés.

A megköttözött *ház* nem rögtön lett metafora, csak a fél évtizedes túrés juttatta odáig a tréfát. Érdekes, hogy addig is visszajárt, helye volt a *képben*, mégsem tűnt föl senkinek. Még neki sem, pedig hajlamos azt gondolni magáról, ki-magaslott onnét. Ilyenkor is tapintani lehet, mennyire nem. Úgy izzadtak még télen is, hogy centi vastagon dermedt rá a pára az ablakra; szerinte a természet is örökké *ezt* a motívumot ismételte. Fonál kígyózott ott is: a jégvirágok is *ezt* rajzolták meg, le, újra és újra. *Megköttözött ház* is lehetne, hiszen fonálról van szó, az együttesvezető egy már a születése pillanatában is divatjamúlt kardigánon dolgozott éppen, a tenyérenyi kezdemény mellől kapták ki, Mérei, Sára meg még valaki. Gyapjúkardigános *ház*, szereti a lakóit. Mégsem lett kötött *ház*, vagy ha az lett valakinek, miért is ne, akkor meg, úgy, nem jelentett semmit. A folyamat is lenyűgöző volt, kívül Sára várta a gombolyagot, passzolgattak Méreivel. Nem emlékeztetett labdázására, titkon már akkor sejthető volt, hogy több lesz ez ennél, sőt az is, hogy kevés azt mondani rá, „annak az öt évnek a legeredetibb tréfája”.

Van, hogy görcsösen szeretne szabadulni mindentől, ami onnan származik; butaság, be kell látni, minden életkornak megvannak a stigmái. A maga stigmái.

Három fa, éppen egy-egy Polski Fiatnyi közzel, prímán be lehetett emelni közéjük az egyik korábbi együttesvezető autóját, a Teremtő nem passzít jobban. Azok alatt a fák alatt kellett csapásolni, tehát a *házon* kívül vert ő is a bokát, combot véresre folyton, vagy legalábbis vörösre; alul egy bolyhos, fekete melegítő, meg egy papírtalpú bakancs. Mellén egy szellemeskedő föliratú póló; körben szúrós, *civileknek* ismeretlen mélységű verejtékszag. A dió-gesztenyefák alatt, ahol ősz volt mindig, feléjük különben sincs egyéb évszak, csak ősz.

Nem tudja, miért, de nem mert fölfelé nézni sosem, csak a földre, persze a földet nézni nem szabad, üvöltenek érte, igaz, édes mindegy, mindenért üvöltenek. Ezekre az emlékekre, a hiedelemmel ellentétben, vagy legalábbis azoknak a képzelgéseivel ellentétben, akik még túrnek ott, sosem akkor gondol, mikor *olyan* zenét hall a rádióból, vagy egy koreográfiát lát, valami nyugati fesztivál képeit a televízióban, esetleg a házhoz hasonlít egy sarki, bírósági épület. Sohasem akkor ilyen leszámolóan igazságtalan. Neki mára ezek kódok, hangok, sőt legtöbbször idegborzoló zörejek, és ha nem tudná, hogy azok a mozdulatok, dallamok, ahogy a világ, önmagukból lettek, nem is hinne nekik. Ez a mozgalom nem hal, mert alulról búzlik, gúnyolódott a tévé előtt karácsony másnapján, de ahogy a pudingon, rajta is kiütött pöttyökben valami, a szivárgás lassúságával tudatosult benne, nem tud szavatozni, konzerválni, dunsztolni semmit abból az öt évből, és persze ez azt is jelenti, hogy ez a folyamatos leszámolás, szükségszerűen állandó törődés, helyesebben kénytelen vergődés is kell, hogy legyen.

Idén először nézőként sem ment el a karácsonyi gálaestre.

Ki tudja, hány év végig szenvedett, töltelékszámoktól elnehezült műsor végigvergődése után mégis korainak bizonyult a távolmaradás. Aznap este nem gondolt rá, pontosabban rá sem gondolt, hogy most, mi történik, de később éppen emiatt jutott eszébe annyiszor. Hogy mikor volt, föl sem merült benne. Nem kevésbé ambivalens az emlékezés többi szelete sem, de azok közül alig néhány *tudatosan* az. A ház, szerelmének legalábbis így beszél róla, nem érdekes, már nem az, egy üres tégely, urna, kosár, sehol semmi nyom. Nem tudni, a lépcső hányadi fokán állt Nádas, a nagy táncos, mikor a legnagyobbat tartva hazajött Pestországból. Nem bírt fölnézni őrá sem, csak hallotta, ficánkol az elismerésben, várja az üdvözléseket ott kívül, a cigarettázó lépcsőn, mindegyik után nyújtózkodik egyet; és látta, legalábbis ameddig a csapott tekintet fölért, hogy annyira felnőtteken esik a nadrágja!

Égkek farmer volt akkoriban a divat, menthetetlenül férfiasan lengett Nádas bokáján, nem lehetett nem megalázkodni előtte. Ahogy szilveszter éjszakáján az elszakadt családi fonál miatt kesereg, és persze megint, ki is mondja, a *gombolyag* visszatér, tudatos ember, úgy fogalmaz, mint *motívum*, szóval az elvékonyodott családi fonáltól, amiről visszafelé meglepően korán nem tudni már egyáltalán semmit, megijed, egészen komolyan megrémül, mekkora behozhatatlan hátrány ez, betegség, fekély, tályog, nincsen rá ír, ahogy, mivel nincs, az sem lehet orvosság semmire: a közös múlt, amire a gyarapodó személyes múlt páncélja mögül nézve, mint fegyverre végül is egyre kevesebb szüksége van, de ott, akkor *mindent* jelentett volna. Teljesen törvényszerű, hogy megint az vetődik föl, szorítja meg szerelme karját, már hajnalodik, nem innen festem-e oda ezeket a színeket; lehet-e az, hogy a története pilanatában, abban a bizonyosban, mikor *önmagából* lesz, tudjon valami magá-

ról. „Kevés év, csöppnyi történés, törpe lét”, azt éreztem akkor is, mondja és a lány szeméből próbál meg valami vigasztalót kiolvasni. Nem volt előre elhatározva, de hogy a bizonyos *közök* kereteseek legyenek – azért mennek a Csuka csárdába szórakozni, csak ketten, amiről hamar kiderül, szilveszterkor kevéssé életképes fölállás. Abban sohasem lehetett egészen biztos, hogy elment-e Nádasival az akkori választottja, természetesen ez volt számára a legcsípősebb bizonytalanságok egyike: az *igen* és a *nem* között minden apró részletnek megvolt a maga helye (és ideje is!) a hierarchiában. De mégis, micsoda naivitás már megint. Az efféle dolgokban soha sehol sem lehet tökéletesen biztos, örökké akad egy kis remény, mikor már menthetetlen, akkor is. Hátha nem. Vetkőzés, mondja, minden tekintetben. A Csukában izzik a levegő, úgy tűnik, mások számára emlékezetes búcsú lesz ez az évtől.

Hogy Gróf Széchenyi mit kért, kért-e valamit, csak a lelkek mélyén tudják, nem akadna helytörténész, aki ott rábólintana. Szívszaggató és ocsmány nóták váltogatják egymást, megerősítve a két szerzemény közötti átmenet nyújtotta szenvedést.

Azt is sűrűn emlegeti, hogy az izmosak levetették a pólót, vagy akinek szőr volt a mellén, akkoriban a szőr nagyon ment. Ledobták magukról a göncöket, hogy a gesztenyefák alá kitevedő tekinteteknek legyen lehetőségük mérlegelni, választani az öregek közül. Az öregek uralták a pőreség minden dimenzióját, a zuhanyt is, amiről akkoriban azt gondolta, hogy a lehető legtöbb. Egy házi-bulin figyelte meg tavaly (hosszan rágódott a konyhába szorult drogosok lassúságukban is kapkodástól terhes reakcióin), hogy ennél sokkal több is lehetséges, és ez ott, a *házban* is megtörtént: a lehetséges legtöbb volt a vég, nem azok az apró falatok, amik akkoriban nem mentek le a torkán. Hogy mikorra beszappanozta testét, kilökték a szárazra. Ez egy kicsit honvédő történet, tudom, mondja szigorúan barátnője szemébe nézve, csak alulról szagolva. Be sem tudom határolni, a megalázottság melyik zsákjába tartozik ez, mire végigvárja a dolgozó az öregeket, szappanosan, kendőzetlenül, addigra pörög le róla a rá-száradt a hab. És akkor oda ne rohanjak, neveti el magát alig néhány perc múlva, hát én is voltam öreg. *Nem lehet* kimondani, sziszegte, hogy én akkor sem csináltam ezt, pedig nem, ha lerozsdáll a sárasági szélkakas, akkor sem. A pucérság mélyebb területein aratott győzelmük sokkal jobban fájhatott volna neki; de azt akkor nem akarta, nem tudta észrevenni. Pedig az öregek szemével nézte ő is a saját testét. Az ő undorukkal. Tartósan berendezkedő, idegen viszolygás. A lányok a csapásolás alatt odabent ropták, forogtak, bokáztak a tükör előtt. A *házban* a hatalmas próbaterem egy fala félig tükör volt, igazi nagy, táncos-tükör. A terem két, külön-külön sem kicsi óvodai szoba volt egyben-nyitva, a kivert falat egy méteres csonk jelezte, akárha sonkákat, kolbászokat rejtő kémény bújna benne ott, az oldalsó fal mellett, valahol középtájon. Ő hasznos darabnak gondolta, különben nem lett volna egy talpalatnyi sziget

sem, ahol ne kellett volna tánc közben látnia magát. Elég volt az, hogy nincs egyetlen intim szeglete sem a házban. A két öltöző állandóan teli, a lányoknál is gyanús pára. Az iroda legjobb helye a fotelágy, örökké foglalt. Jó néhány primás lány, és fél tánckar szüzességének vesztőhelye. Ha a falak beszélni..., mondták és nevettek. A falak pedig ugyanolyan jeltelenek, mint maga az ágy, mindegy, hogy *azon* történt, az a bármi is. Erőszak, fájdalom, megmondtam, hogy *oda ne tedd be*. Vége, nem lehet elképzelni a nem létezőt. A lányok akkor is a tükör előtt ropták, ha nem lett volna muszáj. A lányoknak mindig muszáj volt, csak neki nem volt sejtelve sem, miért.

Ez a test még úgy működött, mondja szerelmének, hogy az akarástól nem tudott tenni.

A Csukában eltöltött szilveszterüknek valódi jelentősége előre nézve lett volna, ha lehetne látni előre. Hogy az, ez a szerelem lesz – ha ezt kivethették volna kártyán, vagy megidézhatték volna szellemekkel, akkoriban divatozott a poharas módszer (Jézus Krisztusra egész csapatnyi előjegyzés), akkor megkapta volna az őt illető helyet. Így túlzás azt mondani róla, fordulópont, szignált, ki-tüntetett hely, mikor ebből a helyzetből, csak annyira az, akár egy elszalasztott, észre sem vett isteni kegyelem. Nem maguk a dolgok fontosak: a legtöbbnek önmagában van az előzménye. Ezt sűrűn mondog, mosolyog rá szerelme, láthatóan megkönnyebbül tőle, hogy letértnek a sokat emlegetett, feszegetett családi vonalról (*fonál*). Te nálam, önmagad után következel. Ezt egy korábbi alkalommal ejtette el; termő földbe hullt mag. Az sem irányítatlan történés, hogy innen nézve *már akkor* báb volt az a szerelmi vihar, a mostani pillangóhoz viszonyítva. Lehet-e az, hogy a története pillanatában, abban a bizonyosban, mikor megszületik, tudjon valami magáról? Hogy a hamar jött egymásra találást követő szakadás, törés már a reccsenés pillanatában is épebb felületet eredményezzen, mint annak előtte volt. Hogy a mostani *hála Istennek* már akkor is szenvedéssel teli, de megadó belenyugvás a szükségesbe. A csábítás zsákjába bekötöttettek a kismacskák, de vízbe nem vetette őket senki.

Csapásoltak a gesztenyefák alatt, ő percenként nézte az óráját, pedig tudta, nem szabadul, hiába lesz vége az ütlegnek, az öregekkel együtt mennek inni, mert az is a próbához tartozik, ami nem, végtelen sora van a már fölfogásuk pillanatában elfelejtett híreknek, hogy mi mindent érdemes megjegyezni mondjuk egy esztergapadról, merre tud elfordulni rajta az ízé, és akkor mi van, ha elpattan a fene se tudja már, mi. Akkor mi lesz. Utólag a kocsmatúrákba is sokkal több keserűség vegyül, mint amennyi zacc annak idején lötyögött az alján ennek a pohárnak. Hamar kiitta. Aki azóta lett, az van megsértődve mindezért, és a torzítás ebben az esetben erősen tudatos, valamint megengedhetetlenül gonosz. Még ha az ő lelkében igenis van árnyéka, vetülete ennek az elvileg szétfolyt múltnak, hiába is hitegeti magát, hogy még csak a *többiek* sem azok, már csak *figurák*, akiket bármilyen variációban oda tud

képzelné, és ez egy nem létező helyzet, ami ezáltal nem is hathat semmire. Vákuum, horpadás, beesés jelentkezik: ez a nem létező helyzet őrá mégis hat, s noha a tudatosság megóvja az elvetéléstől, jó sem származik az belőle. Hogy „aki csak olvas, az nem él, annak próba után semmi mondanivalója” – utólagos hozzáköltés, ő sem hasalt könyv fölött soha, nem csak azért hallgatott tehát folyton, mert egyébként is „kuss volt a neve”, de mert nem tudott volna olyat mondani, amire bárkinek is szüksége volt.

A csárdában ez különös kontúrokat kap, az óév búcsúztató dínomdánom monotonitása, a változatlanóság: a bika fej, ami már nyolcvanhétben is ugyanott díszelgett, és ugyanennek a jószágnak a hatalmas bőre, ami szintén, már akkor, mikor életében először evett étteremben, ami (ez már szinte erőltetettnek hat) szintén a Csukában történt, jelzi, mennyire hamar pimpósodik az emlékezet. Nem is értem, mondja a lánynak, hová lett az időm, nem voltak kézzel fogható ügyeim, szemben az esztergapaddal, ami nagyon is az. Finom a simítása. Válaszúti legényest okádott kifelé a ház, ősz volt, a lépcsőn sorakoztak a csizmák Nádasi lába mellett, az ő két nagy teknője is, összekötve. A zokni rothadás-határon. Nem volt rossz, bár sokat bántották érte, hogy tuskónyi vastag a lába, legalább nem vették el a csizmáját, harangozott benne az öregek piszkafa vádlója; a gólyaláb, a nád. De csak az maradt meg, ami az átlagtól szélsőségesen elütött, így éppen azzal, hogy megvolt, megalázóan emlékeztetett a bajra, hogy az a testrész hibás, és ettől jelet kapott, neki magának sem volt kedve hozzá, hogy fölvegye, magára akassza, akárhova kitűzze. A ruhatárban három babfőzelékkonzerv volt a belső polcon, négy évig lepte a rizspor. Az új együttesvezető ette meg végül, másnak nem lett volna hozzá gusztusa, az a Szekszárdról betévedő férfi, aki végül *biztosan* elszerette a nőjét, és akinek Ladája volt, nem Polskija, ami nem szorult be a gesztenyefák közé sehogy, lehetett erőltetni. Szekszárdról az az irtózatosan büdös lábú férfi jutott eszébe aztán, aki egyetlen találkozás alatt szerette el azt a másik lányt. Arról a városról, ami mára a legtöbb nem létező történet színhelye.

Idő és levegő az a néhány hét azóta, pedig akkor minden volt csak lehetőség és tér nem.

Az első pizzázás *vele*, no nem a Csukában, az azért már sok lett volna. Újra remegő gyomor a ház közelébe érve, üdítő megújulás, a ház szereti lakóit. Azok a babkonzervek a legkedvesebb emlékek, mondta egyszer viccelődve, az ő öt éve csak három fémdoboznyi szépség, nem hazudik. Aztán komolyra váltott, hazafelé tartottak, ő vezetett, és ha viccelődött, lassított, ha komolyan beszélt, rálépett a gázra; amikor több, folytatta (száguldottak), akkor egy kicsit kevesebb is. Így adja a kedvem. Nádasit körberajongták a lányok, ő meg csak rugdosta felnőtteken eső farmerében a gesztenyét, nem igen törődte őket, csak éppen annyira, hogy ne hagyják ott. A megkötözött házát csak azok érthetik,

akik már nem tartoznak oda. Akik ottmaradtak, már mind elfelejtették. Nekik nem lehetne megmagyarázni.

El sem hinnék, hogy eszembe sem jutnak, mondja neki szerelme, és hogy milyen könnyű *elszakadni*.

A fonálra nagyon kellett vigyázni, hogy *ne* szakadjon el, ez fontos volt. Mérei, Sára, meg még az valaki, igen óvatos volt, de a fonál így is többször elszakadt. A megkötözött *ház* ki nem bontható metaforáját ekkor kellett volna megérteni. Amint Sára óvatosan és kínok közepette, akárha horgot kötne egy damilra, újra folyamatossá teszi a fonalat.

Valóban igen könnyű volt elszakadni, helyesel, és ezzel a legmélyebben egyet is ért.

A fonállal körbefont *ház* képe hullámszik előtte mégis; a lakó jó a háznak.

Azok a lányok, akik *civillel* szűrték össze a levet, feszengtek, ha megjelent Nádasi. A *civilek* gyarlóságára emlékeztette őket tökéletessége. Nádasi sem tettel, sem szóval nem tiltotta őket semmitől. Csak a saját javára csalt, az meg néhány lány kivételes adománya volt. Mégis, ő úgy érezte, ezeknek a látogatásoknak lett hozadéka az, hogy a satnya, sánta, billegő tekintetű öregek, a *civil* szeme láttára szerették el (és legtöbbször *vissza*) annak kedvesét. Ő kivonult az öltözőbe, figyelje ezt, akinek a pokolban szellőztetik a lelkét. A civil vak, akár az ajtó, nem látja, hogy ez a forgatás még így, de a következő már *amúgy*, pedig a lejtésén látszik, a tapintásán, a szellőzésén, hogy milyen huzatot csinál, abból tudni lehet, megvan, eladta magát, a szuka; hiába kacsintgat visszafelé. Ki kell nyomni, azt mondták mindig, a szemét az ilyennek, pedig ő mára azt gondolja, dehogy, kacsingasson csak, különben, ha rögtön az elején rájön a *civil*, micsoda belterj, beltenyészet az, nem jegyzi meg eléggé.

Azért táncolnak is, a zenekar megkegyelmez, a Csuka nagy mulatói visszaszorulnak, az apály, akárha hetes esőzés után jönne. Oda a gesztenyefák alá vissza mennék, súgja fülébe a lánynak, mert ott jó lenne, csapásolnék kettőt a betonon, annál többet nem bírnék már úgy sem. Ahogy leülnek, kiveszi a kistáskásból a dugi Metaxát, és leránt még egy felest. Oda kellene állni a Nádasi helyére, mondja; közel a *házhoz*, de kívülről. Képzeletben kidobja a *gombolyagot* az ablakon. Ő dobja ki. Elrúgnék két gesztenyét, hogy ez akkor most remek volt. A lány mosolya halvány lejtő. De a világnak hála érte, vége: elszaka...

GÖMÖRI GYÖRGY

Közérzet-jelentés egy nizzai szállodából

*„Kis tüzes kötőtűk döfködik combomat”.
Nem jó, hogyha ezzel kezdődik a nap.
Volt ez korábban is, de inkább
napközben, vagy néha estefelé.
Hogy ez a korral jár? Nem elégít ki
ez az előlegezett orvosi válasz.
Közben az Azúrparton vagyunk,
egy kicsi szállodában, ahol a kert
délceg pálmái és illatos bokrai közt
meg lehet érteni, miért lakott itt Csehov,
amikor a „Három nővért” írta.
(V. I. Uljanovról már nem is beszélek).
A „harmadik kor” sivatagában araszolva
egyszerre csak oázishoz ér az ember,
s ez az a perc, amikor elfelejti
a tikkadt torkot, a fájós, rossz bokát,
meg azt, hogy lábát is ismeretlen tettesek
már reggel tüzes kötőtűkkel döfködik.*

Chagall sírja

*Egyszerű kőlap egy kis hegyi temetőben,
Provence-ban, ahol a helyi előkelőségek
mellett kevés hely jut minden más halottnak-
sűrű rozmaringbokor áll a sír fejénél,
s magán a kőlapon: kövek és kavicsok
halomban, meg a név: „Marc Chagall”, élt
ennyi és ennyi évet; milyen gazdag élet
volt ez az orosz falucskából Párizsig és tovább...
Napközben zuhognak rá a forró nap-nyilak,*

*máskor trópusi eső veri, de estefelé
egy sápadt hegedűs lebeg a sír fölött
és játszik egy füllel nem hallható dallamot,
amitől otthonos lesz a száműzöttek
kövekkel borított sírja.*

CSONKA PÁL

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Ellátok innen hazáig

*Ellátok innen hazáig: állok
magamnak háttal,
betöltöttem az ötvenhatot,
ravasz csönd,
elkezdett párba –
indulok immár két irányba,
szobám hangos faláig,
elémvetül a visszaút s megyek
amerről jöttem,
tanyáig.*

*Amit látok s hallok,
nem tudom,
múltban-e vagy jelenben,
egymásba nyíló tükreimben –
szellős már a hőség,
szöllőtől véres ősz még,
zsalugáter
zsanérgerincen
szerelem ajtaja, ablaka testem.*

*Csont leszek, csukhatatlan,
porszem és rezgő gondolat
szétválaszthatatlan.*

*Hűtlenségem bizonyítható, de
hűségem mikor?
hazafelé is elfelé, s értelmem
és érzelmem,
beleőrül a testem –
én ifjúságom, nem öleltem
világom.*

*Szapora vadnyom körülöttem –
lehet,
hogy én még sosem öltem.*

*Farönk égen a Nap,
véggel,
fény-gyűrűi táguló körökben
csörömpölnek az őszben,
világfa ága csonttörései,
csillagok éjjel –
méheek zúgása fűrészel.*

*Ily egyedül nem voltam soha,
vadak hűlt nyomának
pásztor.*

Agancsos éj,
szarvas Hold fara,
nyerít,
nyerít
a férfi lélek,
zongorára cserélt paripa –
szerelmet utol nem érek.

*Ködvárosnak ködlovas kéne,
párnámon áthallik szívem
közeli ügetése,
félelmemre
nincsen dalom –
pornográf árnyak a falon
s hazafelé magamban
szalmahajad hajamban*

FERDINANDY GYÖRGY

Apánk tyúkjá

A grillcsirke itt az Újvilágban a magányos férfiak mindennapi kenyeré. Mióta egyedül élek, én is egyre gyakrabban ráfanyalodom. Ímmel-ámmal, igen, de ennek oka és magyarázata van. Ez az amerikai sültcsirke ugyanis csak külsőre hasonlít a szárnyasjóságra, ami egy talán sosem volt régi világban kint kapirgált az udvaron.

Kezdve azon, hogy se feje, se lába. Itt jön! – mondják vállvonogatva az amerikaiak. Ám legyen! Van azonban még valami, ami a csomagból kimaradt. Mert a régi idők szárnyaiban volt egy magányos, vé-betű formájú csont. Valahol a mellük húzában, ahonnan nem is olyan könnyű kiszedni. Márpedig, útban az Újvilág felé, ez a csont, a szerencsecsont is elveszett.

Kölyökkoromban verekedtünk érte. Megfogtuk a szárát, és nagyon erősen kívántunk valamit. Azután addig feszítettük, amíg elszakadt. Akinek a hosszabbik fele maradt a kezében, nyert. Ilyenkor persze be kellett volna vallani, hogy mire gondolt az ember. De ezt már senki se szerette. A titkát mindenki csak ennek a csenevész csirkecsontnak súgta meg.

Nem mintha olyan sok mindenre vágnék. Tulajdonképpen már nem is vágyom semmire. És különben is: kettőn áll a vásár! En pedig egyedül élek, mint az ujjam. Kivel húzna sorsot itt az Újvilágban egy hozzám hasonló idegen?

Azért valami más is van a pakliban. Mert én, valahányszor betévedek egy grillbe, apám gőzölgő becsinált levesére, a háborút követő első békés vasárnap sültcsirke-illatára gondolok.

*

Aznap beállított hozzánk, a romok közé, egy ember:

– A doktor úr él! – mondta. Várja magukat.

Apa nem volt velünk: úgy tudtuk, eltűnt a háborúban.

Vizet forraltunk, lesikáltam magam. Anyánk mind a hármunkra hófehér inget adott. A villamosok még nem jártak, akinek dolga volt, gyalogolt. Vagy teherautón utazott.

Apa pedig valahol messze, egy külvárosi klinikán dolgozott. Emlékszem, takaros kis tér volt a háza előtt. Errefelé az utcák se voltak romosak. Április volt, lágy, hófehér tavasz, ő pedig, apa, kint várt minket a kapuban.

Apa, hogy is mondjam, furcsa volt. Egészen előrehajolt, és két rövid mankóra támaszkodott.

– Muci! – mondta anyának, és mintha megbicsaklott volna a torkában a hang.

Körülültük az asztalt. Középen, egy nagy piros fazékban, zöldségleves illatozott.

– Ez itt Erzsike nővér!

Apánk elénktolt egy fehérbóbitás lányt, aki eddig a konyhában matatott.

– Na, mi lesz ebédre? – kérdezte diadalmasan.

A tyúkot – mert az volt – Soroksárról hozta egy beteg. Erzsike kirakta elénk a mélytányérokat.

– Apátok tyúkjá! – mondta anya, és a bóbitásra sandított.

Akkor már hónapok óta nem ettünk meleg ételt. Egy kicsit égette a szánkat a leves. A tányérba hajoltunk, az asztal körül mindenki hallgatott.

*

Először – mint kacsa a nokedlit – lenyeltük a cércnametétet. Azután apánk kihalászta a fazékból a sárgarépat meg a zellert. Utoljára az aprólék következett. Ez volt az egészben a legizgalmasabb. Én a májat kaptam, öcsém a zuzát.

– A szív – mondta apánk – Puppinak!

Ez is olyan furcsa volt, hogy a régi, bugyuta becenevünkön szólított. A húgomból girhes, kutyaképű bakfis lett a háború alatt. A Kuvasz. És anyánkat se szólította már senki Mucinak.

– Erzsike a lábát szereti – folytatta apánk.

– Pfuj!

A nővérke elvörösödött, de azután mégiscsak kivette a pikkelyesbőrű, citromsárga lábakat.

– A taraját? – kérdezte apa, mert a tyúk feje is ott úszott a levesben. – A taraja – mondta nevetve – ínycsafat!

Ő maga megelégedett a szemével. Cuppogva szopogatta. Anyánk sápadtan hallgatott. Később gyakran mondták nekem a halászok, hogy a halnak is a szeme a legfinomabb.

A leves után pedig a főétel következett. A csirke! Erzsike behozta a tálat.

– Valódi csirke! – mondta öcsém.

Olyan, aminek két szárnya, és két combja van.

Itt már könnyebb volt az osztzkodás. A combokat a két fiú kapta, a melléhusát anya és a Kuvasz. A nyakát szőröstül-bőröstül lenyelte apa. A kedves-nővérnek csak a csenevész szárnya maradt.

Melegünk volt. Az ablakon besütött a nap.

– Nem hagyunk meg semmit! – mondta apa.

A hátukon alig volt hús ezeknek a háborús szárnyasoknak. Csak két hosszú, vékony izom. A faruknál háromszög alakú párna, a püspökfalat.

Emlékszem, szűk volt és bűdös volt a szolgálati lakás. Tele idegen holmival. Amikor elment, apánk nem vitte magával a bútorokat. Egy aranykeretes kép volt az egyetlen ismerős darab. Az asztal fölött lógott, pontosan középen. Engem ábrázolt, állítólag. Hálából festette valami bolond.

Nem emlékszem, hogy ki kapta a püspökfalatot.

*

Csak mostanában jut eszembe: szegény apánk reménykedett valamiben ezen a napon. Béke volt újra, béke és tavasz. Talán elhitte, hogy győzött a jó ügy, az igazság. Hogy nem hiába verték őt agyon.

De még nem ért véget a nap. Hátra volt az a bizonyos vé-betű formájú szecsecsonk. Apa letisztogatta, szárazra törölte.

– Ki húz velem ujjat? – kiáltotta vidáman. Senki? Akkor – fordult hozzám – gyere te, fiam!

– Kívántál valamit?

Olyan erősen kívántam, hogy kis híján elsírtam magam.

– Mire gondoltál? – nyűgösködött a Kuvasz.

Ott lógott már apánk nyakában. A kis Puppi, aki apa egyetlen szavára sírva fakadt.

– Gondolni! – legyintett anya.

Le kellett szedni az asztalt, középen, a tálban, csak a csupasz, lerágott csont maradt.

– És most mi lesz? – kérdezte apánk.

Anyánk komoran hallgatott.

Kimentünk a ház elé, a térre. Körberohantunk, de mi se beszéltünk valami sokat.

– Hintázunk? – kérdezte öcsém, és a Kuvasz azt felelte:

– Nem tudom.

– Ide nézzetek! – mondta anya, amikor visszaértünk. Apátok megette a csontokat!

Cakompakk. A tálban semmi, de semmi se maradt.

– Nem volt nehéz – felelte halkan.

– Na gyerünk! – szólt ránk anya. Köszönjete el!

– Erzsike! – intett a szemével apánk. A botomat!

Felállni nehéz, ma már én is tudom. Apa megragadta az asztalt, tétovázott, nekirugaszkodott. A lány a könyöke alá illesztette a mankót, úgy tűnt, hogy apánk egy pillanatra meginog.

*

Mentünk, mentünk keresztül a téren. Később felvett egy teherautót. A romok között már lebukott a nap.

Egyikünk se mondta meg, hogy mire gondolt. Ma már tudom, hogy miért: ugyanarra gondoltunk mind, azon a vasárnapon. Hogy jöjjön haza. Hogy ne menjen el soha többé. Hogy helyreálljon a béke és a nyugalom.

De mi lesz a fogadásból, ha mind ugyanarra gondolunk? A csontnak ugye két vége van. A játszmát mind a két fél mégsem nyerheti meg!

A levegő lehűlt. Emlékszem, az út mentén virágoztak a mandulafák, és a szél az arcunkba vágta a virágillatot.

– Mi lesz apával? – kérdezte a Kuvasz.

– A leves finom volt – mondta öcsém tárgyilagosan.

Hát igen. Az ízét még ma is érzem. A hús is kemény volt és illatos. Ropogósra sült, nem úgy, mint a grillcsirke, amit itt esznek az amerikaiak. Ennek is nyúlós, lucskos a bőre, és még a csontja is ehetetlen. Olyan, mint a szivacs.

Régen kicsordultak a könnyeim, amikor ez a vasárnap eszembe jutott. Szomorú, anyánk, szótlán öcsém, vézna húgom. Az, hogy magukra hagytam őket én is. És hogy most mit érek vele, ha itt vagyok.

De ma már nem sírok. Elmúltak az évek, a múltra is egyre ritkábban gondolok. A fogadásra, amit megnyertünk, mind a ketten. Igazam lett, apa nem jött haza soha többé. Nélküle takarítottuk el a romokat. És mégis, igen, ő nyert. Hiszen ma, fél évszázad után is, itt van velem, itt nevet rám az asztalomon.

BÉKÉSY GYÖRGY

ÁGH ISTVÁN

Őszvégi lamentáció

*Más évszak, új tél, megint a szokásos kényszer
megismételni azt, mit eddig annyiszor
időtilen közhelyekkel, sohasem elégszer
próbálok fölidézni minden napfordulón,
ami bizonyosabb a harsány tarkaságnál,
rendületlen mohos törzseknél biztosabb,
mégis a félelem fölfoghatatlan ráadása
hízik mint az avar, jéggé hűl mint a hab,
miként a Kaszáscsillag közeledtét megérzi
a jó, de képtelen jósolni már tovább,*

*lassan kopár gyümölcsfa leszek, koronám
sápadt napfényt zsugorgat a kietlen kertben,
hamis aranyból az udvar ágaim szála körül,
közben a hideg konyhák birsei leverten
árasztják illatukat holt kedvesek után,
mintha egy csöpp kosárra való emlékezésre
futotta volna csak a gyűjtőszenvedélyből,
elveszett asszonyok készülnek helyettem a télre,
dióval kopogtatnak, almaszívvel szeretnek,
minden befőtt üvegen keblük formája dereng,*

*hova lett az a kaptár, az a csűr, az a kamra?
mivé a fáradozás elsóhajtott gyümölcse?
szerelmes létem sűrű édessége idegen
ízzé szikkadt, nem ismerek magamra,
kuporog csak a lélek a szív parázstartója körül,
nem akar belenyugodni, keserű avarfüstben
ábrándozom pásztortüzekről, ujjaim elfehérülnek,
mégis nektek a leghidegebb, kedveseim,
ha én fázom miattatok a csontjaitokban
lélegzetem gyapjával átmelegíthetetlen,*

*ki bízik abban, hogy elcsitítható a só
meg a sav kristályaiból nővő szorongás?
eleven hússal melengetni vázakat ki tud?
ha tövig belerendül az időváltozásba,
s elszörnyed, micsoda próbát muszáj kiállnia
valami ismeretlen hőmérsékleten,
amitől meghiobbannak a lány nyári sejtek
minden egykori kellemüket feledve,
mintha nem is lett volna semmi más,
csupán a kapkodás a temetővel szemben,*

*hőskölteménybe írni sovány históriánk
lehetetlen ilyen gyengülő képzelettel,
nem súgja senki fülembé égi versem,
hogy toll- s papírtalan fölhívjak egy nevet,
írná, mielőtt elfelejtem, pedig ott vár
minden utcában a telefonfülke a járdán
kivilágítva, mint fölállított üveg
koporsó, tele hullott levéllel, szóval,
annyi ott a segélykiáltás, ahány szerelmes suttogás,
ahány elévült telefonszám, annyi utolsó mondat.*

Szentséges éj

*Az este olyan szép volt, hogy lehetne
utolsó is, annyira földi-égi,
annyi malasztal teljes, hogy a bőség
ünnepélye az éjféli misével
elég volna egy élet emlékére,
s mert azonképpen nyugodott le minden,
embertelenül gyönyörű az éjjel
a hó kietlen síkjain, tetőin,*

*ha nem figyelném állásom helyéből,
ami kívül van, másvilágon volna,
s ha elfordulna éppen az Úristen,*

*ki vigyázna a téli álmú fákra?
a lassú szívveréssel telelőknek
ki igazolná életét, ha én nem?
ki lenne velük együtt halhatatlan
ebben a némán elmúló időben?*

MAGYARI ENDRE

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

(Leám! Leácska!...)

Leám! Leácska! Drága félfelem!

*Meggyűltem itt, mint máz a téfelen.
Vastagszom is – terelget hízni Tusnád!
Fenyves susog köröttem, nem Nilus-nád.
S merengek is – miképp egy babuin
Bölcs Hermupolis képes kapuin.
Óh, távol innen Túna-el-Gebel!
Sóhajtozom, mint bűn a telt kebel,
Míg dundi nőkre bámul több kifent úr
Meg dandy – bár nem tudja: merre Dendúr?
S hol is magaslik égre Edfu, Karnak?*

*De rímes naplóm mégse vedd fukarnak!
Megírom inkább: mint gyűjték kazalt,
S hogy Imhotep kőszobra mért bazalt?
Megírom inkább: merre van Dabúd?
Csak épp ne bántson egyre sanda bűd:
Ne vess, Leácska, drága félfelem!*

De versből is megárt az értelem.

(Tusnád-Fürdőn, 1880 júliusában)

(Jöjj, tavasz...)

*Jöjj, tavasz, oh, gyere, jöjj el!
Fölhagy a medve a böjttel:
Barlangból kifelé mászkál,
Mancsa ma négyfele császkál!*

*Csúszik a zord, fene medve –
Álmaitól menekedve
Morcos még, szimatol, dörög,
S megy köszörülni a körmöt...*

*Persze, a medve sem érti – mivégre
Bambul a keskeny, a jéghideg égre?
Halvány még a sugár – csalfán
Nem nyalogatja a talpán...*

*Jöjj, tavasz, oh, gyere tényleg!
Az egyszeri medve bokázzon, örüljön a fénynek:
Már ezután sose fázzon,
Nyáron a lányok, a fák derekán dalokat cziterázzon!*

(1881 februárjában, Kolozsvárott)

(Álmodj csak egy sort...)

*Álmodj csak egy sort... Ébredés után,
Ha kell, ha nem, már kettő lesz belőle.
Mihez kezdj véle?... Forgatod, bután
Babrálgatod – csak fejben, egyelőre,*

*Páris fölött, míg párás délután
Árnyéka leng a ferde háztetőre,
S az „ihlet” is gyors záporként fut, ám
Dallá sosem lesz! Nyughass hát, te dőre,*

*Hisz nem tudod: miképp kezdjed, s hogyan zárd
Majd versedet... Künn cserfel egy veréb,
Nap süt megint, ragyog párkány, vizes cserép,*

*S nagy fény alatt ropogva ring a mansarde –
(Páris, 1884. június 12-én)*

Szentábrahádi zápor

*A vén Zsidóhegy omló
Vállára szállt a felhő:
Tollázkodik gyümölcsös,
Borzong a lázi erdő.*

*Rezzenti már a bükköst
A pörgő zápor árnya:
A Gagy vizére röppen
A nyár gyors fecskeszárnya.*

*Szentábrahám fölé leng,
Remeg, cikáz a telt hő:
Lezúg magas hazákból
A fény, a láz, a felhő!*

(Szentábrahám, 1889 május–június)

(Idők suhannak...)

*Idők suhannak ifjan,
Battyognak majd gyalog,
S meg-megszaladnak olykor
Örömmel, hetyke kéjjel:
Madárhanggal kibomló,
Boldog, nagy hajnalok
Mögött czirpelni kezd már
Egy ösmeretlen éjjel.*

(1901 júniusában)

VARGA MÁRTON

AARON BLUMM

A Krpilonac nappal is támad

„mert a mi akaratunk szabad, és sem fű,
sem varázslat erőit nem vehet rajta”

Cervantes

Hagyd, mondtam, majd én megeszem a csikket.

Laza voltam, mint egy róka.

Pedig csak sétálni indultunk J-vel, elhatároztuk, hogy ezentúl nemet mondunk a káros szenvedélyeknek, az élvezeteknek és egyedül csak a sétálás szenvedélyének és élvezetének fogjuk magunkat átengedni, legyen szó nappalról vagy éjszakáról, mi csak sétálni fogunk ezután.

Miután én elnyomtam a jubiláris tizennegyedik utolsó cigimet aznap, köhögtem egy csomót, mondtam, ugye, hogy nem kellett volna, mondtam J-nek, ő meg csak bólogatott és elindultunk. Csak két utcányit bírtuk a sétálást, azaz kábé kétszáz métert, amikor én kitaláltam, hogy Guaruanára és Munchmallow-ra van szükségem, J. mondta, hogy rendben, ez lesz az elsődleges célunk, hogy megvesszük nekem ezeket a cuccokat és sétálunk tovább.

Amíg az első boltig eljutottunk, J. arról beszélt, hogy szerintem a skandináv országokban élnek a legkulturáltabb népek Európában, nem, a németek nem, tudja ő, hiszen két hétig dolgozott feketén egy német anyahajón rakodómunkásként, persze kulturált népek azok is, de azok túlságosan is kemények, túl komolyan veszik a dolgokat, ellenben a finnek, svédek és norvégok igazán eltalálták a kulturáltság legmegfelelőbb fokát.

Hogy ezt miért is kezdte el nekem mesélni, arra már nem emlékeztem, rémlett, hogy felmerült a Nokia is, hogy az finn cég-e, de hogy a kulturáltság miért került szóba, azt már nem vágtam.

Az első boltba nem mertünk bemenni, mert úgy láttuk, hogy ott túlságosan sokan vannak az állapotunkhoz képest, megindultunk hát a másik bolt felé, mondtam J-nek, hogy neki kell bemennie, és megvennie nekem a szükséges holmikat, addig én kinn fogom várni, mert pillanatnyilag azt sem tudom, hogy fiú vagyok-e vagy lány. J. ebbe könnyelműen belement, igaz, láttam a kirakaton át, hogy rögtön meg is bánta, mert még soha életében nem vett se Guaruanát, se Munchmallow-t, fogalma sem volt, hogy néznek ki ezek a cuccok, ezért sokáig kellett keresgélnie a polcok között.

Soha ne keress semmit, üzentem a kirakaton át J-nek, mert minden ott van, ahol lennie kell. Azt szuggeráltam neki telepitikus sugarakkal, hogy az az, ott áll előtte, csak fel kell néznie, és máris megtalálta.

Amikor J. visszatért a Guaruanával és a Munchmallow-val, meg három dobozos sörrel, amit csak úgy önmaga szórakoztatásaként lopott, én már J-vel beszélgettem, aki a buszállomás felől érkezett, békéltető tárgyaláson volt, nem jött össze a dolog, mondta röhögve, és azt kezdte el mesélni, hogyan akarta leszűrni az új szerelmének a volt fickója egy disznóvágó késsel, mert iszonyatosan ki van készülve, hogy J. otthagya őt. Nekem közben az járt az agyamban, hogy J. új szerelme volt fickójának is kínálhatnék megvételt egy pisztolyt, az mégiscsak hatásosabb, baz, mondtam, ha ez igaz, J. festőnő létehez méltóan, stílusos részletességgel ecsetelte az esetet, a volt szerelme mindent bevetett, hogy megtarthassa J-t, de hiába, J-t már csak a szíve húzta. Az a kis kurva nő, ahogyan J. mondta.

J. aztán otthagyt bennünket, hívogatott ugyan, hogy menjünk el vele a Lordba meginni valamit, de mi elcsábíthatatlanok voltunk, azt hazudtuk, hogy nincs pénzünk, meg egyébként is most csak sétálni akarunk.

Sétáltunk hát tovább J-vel, én faltam a Munchmallow-t meg nagy kortyokban iszogattam a Guaruanát, J. pedig az uralkodás legideálisabb formáiról beszélt, hogy ha ő államelnök lesz, miként fog uralkodni a csőcseléken, vagyis rajtunk, milyen új módszereket fog bevezetni a titkosszolgálatoknál, miféle titkos ellenőrzések lesznek, amelyekkel nem csak az emberek gondolatait, vágyait és érzéseit, de szenvedélyeit is irányítani lehet. Meg azt is mondta, hogy neki nem pisztolyos testőrei lesznek, hanem állatokat fog tartani maga körül, libákat, gondoljak csak Rómára, pulykákat, talán kutyákat is, igaz a kutyák kicsit megbízhatatlanok, mert csak akkor ugatnak, amikor kedvük van, de még mindig jobbak a testőröknél. Meg hogy ha államelnökként megtudja, hogy mi is az igazság az UFO-kkal, akkor nekem is elmondja.

En csak fél füllel figyeltem J-re, mert ezeket az elméleteket már sokadszorra mesélte el nekem, de azért résen voltam, elvégre soha nem lehet tudni, melyik barátodnak jön be a tripje, és tudtam, hogy a fejében ott rejtőzik a megoldás a harmadik évezred közlekedésére, amire elmondása szerint úgy jött rá, hogy a nagynénje véletlenül bezárta huszonnégy órára a vécébe, de a megoldást semmi áron nem akarta elárulni senkinek, és lehet, hogy most véletlenül kikotyogja, én meg eladom General Motorsnak jó pénzért.

J. a Saxban talált ránk, ahova csak azért ugrottunk be, hogy J. megigyon egy ásványvizet, én pedig újabb Guaruanát tankoljak magamba, de éppen ott volt J. is, akivel udvaroltatni akartam magamnak, ezért hát maradtunk, J. mondta, hogy menjünk el hozzá, rengeteg boruk van otthon, azt megihatnánk, J. mondta neki, hogy azt nem lehet, mert nekünk haza kell érnünk időben, különben megvernek bennünket az apukáink. J. kérdezte, hogy ez hogy van, hiszen mi már nagykorúak vagyunk, azt csinálhatunk, amit akarunk, amire J. mondta, hogy mi csak papíron vagyunk nagykorúak, lélekben pedig csak négyévesek, így nem tudunk felelősséget vállalni a tetteinkért, ezért nem

maradhatunk el sokáig. Én közben kérdeztem J-t, hogy ismeri-e az osztrákos viccet, és mondtam neki, hogy van egy ismerősöm, oszt rákos, de nem nevetett.

De ha jók azok a borok, mondta J., akkor felmegyünk.

J-ről tudtuk, hogy vannak ferde hajlamai, ezért én kicsit paráztam, mert mindig is idegesítettek az ilyen alakok, öt perc után mindegyik belém szeretett, tetszettek nekik az anyajegyek a nyakamon, nekem persze nem volt bajom velük, de hetero voltam keményen, egy homós kalandomat leszámítva. Haboztam hát, hogy elmenjek-e velük, de aztán J. mondta, hogy semmi pánik, majd ő közbelép, ha úgy adódna. Mondtam, hogy akkor rendben, megyek én is.

J. bevezetett bennünket a szobájába, aztán minden szó nélkül eltűnt hirtelen, ücsörögtünk hát unottan, én azzal kezdtem el foglalkozni, hogy különböző undorító pofákat vágok J-nek, aki erre úgy röhögött, hogy a lábait a nyakába vette, aztán megfrízeltük J. számítógépének a prociját, elolvastuk a titkos naplóját, bekapcsoltuk a tévét, szétnéztünk a polcokon, én felhívtam J. ottfelejtett mobiljáról J-t, aki éppen Kubában ütötte agyon az időt, mondta, hogy most éppen Marxot olvas, ezen kicsit nevetgélünk, mondtam neki, hogy üdvözlöm Marxot, meg mondja meg neki, hogy Lenin él és üdvözli, az előbb találkoztam vele a Saxban, sztriptízt táncol a pódiumon. Próbáltam minél tovább beszélni, hogy minél nagyobb legyen J. számlája, de J. mondta, hogy mennie kell, addigra már J. és J. J. ágyában nyomult nagyban a pokróc alatt, és mivel J. se akart sehogyse visszajönni, kis csigákat kezdtem el tekerni a cigarettás doboz kartonjából.

Szerintem megkérdezem J-t is? kérdeztem J-t.

Későn vettük észre, hogy J. szobájában nem lehet cigizni, legalábbis nem tudtuk hova dobni a csikkeket, sehol sem volt hamutartó, vagy valami szemetesnek használható alkalmatosság, J. meg mindjárt rágyújtott, amint J. kiment a szobából, tekergettük a fejünket, hogy hova lehetne hamuzni, végül a hamut a virágcserepekkel megoldottuk, de a csikkel sehogy sem tudtunk boldogulni, először voltunk J-nél, nem tudtuk, hol a fürdőszoba, hogy mit szabad csinálni és mit nem.

J. az akváriumra gondolt először, de J-nek gyönyörű gülüszemű halai voltak, bámultam is őket vagy tíz percre, és mondtam, hogy azt inkább ne, ma este ne legyünk kegyetlenek.

Ezt szerintem most komolyan gondolja? kérdezte J-től J.

Aha, mondta J.

Éppen egy kelet-európai pornófilm ment a tévében, erre J. mondta, hogy szerinte a bársonyos forradalmak nem is voltak forradalmak, egyszerűen csak divatozni akartak a kelet-európaiak, nem volt semmi bajuk a rendszerrel, csak egyszerűen szép ruhákat és kocsikat akartak maguknak, meg hogy Ronald Reagan milyen fasza ember volt, mert meg tudta csinálni, hogy teljesen legyön-

gítse a Szovjetuniót, és az térdre kényszerült, de J-nek mindenki fasza ember volt Adolf Hitlertől Platónig, aki valamit is meg tudott csinálni, úgyhogy ezzel a Ronald Reagan-es mondatával nem igazán törődtünk.

J. mondta, hogy a bársonyos forradalom az úgy oké, csak ezt már régen megírták, jöjjön J. valami mással.

Képzéljétek, mondtam, ma el kellett ásnom egy tyúkot, mert szólt anyám, hogy megdöglött, és amikor kimentem megnézni milyen állapotban van, már tisztára meg volt merevedve, fogtam hát egy ásót, és elkezdtem gödröt ásni, közben arra gondoltam, milyen szar lehet így eltemetve lenni, kijön valaki, öt perc alatt megás egy kis gödröt, közben nem is gondol rád, nem gondolja végig az életed, hanem csak a saját világán jár az agya, te meg fekszel ott holtan, aztán egyszer csak belerúg a gödörbe, elkezd rád visszadobálni a földet, megtapossa, nehogy kiássanak a kutyák, aztán meg ráköp a kis halomra, ami a te sírhalmod tulajdonképpen és elmegy. Miközben túrkáltam a földben, ez járt az agyamban, de akkor hirtelen leállítottam a gondolkodásomat, mert fél méter nagyságú kukacszerű nyálkás robotok kezdtek el kibújni a föld alól, először az ásóval kaszaboltam őket, de egyre nagyobbak és nagyobbak jöttek, némelyik már a térdemet harapdosta veszetten, ezért a lábaimat is igénybe kellett vennem, iszonyatosan rondák és nyálkásak voltak, én meg, tudjátok, mindig is undorodtam az ilyen nyálkás dolgoktól, elképzelhetitek, hogyan éreztem magam, huhh, mondtam, és gyorsan vettem egy mély levegőt, amire szerencsésen eltűntek mindannyian.

Ez most komoly? kérdezte J.

Éppen bevettem a számba a csikket, persze jött is mindjárt vissza J. a poharakkal és az üveg borral, éreztem hogyan alakul át az arcom J. gülüszemű halaihoz hasonlatossá, egyrészt a dühtől, hogy megúszhattam volna csikkbevétel nélkül is, másrészt mert akárhogy is ügyeskedtem a nyálammal, a parázs csak megégette a nyelvem, így nem hogy válaszolni, de még mozdulni sem tudtam, csak arra ügyelni, hogy ne forduljak le ott rögtön a székről.

J. töltött a poharakba, kérdezte, hogy milyen zenét szeretnénk, J. mondta, hogy mindegy, de a legjobb lenne valami, ami a tehnóra hasonlít, persze már előtte megnéztük J. lemezeit, és láttuk, hogy olyan aztán nincs, de J-t ez nem zavarta, betett egy CD-t, ami inkább volt valami szar elektronikus komolyzene, de tehno az egyáltalán nem.

Éppen kíváncsi voltam, hogyan fog folytatódni az este, én például személy szerint utáltam az ilyen ücsörgős borozgatásokat, újabb energiatálra vágytam, pörgésre, az agyam pihentetésére, és eszembe jutott, hogy mi tulajdonképpen sétálni indultunk, de láttam J-n, hogy nem úgy néz ki, mint aki rábeszélhető ilyesmire, sőt a zenét is elég alacsony intenzitáson pöngette, és láttam rajta azt is, hogy mindjárt valami halálfontos dologról vagy valami lelki nyavalyájáról fog nekünk dumálni, ami engem aztán egyáltalán nem tudott érdekelni.

És? kérdezte J.

J. erre elkezdte mesélni a napunkat, hogy voltunk bulizni a városban, ahol sikeresen összeismerkedtünk egy parkolós nővel, aki még egy cigit is elfogadott tőlünk, de arra már nem volt hajlandó, hogy el is jöjjön velünk egy italra, amit J. igazából nem is bánt, csak úgy csinált, mintha bánta volna, mert inkább hasonlított egy citromsárga törpe télapóra, mint egy olyan nőre, akinek a társaságában szívesen iszogatnánk. Aztán elmesélte, hogy hogyan indult az egész, hogy én a szembe jövő sávon repesztettem, miközben széjjeldübörögték az agyunkat a hangszórók, a rendőrt, aki leállított bennünket, de aztán mégsem büntetett meg engem, sem gyorshajtásért, sem azért, mert semmi sem volt a kötelező felszerelésből, meg nem is talált meg semmit a cuccokból, mert én bemagyaráztam neki, hogy J-t visszük szülni a kórházba, amihez J. megfelelően nyögött, aztán elmesélte a CD-árust is, aki megkérdezte tőlünk, hogy buzik vagyunk-e, és ha igen, akkor melyikünk a lány, amire J. mondta, hogy nem vagyunk buzik, különben meg én meg J. vagyunk a lányok, csak ez rajtam nem látszik. A CD-árus azt is mondta J-nek, hogy ne Doors CD-t vegyen, mert az már nem divat, most minimum Nirvanát kell hallgatni, az az igazán menő, ő csak tudja, ő már volt minden az életében, hippi, punk meg szkínhed is, amire én kérdeztem tőle, hogy akkor most hol tart, amire ő mondta, hogy most éppen zenbudhista erőművész, amire én mondtam, hogy jól van, akkor hagyjuk. Meg hogy aztán J. és én kitaláltuk, hogy ezentúl kacsák leszünk, elegünk van abból, hogy azt beszéljük rólunk a hátunk mögött, hogy lesbik vagyunk, ezentúl úgy fogunk viselkedni, mint a kacsák, hápogunk az utcán, meg verdessük a kezünket a testünkhöz, mintha szárnyaink lennének, és az emberek majd lassan arról kezdenek el sopánkodni, hogy mekkora tévedésben is éltek eddig, mert csak ránk kellett volna nézni, és rögtön láthatták volna, hogy mi kacsák vagyunk tulajdonképpen, és nem lesbik, ahogy eddig hitték.

Szerintetek miért van az, kérdezte J., hogy mindenről, amit csinálunk az életünkben, szeretnénk tudni, hogy azonos a tökéletességgel?

Szinte boldog voltam, hogy a csikk szétégette a nyelvem, mert így nem tudtam válaszolni, különben visszaküldtem volna J-t az anyjába, mondhatta volna, hogy ilyen filozófikus tripjében van, mert akkor elég lett volna csak J-nek eljönni, mi meg maradhattunk volna a többiekkel a Saxban.

Tudtam, hogy el van baszva ez az este, kénytelen leszek reggelig hallgatni J. és J. beszélgetését a Tökéletesről, az Abszolútról, meg ezekről a hülyeségekről, és J. semmi áron nem fog bennünket elengedni, ezért úgy döntöttem, hogy bosszúból telepatikus üzeneteket küldök neki, közben pedig mindkettőjüket meghipnotizálok.

Nietzsche válasza erre az volt, mondta akkor J., hogy ez a gyakorlati hasznosság fölött álló igazság iránti vágy csupán az emberi gyengeség számos jele közül az egyik, annak jele, hogy képtelenek vagyunk önmagunkra támasz-

kodni, elviselni magányosságunk terhét, és úgy tekinteni akaratunkat, mint mindannak végső alapját, amiben hiszünk, képtelenek vagyunk belátni, hogy önmagunk vagyunk önmagunk alapoka, és nem védelmez bennünket a dolgok semmiféle egyetemes rendje.

Megehetem ezt a télapós csokit? kérdezte J.

Hirtelen arra gondoltam, hogy biztos karácsony van, mert ez már a második télapó, ami az utamba került a nap folyamán, csak én feledkeztem meg róla, most éppen mindenki ajándékokat osztogat, szikráznak a csillagszórók, készülnek a karácsonyi vacsorára, vagy már éppen az éjféli misén vannak, és csak én ülök itt a csikkel a számban ezekkel a marhákkal.

Elhatároztam, hogy nekem is karácsonyom lesz, ezért azt fogom behipnotizálni J-éknek, hogy én magam vagyok a Tökéletesség, a tökéletesség az én agyam, vegyük ezt most egy biztos pontnak, és el fogom velük hitetni, hogy tulajdonképpen kár beszélgetniük bármiről is, mert úgysem fognak eljutni sehova mindaddig, amíg úgy képzelik, hogy fejlettebbek az esőkukacoknál, vagy bármelyik fajnál, ami létezik a világon, amíg azt képzelik, hogy egyedül csak ők képesek a gondolkozásra, közben nem veszik észre maguk körül a többi intelligens lényt, még az állatokat sem, nem hogy a tárgyakat, a házakat, az utcákat, a tereket, a városokat, amíg nem tudják elhinni, hogy nem csak ők az egyedüli intelligens civilizáció, addig kár koptatni a szájukat. És most bármit gondolhatok, gondoltam, és most ők is csak ugyanezt gondolják, az én agyamtól vezérelve, az én agyam uralkodik fölöttük, és tudniuk kell azt, hogy alábbvalóak a vízi szúnyogoknál is, kezdtem el bedurvulni, mert azok legalább tudnak járni a vízen, mint Jézus, és azt is tudniuk kell, hogy mi tulajdonképpen csak egy föld alól kibújt faj vagyunk, amelynek időnként vissza kell bújni a föld alá, hogy pihenjen és melegedjen, hiszen a föld alatt sokkal melegebb van, kár hát a sok picsogás, és hogy a víz is egy hozzánk hasonlatos faj, amely ugyanúgy él és gondolkodik, ahogyan mi élünk és gondolkozunk, csak egyszerűen nincs szemük hozzá, hogy ezt észrevegyék, és azt is tudniuk kell, hogy az autók olyan bogarak, amelyek megtanulták ügyesen irányítani az embereket, de ez is teljesen mindegy, mert csupán az én agyamra van bízva, hogyan is nézzen ki a világ, és közben csikk sincs, róka, káros szenvedélyek, élvezetek, sétálás, nappal, éjszaka, utolsó cigi, utcák, Guarana és Munchmallow sem létezik, célunk sincs, boltok, skandináv országok, kulturált népek, Európa, németek, anyahajó, rakodómunkások, finnek, svédek, norvégok sincsenek, a kulturáltságnak sincs legmegfelelőbb foka, Nokia, cégek, állapotunk se, szükséges holmik, fiúk, lányok, kirakatok, élet, polcok, telepatikus sugarak, dobozos sörök, szórakoztatás, buszállomás, békéltető tárgyalások, új szerelmek, volt fickók sincsenek, disznóvágó kés, festőnők, stílusos részletesség, esetek, szív, kis kurva nők sem, Lord, pénz, az uralkodásnak sincs legideálisabb formája, államelnökök, csőcselék, új módszerek, titkosszolgálatok, titkos ellenőrzések, em-

berek, gondolatok, vágyak és érzések sem, testőrök, állatok, libák, Róma, pulykák, kutyák, kedv, igazság, UFO-k, fél fülem, elméletek, barátok, tripek, fejünk, megoldások, harmadik évezred sem, közlekedés, nagynénik, véletlenek, vécé, General Motors, és a Sax sem létezik, ásványvíz, bor, otthon, haza, apukáink, papír, lélek, négyévesek, felelősség, tetteink, viccek és ismerőseim sincsenek, ferde hajlamok, anyajegyek a nyakamon, heterók, pánik, szobák, undorító pofák, lábak, nyak, számítógép, proci, titkos naplók, tévé, mobiltelefon, Kuba, idő se, Marx, Lenin, sztriptíz, pódium, számla, ágy, pokróc, csigák, cigarettás doboz, karton, hamutartó, szemetes, fejünk, hamu, virágcserepek, fürdőszoba, akvárium, gülüszemű halak, pornófilm, forradalmak, divat, kelet-európaiak, rendszerek, szép ruhák és kocsik se, Ronald Reagan, fasza emberek, Szovjetunió, Adolf Hitler, Platón, mondatok, tyúkok, anyám, ásó, gödrök, élet, föld, kis halmok, sírhalmok, kukacszerű nyálkás robotok, térdem, lábaim, nyálkás dolgok, poharak, düh, nyálam, parázs, nyelvem, szék, zene, tehnő, lemezek, CD-k, elektronikus komolyzene, este, energiatal, halálfontos dolgok és lelki nyavalyák sem, város, parkoló nő, ital, citromsárga törpe télapók, szembe jövő sáv, hangszórók, rendőrök, gyorsajtás, kötelező felszerelés, kórház, CD-árus, buzik, Doors, Nirvana, hippik, punkok, szkinhedek, zenbudhista erőművészek, kacsák, lesbik, kezünk, testünk, szárnyaink, emberek sem és életünk sincs, üzenetek, Nietzsche, gyakorlati hasznosság, vágy, emberi gyengeség, jelek és magányosság sincs és a magányosságunknak sincs terhe, akaratum, végső alap, alapokok, egyetemes rend, télapós csoki, karácsony, ajándékok, csillagszórók, vacsora, éjféle mise, esőkukacok, fajok, világ, intelligens lények, házak, terek, civilizáció, vízi szúnyogok, Jézus se, víz, autók, bogarak sem, de ez is teljesen mindegy, mert egyedül csak az én agyam létezik és uralkodik mindörökké a nem létező mindenség fölött, és ők, J-ék is csak az én agyamban léteznek, egyedül csak az én agyam az, ami van a nem létező világban és egyenlő magával az Abszolúttal és a Tökéletességgel.

Nem tudom, hogy mindebből mi jött át J-éknek, de egyszer csak azt vettem észre, hogy végtelen idő óta hallgatnak, és meredten néznek maguk elé.

Te voltál az? kérdezte J.

Persze, hogy én voltam.

J. mondta, hogy ideje lenne menni, szedelődzködjünk és húzzunk most már a nyálba, mert az ő agya teljesen lefáradt már ettől az estétől, ülünk itt, mint valami faszomok, helyett, hogy pörögnénk tovább.

J. kikísért bennünket az ajtóig, és mondta, hogy örült a látogatásnak.

Már majdnem benn voltam a liftben, de visszaléptem hozzá.

J., mondtam selypítve, miközben kivettem a számból a csikket, nézd csak, kapsz tőlem egy kis ajándékot.

Jé, mondta J., ez meg mi?

Fogd rá a nyuszira, akartam mondani, de aztán nem válaszoltam.

VERESS MIKLÓS

Szentvérnep után

BÁLINT SÁNDOR EMLÉKÉNEK

*„Minden temetőben egy angyal
kimegyen, egy angyal megfújja a
trombitáját, mindenki felkél, ahogy
mondtam, hogy mindenki harminckét
éves lesz.”*

(Parasztbiblia)

*Pislog a gáz. Zúg a kályha,
ahogy a szél átaljárja.
Csak én hallom. Szunnyad mélyen
unokám meg feleségem.
Vizslám néha fölneszel;
várja, mikor alszom el.*

*Télidő jön, későn virrad.
Tüze helyén vak a csillag;
nem lök vissza hajnalonta
mindennapi koporsómba,
hogy míg a szél fölriaszt,
elálmodjam ugyanazt;*

*ott térdeljek a templomban,
hol harminckét éves voltam,
s félborosan, félig lázban,
didergőn elimádkozáltam –
ilyen, aki sírni lát
szűz Fekete Máriát.*

*Mintha szeme odajárna
Purgatórium-oltárra:
azon szép arany debence,
középül fia keresztje –*

*piros vére abba foly.
Körébe sok szent hajol.*

*A szögedi neves piktor,
Hogger János festé egykor
ezerhét száznegyvenhétben,
reménykedvén idvességben,
mit így hirdet általa
Alsóváros temploma.*

*Mert a szép kereszt-medence
irgalom forrása lenne,
ha ki kedvén Krisztus úrnak
hét nagy bűntől megtisztulhat.
Három csöppnyi vér elég
annak, lenn ki tűzben ég.*

*Üdvözültek seregével
maga Péter odatérget,
s ivóbagylót tart a kútnál;
holott ő a legfőbb kulcsár,
mégis mintha harmadszor
szólna mind a kakasszó.*

*Árnyékába búvik mármost
ninivei törpe vámos:
tisztult háza, mint a lélek,
vendégeltén Istenének,
hogy szegénnyé lett a juss,
egeké meg Zakeus.*

*Hátulról, hogy vétkét lássa,
Longinus vár: szent a lándzsa.
Az Úr vére ahogy csordult,
szeméről a hályog elmúlt –
írja szögedi barát –
hogy értsed a lött csudát.*

Magdolnát is méri Isten,
aki földdel egyelesen
fölszedé gyorsan a Szent Vért,
hogy lemossa bűnös testét,
melyben mint a páva járt,
s díszölögtette magát.

Tisztulásra Tőle számít
– Cicellét elhagyva – Dávid.
Hiába, hogy az ő vére,
mégis vére ír bűnére:
torpan a holdbéli tánc,
ha eljő a Messiás!

Ádáméva újra boldog:
mert befelé nézhet álmod,
mint mikor vak mert még lenni,
s nem láthatta, hogy a Semmi
méhében a földgolyó
édenkerti embrió.

Becsapta – ezért van ő itt –
Dismas Krisztus üldözőit,
hogy az búzába meneklett,
s még nem hordta a keresztet.
Ezért szent a jobb Lator –
s a másiké a pokol.

A szentképen hátul posztol
végezetül: Pál apostol.
Pallossal ki sok vért ontott –
egy csöppért új ígét mondott,
ínségben hogy gazdagon
Tőle váltságunk vagyon.

Ottlenn, láncon tizenhárman
irtóznak tisztító lángban,

*hogy megnyilna ez az oltár,
és a vér a tüzet oltná –
általuklan mirriád
lélek kérlel Egy Királyt.*

*Templomából ily vigasszal
izen Havi Boldogasszony:
mintha újra föltámadnánk,
mind harminckét éves volnánk –
fújna angyal harsonát,
hogy szétfújja a halált.*

*Pedig csak a hajnal harsog:
mindennapi gép-koporsók
riadozzák, hogy a lelkem
valahol én ottfeledtem,
s testembe csak visszajár
reggel, mint sötét madár.*

*Mert odavan éjjelente,
ahol az a szép medence,
miben mosdanak a holtak,
kik az ifjúságom voltak:
hány szegedi odaát
zsolozsmázza az imát;*

*s velük mondom is ma hajnal:
Kerülj kereszt, őrizz angyal.
Nehéz álom el ne nyomjon,
az ellenség el ne hagyjon.
Emberségünk álljon mög.
Krisztus vére áldjon mög.*

KELEMEN ZOLTÁN

Psalmus barbaricus

*Ideiglenes tartózkodási helyemen
Az otthontalanság szélességi és a
Képtelenség hosszúsági fokain
Szétnézek mint a vékony szél
Hárfa húrjai közé akadt dal
Elfogadva többségi szavazattal
Elfogatva az ideges tartózkodási helyen
Ég alatt a csillagkarámban
Az értelmetlenség széles hosszán
A megmagyarázhatatlanság hasonlataiban
Az ige vérében és testében
Hús idegen testvérében
Ahol szomjukat oltják a csillagok
Hiszen mindegy már ha égve hagyja
Folyósón a villanyt ki hallaná
Hogy pattog igemód a wolfrám szálban
Ha rekkenő nyáltenger nyár van
Csatlakozásra váró utasok fűtött bűdösségben
Elidegenített tartózkodási helyen
Szitok és szerény kegyelem*

Bodrogköz

*Papíron vonalak
Levél a Nap alatt
Borszínű hársak
Tán sose látlak*

*Tártan a dombok
Párálló combok
Feszesen állnak
Nyíltan a nyárnak*

*Halk eső leplén
Fut fel a repkény
Vékonyka patak
Elnyugszik a nap.*

Balkán

*Ősi tükrök rozsdásodnak
Táncosnő csípeje rándul
Fából gyalultan a holnap
Leválnak az éjszakáról*

*Hamura hold bora csordul
Alszanak az ígéretek
Ringó hídpasszikon túl
Csöpp tengeri ékezetek*

*Leválnak az éjszakáról
A hold táncos tükörfénye
Ringó csípejéről fátyol
Hullik a tenger ölébe*

TORNAI JÓZSEF

A három misztika

Evolúció és szellem. Nem akkor és nem úgy „kezdődött” a mindenség élete, amikor és ahogy a héber mítosz – különben nagyszabású – víziója elmondja a Bibliában. Ma úgy tudjuk, az atomoknak, magoknak, részecskéknek mindig megvolt az a képességük, hogy kellő föltételek között egysejtűvé, molekulává, plazmává, protozoává alakuljanak. A metafizika nyelvén szólva: minden atomban, sejtből van a teremtő szellem potenciája s ha lehet, ki is bontakoztatja mérhetetlen alkotóerejét a galaxisok, bolygók, csillagok, növények, állatok elképzelhetetlen változatosságú formáiban, egészen addig, míg az ember-félékben közvetlenül is megjelenhet a maga biofizikai, lelki és szellemi-tudati hármasságában.

A különféle népek, törzsek teremtéstörténetei ehhez a folyamathoz képest (s ez nem csupán múlt: ez jelen is, jövő is) pusztán helyi mítoszok. Nem az a legérdekesebb bennük, hogy állatok (totemek), kultúrhéroszok, istenek, tengerek hogyan hozzák létre sötétségből a fényt, hogyan választják el a szárazföldet a vizektől, hogyan készítik fából, agyagból, hamuból, aranyból, ezüstből és másból az embert, hanem az, hogy ebbe az új lénybe ők „lehelik” a lelket, a szellemet. Ebben az értelemben többet tudnak, mint a darwini evolúcióelmélet, mert az valójában még nem tudta kimutatni, hogyan keletkezik az élettelenből az idegrendszer, az élet, az életből a tudat, a szellem.

Természetesen föltételezhetjük: az agy fejlődésének (mennyiség, bonyolultság, méret) bizonyos fokán megtalálhatjuk a tudat, az önreflexió szintjét, de ez még nem tudományos tény. Annyit mindenesetre ez is nyilvánvalóvá tesz, hogy a szellem létező valami, és hogy minőségileg különbözik a nem-szellemi, a mondjuk, kozmikus vagy természeti világ dolgaitól.

*

A három misztika egyik formája. A monoteista vallások egyszerűen (?) mitológiákból gyártanak föltétlen érvényű tantételeket. A Jahve-féle törzsi mítoszból az univerzális egyistenhitet, az Ádám-Éva-mítoszból a bukás, a bűnbeesés tanát, a Jób-történetből az isten előtt való megalázkodás (istennel szemben az embernek sosincs igaza – Pilinszky) doktrínáját.

A Jahve-féle törzsi mítosz egyistenhitét Mózes (a „föltalálója”) megtoldja a „ne csinálj magadnak faragott képeket” parancsolatával, mert ráébred: a túlságosan személyesre, individuálisra sikerült istenfogalom mégiscsak ellentmond a metafizikai semmi, az Abszolút fölismerésének. Ezzel azonban csak elfojtás születhet együtt. Sokkal természetesebb, hogyha már a személyes istenatyában

hiszünk, hogy látni akarjuk, képet is szeretnénk alkotni róla. Ez viszont csupán lélektanilag s nem ontológiailag teszi rendbe a dolgokat, melyek, valljuk be, ilyen alapozás után, tisztázhatatlanok maradnak.

Mindezek fényénél látható: mekkora fordulat volt, amikor Buddha nem volt hajlandó istenről, túlvilágról, halál utáni életről tudni. Világos: képtelenségnek tartotta, hogy a mitológiák képzelgéseit metafizikának tekintse. Az persze hibája, hogy *minden* metafizikát elutasít, igaz: egy misztikának, a nirvánának utat enged. A nirvána nyilvánvalóan a három misztika egyik formája.

*

Márai naplójából (1966). „Végső fokon nem az a probléma, van-e szellem, tudat a mindenségben, hanem az: személyes-e?”

*

Vigyáznunk kell: a mítoszoknak azokat az elemeit, melyek valótlanságokat, téves ismereteket közölnek velünk, ki kell szűrni, mert tekintélyüknél, szuggesztivitásuknál fogva hosszú időkre megakadályozhatják a helyes gondolkodást.

*

Jézus és Jahve. Az Ószövetség a törzsi isten, Jahve és a nép egyessége. Mi köze ehhez az Újszövetségnek, hiszen Jézus sose mondta ki Jahve nevét? Csak az Atyáról beszélt.

*

Rövid evolúciós áttekintés. Emberszabású majom és modern ember között 6-6 és fél milliárd év. A ma élő főemlősök száma 183 faj. Kihalt 250 faj. A teljes szám 6000. Vagyis csak 3 százalék maradt meg. Az emberszabásúak és a homo sapiens között 16 homo sapiens tűnt el. Az átmenet tehát nem szakadékszerű. Neandervölgyi ember 150.000 év (30.000 éve tűnt el). Homo sapiens 100.000 év (a cro-magnoni ember származéka). A kultúra evolúciója 40.000 éve tart.

*

Sárköpülés. Az, hogy a történelmi ember elveszett lény, és hogy a világ, a politika csupán *sárköpülés* – csak ma érvényes lét-törvény; ma, amikor a nyugati világ elérte azt a szabadságfokot, melyen a bajokat már nem lehet külső, társadalmi, életmódbeli, anyagi körülményekre fogni. Szanszára csak ma, a XXI. században valóságos mint a lehetséges jövő leírása. Vagyis annak a képnek, helyzetnek a fölismerése, melyből ki kell lépni.

*

A hit paradoxonjai. Voltaképpen kiábrándító tény, hogy bármiben lehet hinni. A hit erőt ad, áldozatkészséget, boldogságot. Azonban nem föltétlenül igazságot. Amiben hiszünk, megcsalhat minket, kiderülhet, hogy hitünk pusztá hiedelem, babona vagy kifejezetten visszataszító hazugság.

Ilyenformán a hit valamilyen pszichés jelenség: fölkelti az ember odaadását, eltökéltségét. Meggyőződésünké válik, amiben hiszünk. Kártékony lehet,

éppúgy, mint megneumesítő. (számtalan a példa). Ne csak azt nézzük, hogy valaki „őszintén hisz”. Azt is, miben.

*

Mindenféle paradicsom-mítosznak egyetlen jelentése van: el kell veszítenünk az ártatlan létezést. A vadgalamb golyóval a mellében bukik le az ágról, és a költő utolsó verse papírlapját véresre sebezve zuhan az íróasztalára.

*

A reflektáló tudat. Ki tudna válaszolni arra a kérdésre: minek, hogyan jött létre az emberi agyban a maga-vizsgálódó tudat? Mi a célja, értelme, hogy egyik főemlős elvontan, kívülről is látja magát és a világot, a dolgokat, a természetet? Hiszen nem gondolhatja végig teljes magát. Mi visszhangzik a saját létünkre a tudatunkon túlról? Semmi. Ez a homo rationalis csapdája.

*

Krisztus vagy a kétségbeesés – találták ki a jelmondatot az újkori katolikusok (talán a jezsuiták). Nagyon hatásos. Krisztus azóta vallási kiméra lett. Maradt a kétségbeesés. Nem biztos, hogy olyan jó az efféle vagy-vagyokat – kedvező választ remélve – fölvetni.

*

Úgy látszik, a közel-keleti kultúrában a bűnbeesés mítoszának kígyószereplője az első totemállat. A Mózes-elpusztította aranyborjú, rézkígyó és egyéb meghatározatlan, bálványoknak nevezett állattisztelet csak megerősíti ezt a föl-tételezést.

*

A mítosz: archetipikus emlékeken alapuló őstörténet.

*

„*Krisztus története* nyilvánvalóan éppúgy költemény, mint történelem, és egyáltalán csak az történelem, ami mese (mítosz) lehet.” (Novalis)

*

Hogy csak erkölcsinek tartja, etikai problémának az embert – ez a zsidóság-kereszténység tanítóinak egyoldalúsága Mózes-től a prófétákon át Jézusig, Szent Ágostonig, Kálvinig, a keresztény szektákig. Etikánk másodlagos létünkhöz képest. Nem morális, hanem ontológiai-antropológiai probléma vagyunk. Tévedés azt hinni, *hinni*, hogy mindenséget, istenfogalmat, embert, természetet, történelmet egyetlen elv fog át: a jó és a rossz. Mintha lét, nemlét, egyedi és egyetemes, viszonylagos és abszolút, szép és rút és a többi ellentét nem volna.

*

Állatokat tartani? Miért? Nekem a két macskám: természet. Mintha kint táboroznák az erdőben, isten szabad ege alatt. Mintha a paradicsomban: együtt az őzekkel, madarakkal, fákkal, folyókkal...

*

A líra eltűnése. Közvetlen az összefüggés a szabadság meg a költészet visszaszorulása között. Az ok: a föltételektől egyre kevésbé függő embernek nincs szüksége önmaga megjelenítésére: kifelé, lelkiesség helyett az eszközeivel (kibernetika, űrhajózás, világháló) él.

*

„Modernek mindig azok voltak s azok is lesznek, akik az idő teljes drámáját átélnek.” (Pilinszky: *Szög és olaj*)

*

Állatversek. Föltűnő: a világlíra állatversei egyúttal nagy filozófiai versek is. Pilinszky: *Lupus in fabula*; Stefan George: *A sziget ura*; Blake: *A tigris*; Rilke: *A párdúc*; Vigny: *A farkas halála*; Rupert Brook: *Halak*; D. H. Lawrence: *A hal*; Poe: *A holló*; Anakreon: *A tücsök*; Baudelaire: *Az albatrosz*; Áprily: *Az irisorói szarvas*; Nagy László: *A vértanú arabs kanca*.

*

Szemben az égbolttal. Nézni az ablakon át az éjszakát. Egyedül. Leghűségesebb jegenyefád is idegen. Szemben az égbolttal. Valahol fény reszket. A lassú hajnal száján csillagok.

*

Az írás ösztönkielégülés. A tudatalatti föláramlása. Jó, mert ott vannak a képek, álmok, ritmusok, energiák.

*

Fürdőruha a parti nádban. Széttéptük volna egymást, ha közben nem lépünk be a zöldes habokba. Durva szél. A víz pofonjai az arcomon. Vállam és melle egyre jobban elolvad. Másnap egy fürdőruha a parti nádban. Este az egeken feküdt, feje fölött csillagok arany kápolnája.

*

A művek evidenciája. A művek metafizikai síkjának evidenciája ellenáll minden további értelmezésnek-magyarázatnak. Ha valaki ezen a fokon nem rezonál, semmit sem tehetünk érte.

*

„Csak a fájdalom teheti tudatossá a szenvedélyt.” (Denis de Rougemont)

*

A három misztika.

1. A mája-fátyol és az Egyé,
2. az egyedi dolgoké,
3. a kettő egymásban-létezéséé.

Hosszú időt kell eltölteni olvasással, beszélgetéssel, gondolkodással, míg ezt így összefoglalhatjuk.

Hány éves korában ébred rá az ember, hogy eleve megoldhatatlan létbe születik bele apja és anyja jó-rosszvoltából? Vagy létezhet úgy a lélek, hogy sose

döbben rá erre az iszonyatra? És hogy ezt csupán magányos, sokszoros elmélkedéssel lehet túllépni? Mit jelent a túllépés? A megvilágosodásnak is nevezett tételekkel való életszerű azonosulást:

1. Mindegy egy, de ez az egység nem érzékelhető, a világ illúzió.
2. az egyedi, konkrét dolgoknak-lényeknek is van öröklétük egy-egy pillanatra, ez az individualitás elve,
3. az együtt-látás, melyben föloldódik a kettő közti különbség.

Mindegyik misztika külön-külön is érvényes tanítás. Hiszen az elmélkedésben megszűnik a tárgy és az alany, a megfigyelt és a megfigyelő közti látszatviszony. A meditáció különböző fokain juthatunk el a lét és a nemlét, szanszára és nirvána semmisségének fölismeréséig. Az ember fölszámolja önmagát, megsemmisíti Én-jét, hogy azzal a valamivel, amit még senki sem tudott véglegesen megnevezni, egyé válhasson. Az embernek így kell transzcendálnia. D. H. Lawrence is erre érez rá a *Templomok* című versében:

Ó nem kívánunk mi mást a földön,
csak a csönd és feledés központjait itt-ott,
hol megszűnhet tudásunk és amennyire tudunk,
megszűnhetünk mi magunk is
a felejtés édes teljességében.

*

A rassz-túllépés. Transzcendálni a rasszok, fehérek és színesek, feketék és sárgák, rézbőrűek és barnák között is kell. A faji közeledés csak azzal a tudatossággal valósulhat meg egyszer, hogy a rassz-túllépés éppenolyan megvilágosodás, mint a minden-egy fölismerése. Az ezt követő érzelemnek túlságosan elkoptatták a nevét. (Szeretet.) Jaspers is csak egy történelmi célt tud még elképzelni: az összemberi tudat lassú évszázadok alatt történő megszilárdulását, végleges állapotát.

*

Miért olyan nagyképi (dölyfös?) ez a mi jelentéktelen kis emberi fajunk? Mert csakugyan jelentéktelen és kicsi. Persze, mihez, kihez képest? Önmagában semmi sem mérhető. Szóval: az óriáscsillagokhoz, a galaktikákhoz, 130 milliárd naprendszerhez képest. És amit ez a dimenzió (melyet lehetetlen elképzelnünk!) jelképez, ami mind metafizikai rejtjel! Azt hiszem, egyszerűen nevetségesek vagyunk, mikor fönséges, önistenítő himnuszokat zengünk teljesítményeinkről: tudományunkról, művészetünkéről, filozófiánkról és vallásainkról, isteneinkről.

„Följebb tesszük magunkat a valónál.” (Arany)

Sajnálkoznom kell a magunk-gerjesztette öntetszégünkön. Hogy ugyanabból vagyunk (nemcsak, mint Shakespeare szerint az álmaink), mint a mindenség, mint az ideák, mint az öröklét, és az idő: az rendben van. Ugyanabból vagyunk: a szellem és az anyag nászaként. A nászban mindkét résztvevő

egyenlő, egyenlően eksztatikus és semmi. Semmi: mint végső szentség, magasztosság, tisztaság, teljesség, céltalanság és cél-elértség. Reflektálhatatlanság, amire még elragadtatásunkban sem láthatunk rá. Istenek nevei jutnak eszembe. Mondjam ki őket? Nem: korlátok közé zárnának.

*

A nő-férfi: szimbólum. Nőnek a férfi, férfinak a nő elsősorban szimbólum. Természetesen nemcsak az, hiszen hús-vér ember, egyéniség, jellem is: különféle tulajdonságok, rosszak és jók együttese. Amit azonban jelképez, az a legfontosabb a társnemnek. Blake pontosan érezte:

*Mi nőnek a férfinak a varázsa?
A teljesülő vágy adta vonás.*

*Mi férfinak a nőben a varázsa?
A teljesülő vágy adta vonás.*

De ez csak valamiféle elemi szint: érzelemé és nemisége. Hogy ez az érzelem és nemiség mit rejt, az nincs benne ebben a remek négy sorban. Nincs benne, hogy a nemiség a lét alapvető kettőssége, és egyben a lét mindenentúli egysége ugyanabban a szimbólumban, ahogyan azt egy férfi vagy egy nő megtestesíti. Sőt, éppen az a mélysége ennek az élménynek, félvak fölismerésnek, hogy megfogalmazhatatlan. Hogy ősi szorongás és ugyanolyan archetipikus ártatlanság is megjelenik benne. Innen az ellenállhatatlan vonzása: zuhanás, ami röpkülésnek érződik. Benne van valami abból a létből, mely megelőzte a lényekre-dolgokra szakadt kozmosz káoszát és rendjét. Nem egyszerűen – ahogy régen gondoltam – az unio mysticáról van szó. Olyan hatalmas ellentétek, erők törnek föl a tudatunkba, amiket szépségnek, halálnak és odaadásnak nevezünk. De ezek csak szavak.

A férfi és a nő szimbólumként jelenik meg egymásnak (többnyire fogalmuk sincs róla!). De minek a szimbólumai? Még ha egyesülnek, se érthetik meg soha. Éppen ez ennek a szimbólumnak a jellegzetessége: minél jobban megközelítjük, annál megsejthetlenebb, fenyegetőbb, boldogítóbb.

*

Azért értelmetlen dolog a teremtésről beszélni, mert a kozmosz, a galaktikák, csillagok vannak is, nincsenek is. Egyfolytában robbannak szét és állnak össze új naprendszerekké. Ahhoz, hogy – amint a vallások mondják – megteremtette legyen valaki a „nagy mindent”, annak léteznie kellene. De minden dolog, lény, kicsi, nagy, óriási, mérhetetlenül apró, végtelen alakváltásban mozog a lét és a semmi állapotai között. Ilyeténképpen: mi lehetne az, ami van, és mi az, ami nem ölt formát? Vagy a káosz nem létezik?

*

Az absztrahálódás folyamata. A valóságvesztés az absztrahálódás hosszú folyamatának következménye. Akkor kezdődött (talán Galileivel?), amikor saját érzékszerveinket megtoldottuk a műszereinkkel. Valójában az ötvenezer éve tartó fegyver- és szerszámkészítés folytatódott, csak hogy amíg az a gyakorlatot, a megélhetést segítette, a tudományos, a laboratóriumi felszerelések, csillagászati obszervatóriumok az elvont megismerést szolgálják. Ezzel kerültünk abba a felemás helyzetbe, hogy míg egyrészt jobban beleláttunk a makro- és mikrovilágba (fizika-vegyészet-biológia), egyúttal távolabb kerültünk a közvetlenül fölfogható természettől. Két-háromszáz éve ebben a paradox helyzetben vagyunk.

Ráadásul ehhez még hozzájárult a művészet művészetté válása, azaz a funkcióvesztése. A civilizáció előtti nomád vagy törzsi közösségekben nem létezett a művészetnek még a fogalma sem. A zene, a tánc, az ének, a festett maszkok és a faragott, fonott fétisek, szobrok a mítoszt mondták el a rítusokban egy-egy ünnepen. A szertartásra szükség volt, hogy a törzs fönnmaradjon, vadász-lasson, a jó és a rossz szellemekkel a kedvező kapcsolatot megtarthassa.

Ez volt a varázslás, a sámánok, a mágia kora.

A barlangfestmények is ennek az emlékei. A tánc, az ének, a testfestés, a kultikus tárgyak, jelképek a vallásokban is megőrizték a kapcsolattartásnak (religio=viszony) ezt a praktikus célt követő jellegét. Csak hogy már keveredtek babonákkal, hiedelmekkel, veszedelmes tévhitekkel. Ezek a világ vallásai-ban mindmáig megmaradtak, nem kevesebb kárt okozva, mint a törzsi állapotban, amikor ráadásul a hisztérikus, képzelődés-keltette félelem is nagyobb volt. Ezt a korszakot az „istenfélelem” kifejezés híven megőrizte,

A művészet és a vallás a Tigris és az Eufrátesz-közi, az Indus-völgyi és az egyiptomi, a kínai, görög városalapításoktól kezdve fokozatosan veszíti el létezését és szakad szakmai műfajokra, teológiai irányzatokra, szektákra. Megszületik a külön zene, tánc, dráma, költészet, rituálé, filozófia. Mindegyik nagy eredményekkel (erre az európai nagyzenekar létrejötte a legjobb példa): de közben vitathatóvá válik mindegyik. Mire jó a művészet, ha csak szellemi élményt ad?

Ez az aggály a XX. századra léteiben teszi kérdésessé az irodalmat, a költészetet, festészetet, az abszolút zenét, színházat. De legfőképpen a filozófiát, a szemlélődésnek, elvont gondolkodásnak azt az ősi módját, mely egyre használhatatlanabbnak bizonyul, amint a politika, az elnyomás vagyis a szabadság, a szegénység, a nemzetek közti konfliktusok, azaz a hatalom, a Wille zur Macht: az ismétlődő háborúk, sőt világháborúk visszatérő botrányaival kerül szembe.

A közvetlen valóságtól való eltávolodásnak a hatalom mániája, az Erő és Erőszak-bálvány föltétlen imádata lesz a megjelenési formája. Mindegy, hogy ez pénzt, információt, eszmét, művészetet vagy vallási egyeduralmat jelent-e.

A XXI. század fordulójára nincs többé úgynevezett „tisza” művészet, tiszta demokrácia, tiszta tudomány, vallás vagy bölcselet. A Wille zur Macht (Nietzsche-nek ez az „örök visszatérésnél”, az „Übermenschnél”, az isten halálának bejelentésénél is betegség-jelzőbb fogalma) így lett valóság az eleven valóság helyett. A hatalom előtti letérdelés tesz országokat, kontinenseket, népeket, vezetőket, tudósokat és vallásokat paranoiától vagy tudathasadástól megszállottakká.

A valóságot közvetlenül nem érzékelő ember kórosan beteg. Még ha jó módnak örvend is.

Nem lehet normális.

A normalitásnak a valóság teljesen megfelelő tapasztalata és elgondolkodása az alapja, mértéke. A részlegesen vagy egészen fogyatékos, hiányos, esetleg kompenzálóan fölnagyított vagy lekicsinyített valóságkép pszichés zavarokat, komplexumot, mániát, depressziót, agresszív tetteket eredményez. A bagatelizálás vagy túldimenzionálás olyan kényszerét, melyet ma mindenfelé s minden dologban tapasztalhatunk a földön.

Amióta az élőbeszédet és az eleven szertartás őskorát fölváltották, az agyagtáblák, a papirusztekercsek és a könyvek vagyis a rögzített Ige, lépésről lépésre jobban elszakadtunk a valóságtól. Az emberi nem spiritualizálódásában reménykedünk, ehelyett azonban egyre jobban absztrahálódtunk. Igazat mond Hamvas, amikor megállapítja, hogy legnagyobb szellemi mestereink: sem Buddha, sem Kon-fu-cse, sem Szokrátesz, sem Jézus, sem Mohamed nem írásban tanított.

Az írásnak, a lejegyzett tudásnak, az adatnak azonban éppúgy meg kellett jelennie, mint a bőrkaparó kőnek, dárdának, íjnak, késnek, baltának, túrne, keréknek, ekének. Aztán már a gépek áradatát, az energia-kihasználás technikáját semmi sem állíthatta meg egészen a szövőgépig, ágyúig, tankig, gépkocsiig, repülőig, kobaltbombáig, rakétáig, űrhajóig. Miközben a laboratóriumok műszerei, az obszervatóriumok óriásteleszkópjai meghosszabbították látásunkat az atommag belsejéig vagy a galaktikák születéséig és szétrobbanásáig. Az így nyert ismeretanyag, más szavakkal az alapkutatások újabb és újabb tudományágakká való szakosodása tudás és valóság-vesztés ambivalenciáját teremtetten meg bennünk.

És akkor jött a film, a magnetofon, a rádió, a televízió, a világháló, CD-lemez, a CD-film.

Azt hittük, a film megöli, mert helyettesíteni tudja a színházat. A színpadi dráma azonban az emberi lény közvetlen jelenlétével ajándékozza meg a közönséget. Ezért maradt meg. Az újabb absztraháló eszközök: a rádió, de főleg a televízió radikálisabban hat a közvetlen átélés ellenében: passzív, végül is egykedvű nézővé teszi a TV-társadalmakat. Csak kitételesan ragadja meg a gondolkodó elmét: arra késztet, hogy elverjük az időt. Ezért tűnik el és tölt be

minden műsort és helyet az erőszak-, a szex- és pornó-film vagy a gátlástalan akciófilm. Természet tudományos ismereteket és történelmi dokumentumot, többrésztvevős vitákat is ad a televízió. Ugyanígy: azonnal adatokat, művek szövegeit az internet. Azt azonban már most látjuk: az irodalomnak, költészetnek, nem használ. A képzőművészetnek, zenének is csak kis intenzitással. Inkább futólagosan, a felületen. A TV-ben a műnek, a formának, a különleges nyelvezetnek az átélésére nincs sajátidő, nincs saját, közvetlen anyagi megjelenési mód, ami a könyvben, a valóságban látott festményen, szoborban, színházi, hangversenytermi előadásban megvan. A TV-ben vagy a világhálón a legnagyobb vesztes a vers, a novella, a regény- vagy filozófiai részlet. A médiazált remeknek nincs időtere, hogy megérintsen mint formai zsenialitás. Helyette: információt kapunk, s jónéhány fokkal tovább távolodunk saját létünkötől, világunktól.

Meg lehet érteni a főként amerikai, de más országokban is százával-ezrével gyártott filmek rendezőit, producereit: véres, naturalista verekedéssel, robbantással, lövöldözéssel, mészárlással vagy kifogyhatatlan szeretkezési jelenetekkel próbálják elérni az elérhetetlen célt: hogy a nézőt megrezzentse, fölébressze az élet, a valóság. A végtelenségig növelik, és ezzel a rombolásig eltorzítják, semmivé teszik a valóság-dózsát. A néző így persze egyáltalán nem a valósággal szembesül, hanem a cinikusság minden-mindegy rezignáltságába süpped. Még jobban elszakad attól, amire életét, gondolkodását, világlátását alapítania kellene.

Addig zúdulnak ránk elektronikus eszközökből az adatok a világ minden háborújáról és ügyeiről, míg már végképp nem tudunk és nem érzünk semmit. És főként: nem akarunk semmit. Hozzátehetem: ez még nem a végpont, ez még fokozható. A valóságot kikerülhetetlenül pótolni tudják a közvetítő eszközök. Ezek lesznek a valóság. Gautier, a XIX. századi francia költő kevélyen írta le: „Ami nem kifejezhető, az nincs is!” Egy mai, vagy holnaputáni internet-hitler biztosan közli majd velünk! „Amit nem közvetítünk, az nem is létezik!”

De akkor talán még megjelenik egy Orpheusz Eurüdike nyitott erkélye alatt, lantjának kíséretével énekelve valamit a madarakról, a fákról, és a szerelemről, mert az már régen elhagyta a földet.

Ez lesz az utóhang egy hosszú-hosszú történethez, amelyről azt hittük, hogy fejlődés. Hiszen űrlaboratóriumaink már a Marsról és Vénuszról adják részletes elemzéseiket. Az ember így bizonyítja, hogy csakugyan homo rationalis. Vagyis, hogy nem tudja, mit csinál és mit gondol. Akkor már nem menekedhetnek a csődtől csak a három misztika hívói és tanító prófétái.

Ez az én hitem.

BERTHA ZOLTÁN

Szövegköziség és sorsjelentés

SZILÁGYI DOMOKOSRÓL

A szövegköziség, az úgynevezett intertextualitás irodalomelméleti felfogásmódjának távlatai elválaszthatatlanok a kultúraértelmező posztmodernitás korszakképző szellemiségétől. Ha a művészeti modernség kései fázisának is egyik alapvető sajátossága lehetett még a létezés transzcendenciájára vonatkozó metafizikai reflexió és jellemezhető volt a Pomogáts Béla által körvonalazott ún. heideggeri paradigmával – addig a posztmodern lét- és nyelvszemléleti fordulat (a „wittgensteini paradigma”) a nyelvbe írt lét meghaladhatatlanságának tételezésével immár döntően a szövegelvűség immanens viszonyait állította előtérbe.¹ A lét elrejtett lényegvalóságaihoz közelítő lét-élményi szubjektivitás elsődlegességének és előzetességének helyére a nyelviség létazonos folytonossága és a szövegszerűség monisztikus univerzalitása kerül; az a felülmúlhatatlan, nyelv és egzisztencia, jel és jelentés határait el nem különítő tapasztalat, mely szerint az emberi megszólalás nem tekinthető többé a kontextuális nyelvi világ urának: legfeljebb fordítva. A „nincs semmi szövegen kívüli”, azaz a „minden szöveg” derridai tézise (vállalva azt a termékenyen megoldhatatlan logikai önellentmondást is, amely a mindennemű logocentrizmus iránti szkepszis, illetve az egyetemes érvényű kijelentés-tétel igazságigénye között húzódik²) leszögezi a nyelvszerűség és a nyelvlényegűség ontológiai és ismeretelméleti határokat feloldó prioritását és eredendő kisajátíthatatlanságát, birtokolhatatlanságát – ekként fogalmazva: „Heidegger szüntelenül emlékeztünkbe idézi, hogy a lét értelme nem a 'lét' szó, sem pedig a lét fogalma. De mivel ez az értelem a nyelven, a szavak nyelvén kívül semmi, hozzá van kötve – ha nem is valamely specifikus szóhoz vagy nyelvrendszerhez (concesso non dato) – legalábbis azonban az általában vett szó lehetőségéhez. És a szó leküzdhetetlen egyszerűségéhez”; s „vajon mindaz, ami a gondolkodás vagy a lét kérdésének nevében oly mélyen elgondolódik, nincs-e bezárva a szónak egy olyan ódon lingvisztikájába, mellyel itt is élünk, anélkül, hogy tudnánk róla?”³ „A kontextus két értelemben határtalan. Először, bármely adott kontextus nyitva áll a további leírás számára. Elvileg nincs határa annak, hogy mi foglalható egy adott kontextusba, hogy mi mutatható ki egy adott beszéd-aktus végrehajtásával relevánsnak (...) A kontextus egy másik értelemben is uralható: a kontextus kodifikálására irányuló bármely kísérlet abba a kontextusba oltható, amelyet leírni kíván, és ez olyan új kontextust eredményez, mely kisiklik a további megformálás alól” – fejtegeti és hangsúlyozza Jonathan Culler is.⁴ Vagyis, „minthogy egy 'mű'/(szöveg) intertextuális kapcsolatrendszere már csak azért sem lehet rögzíthető, mert nem kizárólag egy későbbi szöveg idézheti egy 'pretextusát', hiszen az idézés mint textuális folyamat mindig reverzibilis, a 'kanonikusan' rögzített intertextuális háló is ki van szolgáltatva az irodalom későbbi, előreláthatatlan történéseinek.”⁵

Az intertextualitás mint jellegzetes jelenkori teoretikus konzekvenciák összessége és természetesen mint irodalmi szövegalkotó eljárások fő meghatározója azért is válha-

tott a posztmodern létszemlélet egyik alapvető vonásává, mert a végteleníthető jel- és jelentésszóródás lehetőségét hordozó nyelvjáték közvetlenül a viszonylataira széttörő-dező, a viszonylagosságát és bizonytalanságát adottságként megélő emberlény, a szubjektum létszerű megragadhatatlanságára utal. Az eleve a többértelműség határolatlanságában és határozatlanságában (esztétikai értelemben: eklektikusságában) képződő szöveguniverzum így mintegy kikapcsolja létérzés és létkifejezés egyirányúsíthatóságának tendenciáit – vagyis relativizálja (fragmentalizálja, ironizálja, hibridizálja stb.) azokat a szemléletformákat és poétikai alakzatokat, amelyek egyfajta világmagyarázó, mitikus metanarratíva („nagy elbeszélés”) keretébe, valamiféle sorsot, végzetet, tragikumot jelentő perspektívák, illetve szenvedélyt, (világ)teremtő akaratot és indulatot, abszolútumkereső intenciót sűrítő érzelmi konstrukciók közegébe épülnének. Az eredetiség-igényt az imitáció hatálytalanítja, a feltétlen egyedi nyelvi öntörvényűség illúzióját az idézés, az utalás, a parafrázis, a reminiscencia: az átírás változatos fajtái, variációi váltják fel. Derrida, Lyotard, Jameson, Ihab Hassan és mások alapművei erőteljes különbséglátással jelölik ki a modern és a posztmodern közötti választóvonalakat,⁶ a szövegköziség jelenségét és jelentőségét vizsgáló elemzések (az intertextualitás fogalmát a hatvanas években először használó Julia Kristevától vagy Barthes-tól Genette-ig és Riffaterre-ig, sőt visszamenőleg Saussure-ig és Bahtyinig⁷) pedig szintén rámutatnak a szöveghatások, allúziók, rájátszások különféle szellem- és stílustörténeti horizontok szerinti változataira, változásaira. Mert bár a szövegformák időközön és korokon átívelő dialogicitásának (dialógusainak és polyológusainak) a jelensége természetesen nem függvénye a temporalitás törvényszerűségeinek, szerepbetöltő karakterisztikumuk, funkcionalitásuk korszakanként lényegesen eltér egymástól. „Közismert (...) hogy nemcsak a posztmodern jelentésképzés alkalmaz intertextuális eljárásokat, hanem a modernség más nagy paradigmái is. Mivel a klasszikus modernség – érték-ként fogva fel a szubjektum integritását – még kitartott a szubsztancialista műfogalom mellett, határozottan a szubjektum (már akkor jól látható) feloldódási tendenciái ellen foglalt állást. Az Én autonóm tételezése ugyanis *elvileg* zárta ki annak veszélyét, hogy a szubjektum ’szétoldódhassék’ a differáló jelentések végtelen hálójában”;⁸ „A posztmodernség művészi világképe kivált azzal megy túl a klasszikus-modern és az avantgarde nézeteken, hogy felfogása szerint a kontinuitás megtörése éppúgy lehetetlen, mint az intertextusból való kilépés. A posztmodernségnek ugyanis kétségkívül már az az alaptapasztalata, hogy a szövegek univerzális diszkurzusában sem a szöveg, sem a szubjektum nem szituálhatja magát tetszőlegesen és szabadon.”⁹ „Ha valami, akkor talán az megkülönböztető jellegzetessége a posztmodern kultúrának, hogy együtt szerepeltet olyan sajátosságokat, amelyek a múltban nem számítottak összeegyeztethetőnek.”¹⁰ A felbomlás, pontosabban az addig integratív entitásként képzelt személyiség diffúziója, szétszóródása a már előzetesen működő és lényegében újrateremthetetlen heterogén szöveguniverzum belső összjátékaiban (a kódkonfigurációk véletlenszerűségében, inkongruenciájában vagy aleatóriájában): a szubjektum felülkerekedését célzó metafizikai egységeteremtő törekvésekről lemondó, bizonyos állapotokhoz folyamatossággá állandósul. Az egyéniség, az individualitás (romantikus) fölülállását konstituáló utópia elvesztése a nyelvi létesülés disszeminatív terében pedig megkérdőjelez bárminemű homogén értékképzetet vagy érzetminőséget.

Mindezek a szempontok hozzájárulhatnak a Szilágyi Domokos-i költészet líratörténeti helyének a kijelöléséhez, annak a sajátos magatartásnak és szellemi pozíciónak az értelmezéséhez, amely modernség, avantgardizmus, neoavantgarde és posztmodernizmus különféle inspirációi között kereste és találta meg örökérvényű hitelességét. Hiszen valóban, ahogyan Cs. Gyimesi Éva megállapította, „csupán most, az ezredfordulóról visszatekintve nyeri el igazi jelentőségét Szilágyi Domokos lírájának értéküzenete”, mivelhogy „kelet-európai bélyegeivel együtt fejezi ki két egyetemes érvényű, ám egymástól gyökeresen eltérő világlátás – a modern és a posztmodern – szembenállását, egyidejűségét és összeférhetetlenségét. Szilágyi Domokos a modern és a posztmodern látásmód és formavilág közötti átmenet – még pontosabban: ütközés – képviselője; költői értékpozíciójának alakulásában, az életmű belső ellentmondásaiban e két összeegyeztethetetlen magatartás- és költészeteszmény lényegi szembenállásának lehetünk tanúi”;¹¹ életművében a „végső kérdéseket is eljelentéktelenítő alapállással szemben minduntalan felébred a bizonyosságok iránti nosztalgia, így a posztmodern látószög mellett végig megmarad az eszményvesztettségével küszködő modern értéktudat. E kettősség feszültségéből ered Szilágyi Domokos értékpozíciójának alapvetően diszharmonikus jellege. A modern kor értékrendjének összeomlásán túl, de a posztmodern egyértelmű viszonyítás nélkülségén innen, mintegy a kettő küszöbén közvetíti az egyetemes célnak, emberi távlatoknak azt a hiányát, amit az előbbi *már nem*, az utóbbi *még nem* tud betölteni. Életművét a benne egyszerre kifejeződő kétféle szemlélet áthidalhatatlan különbsége, a válság heveny tragikuma teszi egyedi értékalakzáttá. Mert ugyanazon értékekhez egyszerre viszonyul az értékvesztettség modern és posztmodern attitűdjével: a tragikum és az ironia jegyében. Megmaradva a modernizmus jövőorientált értékszemléletének vonzásában, az a nagyvonalú relativizmus is megkísérti, ami a posztmodern sajátja, de a távlatnélkülséget, ami az utóbbira jellemző, érzelmileg képtelen magáévá tenni”.¹² Az a sokszólamú szövegköziség, amely oly hallatlan gazdagságával – a citációk, az utánzások, a stílusimitációk, a travesztiák, a szójátékok (olykor szinte) „pastiche”-szerű polifóniájával – strukturálja Szilágyi Domokos enciklopédikusan monumentális versszimfóniáit (intarziás, építményszerű montázs-kompozícióit,¹³ szintetikus küzdelemverseit,¹⁴ zenei és vizuális hatású szöveg-szötteseit) vagy akár bökverseit is: szenvedéllyel és szenvedéssel telített hangokon elsősorban tragikus létfelismeréseket és drámai sorsjelentéseket hordoz. Az ironia is leginkább vagy legjellemzőbben élesen maró, fájdalmasan tomboló szarkazmus, a beat-költészettel rokon „üvöltést” intonáló hangvétel. Mindez mélyen az avantgárd újabb hullámaihoz, például a neoexpresszionizmushoz is köti ezt a kifejezésmódot, vagyis ahhoz a – s tágabban az olyan típusú – modernséghez, amely nem tud elvonatkoztatni az erkölcsi értékeket exponáló és szembeállító drámaiságtól, az értékdemonstráló és értékütköztető tragikus etikai látásmódtól, a történelmi őselmények katarziséjától, vagy a költő-embernek a világ kínját magán viselő médium-helyzetétől.¹⁵ A paródia prófeciával és vezekléssel töltődik fel,¹⁶ a játékosságot kegyetlen vagy vészjósló,¹⁷ keserves kiábrándulás itatja át,¹⁸ a groteszk mindegyre a tragikumra villant rá.¹⁹ A megismerés is félelemkeltő,²⁰ a poézis fájdalmasan vigasztaló,²¹ s ahogyan Nicolae Balotă fogalmazza: „Szilágyi Domokos számára a poétikus vagy a profetikus szó egy és ugyanaz”; „kiáltása egyfajta analógiát mutat a Schrei-féle esztétika expresszionista sikolyával”.²² A nyelvjáték nála sors-játék, végzetes játék a halállal, az étellel, a végességgel és a mindenséggel.²³ A szövegkonstrukciók egészen átütő elemi affektivitás, az egzisztencializmussal és az abszurdal érintkező filozófiai aspektus (maga az átható és illúziótlan negativitás-

tudat), s a morális nézőpont kérlelhetetlensége végül is inkább totalizálja (akár a létezés végleteihez feszíti) ezt az élmény- és szemléletvilágot, mintsem középpontjában és gondolati stabilitásában kikezdené és így széttörné azt. S bár a költői aspiráció az egyediség expanziójának vagy meghaladásának a kísérletét is magában foglalja, mondhatni: a „kollektív individuummá” való átlényegülés készítését – a kialakuló „imaginárius interszjektum”²⁴ mégsem igen lépi át a posztmodern korszakküszöböt; a lírai én, a beszélő hang multiplikációja nem távolít el olyan mértékben az érzelmeket izzító vallomástétel közvetlenségétől (a felhevített lelki tartalmak konzisztenciájától), mint ahogyan az például Kovács András Ferenc műveiben megtörténik – annál a költőnél, akinek virtuóz posztmodern („szétjászató”²⁵) lírai formatechnikája éppen intertextuális összetettsége, sokrétűsége okán is összevethető a Szilágyi Domokoséval. Szilágyi Domokosnál sem a beszédmód, a formanyelv egyszerű koherenciája: viszont valami ezek mögött mégis erőteljesen (gyakran szinte a ragaszkodás paroxizmusáig jutva) megtartott, akár nyelven túlinak nevezhető lelki identitás az, ami eleven összefüggésrendszert teremt a széthangzó, szétlövellő nyelvi elemek között is. Valami titkos erő, a humanitás létének lényegéből, mintegy antropológiai mélységeiből fakadó szuggesztivitás sűrűsödik a szavakba és sugárzik belőlük. Külön-külön az egyes szavakból is tehát, s nemcsak kapcsolatrendszerükből. Ahogyan Cs. Gyimesi Éva állítja: „a teljességnek ez az eszménye nem pusztán kinyilatkoztatás, de műve anyagában is élő valóság: mert költői univerzumába minden szó befér, s mindegyik külön intenzív totalitás. Nincsenek egyértelműségükben megnyugtató jelképei, mert minden szavában egyszerre jelen van az összes lehetséges – kézenfekvő vagy éppen önkényes asszociáció.”²⁶ S bár nyilvánvaló a versszerkesztés, a disszonanciákat feszítő komplex szerkezet döntő szerepe is Szilágyi Domokosnál, az egyes szó kimondásának mágiája szintén visszaköti ezt az eredendő líraiságot a modernség attitűdjéhez, entuziazmusához. Mert ha igaz az, hogy a posztmodern jellegű „nyelvkritikus költészet (...) midőn a nyelv segítségével próbálja (...) leírni a nyelvileg elvileg kimondhatatlant (à la Wittgenstein), s a szavak relatív érvénytelenségét látja be és fogalmazza meg, akkor, a *szavak* jelentésének elkopásával és elértéktelenedésével szembeesülvén, a *szavak* önálló poétikai szerepét fogja korlátozni, s a szavak körülírására, egymás közötti összefüggéseire, kontextusára, azaz a mondatokra fog koncentrálni. A szavak szerepét a mondatok fogják átvenni”²⁷ (Margócsy István). E szerint a leírás szerint a szó szubsztancialitásába vetett hit, a név mágikus, megigéző erejében, a szó „varázsbírodalmában” való bizodalom jellemzi például Nagy László költészetét is – hiszen ez fejeződik ki többek között a variatív és áradó metaforikus, látomásos-megnevező ismétlések gesztusában nála és másoknál (például Juhász Ferencnél). Szilágyi Domokos e tekintetben is korszakhatáron áll: már „búcsúzik” a „trópustól”, „prófétája” pedig „elfeledte” az „Ígét” – de ez apokaliptikus gyötrelme a ténytudásában (az Ígére való érdemtelenességében) amorális, megváltatlanságában viszont mégiscsak feloldozásra szoruló világgal szemközti értéktudat fényében. Végtelen kín és ítélező megváltáskívánságom összeszikkasztásában. A könyörtelen leszámolás tébolyító elfogadhatatlanságában.

Ebből a szempontból – a bajvívás drámai konfliktusosságának, az érzelmi ellentétet felfokozó, felajzó tonálisának a közegében – is relevánsak a Nagy László-reminiszcenciák vagy -párhuzamok. Az egyik adys intonációt hevítő korai Nagy László-vers így hangzik: „Ebek a magyarok, / ebek, ebek, ebek, / hűségtől ugatnak, / bajtól nyüszítenek. // Kócos komondorok, / nagy posza agarak, / pici pulik egymás / szívének ugranak. / Ha majd bundájukat / pörkölik istenek, / akkor meghúzódva /

újra nyűszítenek” (*Ebek a magyarok*). Ugyanez a fájdalmas, kínkeserves (önemésztő-ön-ostorozó) ambivalencia forrósodik fel Szilágyi Domokos kései – s mottóként, mintegy paratextusként Vörösmartyt és Petőfit idéző – *Magyarok*-jában: „Bárgyú zsibbadatban, / másfélezer éve, míg vihar / zúgott körötte (tudniillik / a szellemé), ül bávata; / igricsei – míg múlton múlik / az idő – fölvonítanak / olykor”; „cigány egy nép, nem tesz, csak jajgat”; „Önkéntes gladiátorok: / egyik a másra acsarog / és támad újra, újra, újra, / s az öregisten hüvelykujja / lefelé bök – rajt, hejjehujjal!” – Nagy László megrendítő képzetsűrítése – a „káromkodásból katedrális” (*Ki viszi át a Szerelmet*) – Szilágyi Domokosnál így visszhangzik: „káromlom az összes isteneket / – ennyi az enyém – rabbá-szabadultan” (*Rab*). (Sokatmondó adalék, hogy éppen a drámaiság lényegéről valló – *Dráma és legenda* című 1939-es esszéjében – így határozza meg a lélek viharzásainak mibenlétét Németh László: „az istenek néha valóban nagy s nemes vadakat, s a mi eszünk szerint kegyetlen módon ejtenek tőrbe, akár végzetnek, akár predestinációnak hívjuk a hálójukat. Meghajolni, de közben az Örök Rend oszlopait is megrecsegtetni egy vad lázongásban: istenkáromlás az istentiszteletben, ez a dráma ingere Prométheusz és Szophoklész óta. S ez még inkább Shakespeare-nél. Itt szinte táncolnak már az oszlopok, s a szilaj emberháborgás hányja hullámain.”²⁸) S megint Nagy Lászlóra rimelő ritmus-parafrazisként is olvasható Szilágyi Domokos kései költeménye, a *Megvert az Isten*: „Megvert az Isten / étellel. / Meg a szerelem: / élnem kell. / Meg a halál is: / félnem kell. / Megvert az Isten / étellel. // Meg a poézis / vallással (...) Föld alatt dől el, / nem másutt, / föld felett, füstben – / nincs már út”. Jellegzetes Szilágyi Domokosi létfilozófiai számvetés ez, a játékosság groteszk-rezignált iróniájával, a lét és nemlét, élet és halál, föld és ég dimenziói közötti kiúttalanság – választás nélküli determinációt és transzcendens választalanságot egyszerre demonstráló – végszituációjáról. A kozmikus magány, magáramaradottság egzisztencialista mélységű sorsnyomorúságát az ön-ironia szardonikus vibrálása, a játszi szellem könnyedsége, a lélek titkos energiája ellenpontozza: sőt bővíti, stilizálja, énekli. Bizarrr dallamossággal, amelynek ritmikus-ütemes menete szótagszám, rímképlet szerinti pontossággal megegyező formában játszik rá Nagy László bájosan naiv, gyermekien tiszta és egyidejűleg kérlelhetetlen emberi méltóságot sugárzó dalszerű fohászára, népies köszöntéses könyörgésére, az *Adjon az Istenre*: „Adjon az Isten / szerencsét, / szerelmet, forró / kemencét, / üres vékamba / gabonát, / árva kezembe / parolát”. Még a versek első sorában szereplő Isten-képzet is részint analóg (amennyiben a befolyásolhatatlan abszolútum rendelkezéseinek öntörvényűségét, az emberlény kicsinységét implikálja) – s mégis mennyire eltérő két külön költői világot, világszemléletet tud felidézni. Az egyik a folklorisztikus, „pogány” életöröm – élethit és életkultusz –, egyfajta heroikus vitalizmus és magabízó moralitás hangulatát árasztja, a másik az abszurd kiszolgáltatottság rémületét. Amely az iszonyat fanyar-gunyoros, önlefokozó és alulstilizáló önreflexióját József Attilá-s hangvétellel közvetíti (s ezt a kapcsolódást Kántor Lajos is külön hangsúlyozza a hetvenes évek Szilágyi-lírája kapcsán²⁹ („Fekszem, virrasztok / megverten. / Balekség díját / megnyerem. / Ostobaságét, / én, marha. / Lettem ilyen kész- / akarva. // Lettem, hát lettem, / nyöghetem”; „Lettem, hogy, legyek / végtére / ország-világnak / cégére”; „Vagyok. És ez is / valami”). (Vö. pl.: „Éltem – és ebbe más is belehalt már” – József Attila: *Kész a leltár*.)

Világkép, műfaj, stílus rendkívül bonyolult belső hasonlatosságaival áll rokonságban egymással Nagy László szimbolikus-mitikus remekműve, a *Menyegző* és Szilágyi Domokos egyik utolsó nagy poémája, a (ritkán elemzett vagy emlegetett) *Tengerparti*

lakodalom. Mindkettő mondhatni összefoglaló igényű gondolati-filozófiai szintézisköltemény, jelképes-vizionárius tömörségű hosszúvers vagy hosszú-ének,³⁰ szemléletes-érzékletes képek zuhatagában koncentrálnak a létösszegzés, emberi és kozmikus sorshelyzetek archaikus-időtlen távlatú mitologizációja. A *Menyegző* olyan látomásvers, amelyben a „fenséges elszántsággal védett teremő tisztaság”³¹ a „poláris létértékelés, a küzdő-önheroizáló emberi elv”³² ősmítoszi struktúrái révén egyetemesedik és állandósul – a szakrális méltóság és teljességigény (mint eszményi törekvés) szoborszerű mozdulatlanságának, illetve az alantas vágytobzódás elszabadulásának morális összemérhetetlenségében.³³ Értékeszmény és értékromlás-értékrontás ütközésének drámai közegében és atmoszférájában. A rítus imaginációjának kimerevítő időtlenségében.³⁴ A statikus rendíthetetlenségbe zárul tehát a tragikus-hősies eszményóvó akarat, az értékszembesítő örök emberi küzdelem.

A *Tengerparti lakodalom* háttéréhez és konnotációihoz mindezek a jelentéstartományok (kultikus-rituális hangulatiságukkal, archaikus-folklorisztikus modalitásukkal, a dikciót magasztossá emelő előadásformájukkal) elevenen hozzátartoznak – s a vers szöveg-mögötteséből élénken át is tetszenek, sejlenek. Már maga a cím olyan explicit vagy amplifikált intertextusnak³⁵ tekinthető, amely a Nagy László-műre való emlékeztetéssel keresztül azonnal természetiség és emberlét, kozmosz és antropologikum primordiális lényegösszefüggéseit láttatja. A Gérard Genette-i kategóriák³⁶ szerinti szöveg-transzcendenciának és transztextualitásnak így több (para-, meta- és architextuális) rétege is mozgásba lendül, s érvényesül a hypertextuális vonatkozás, amely által a szuverén Szilágyi-poéma valóban nem kommentárként viszonyul hypotextusához, a *Menyegző*höz, hanem mint bizonyos analóg műfaji képződmény, szemantikai motívum-transzformációkat, jelentés- és képzethasonlóságokat működtető témavariáció. Amelyben a mozgalmas és expresszív lakodalomleírásnak például a csujjogatas indulatszavai – és az azok sodró lendületében megnyilvánuló explicit szövegközisége a sors- és emberiséglátomás implicit sugallatösszetettséggel töltkezik.

A *Menyegző* az autentikus emberi fenomén alapprincípiumát méltóság és méltatlanság infinit szembenállásában, harcában úgy modellálja, hogy a „két emberi csillag” – a „fenség”, az „örökös láng” „márványlap-arcél”-űvé kristályosodott, szoborra feszülő-öntődő hiposztázisa – számára a tenger abszolút értékhorizont és ideálképzet, a végtelen teljesség, a mindenség hívása és igézete. „Igazi násznagy”-ként mintegy a statua-létminőség eszményövezete, csillagfényköre, kozmikus glóriája. A küldetés aureólája és önerősítő igazsága. A *Tengerparti lakodalom*ban ehhez képest a tenger elsősorban a személyiség erkölcsi őselvén túli, az emberi faj egészét közvetlen kozmikus-biológiai értelemben is meghatározó arkhé, metafizikai és embertörténelmi őselem. A menyasszony itt nem statikusságában, hanem mozgásában, extatikus termékenységi táncában valósul át időtlen életjelképpé. A mindenható természeti-vitális folyamat irdatlan tempójába, elementáris áramába olvad a menyasszonytánc, s maga a menyasszony nemcsak szemléletében, morális igényében vagy apoteózisában, hanem létében, testi-lelki mivoltában is azonosul a vízzel, a tengerrel. Személyessége voltaképpen a feminin jellegű megvalósult univerzum mitikus vetülete – a világmindenség, s benne az emberi nem, a genus eredete és kontinuitása: „Viszik a menyasszonyt, sej, a menyasszonyt, viszik, viszik, viszik, / tengernyi fátyla, sej, a láthatáron uszik, uszik, uszik, / az uszálya fehér felleg, sej, sűrű fehér felleg, / menyasszonyi uszályt, sej, sűrű fehér uszályt ájtatos szelek emelnek, / a menyasszony göndör fürtjét, sej, szögszínű fürtjét kacskarintják szellőviháncok, / viszik a menyasszonyt, sej, a menyasszony tenger hullámaival járja

a menyasszonytáncot, / hajladozik a homokon, sej, hajladozik a hanga, / hullám karján hajladozik a menyasszony”; „ropja a táncot, sej, a lakodalmi táncot ropja a föld, víz, tűz, levegő, minden elem, / ropja a táncot, sej, a szokottat, friss-dühösen a történelem, / csillagos égbolt villog odafönn, sej, vele zölden a tenger is ég”; „rogyjon az ég rád, sej, szóljon a szférák talp alá való muzsikája, / az a legény most, sej, ki a menyasszony tenger iramát reggelig állja, / itt a menyasszony, sej, a menyasszony, végtelen öblű, thalatta, thalatta, / ruháit rendre leszórja a Föld, sej, termékeny tenger alatta, alatta”; „fölfakadó víz / áttör a szennyen”. A természeti elemek nyilvánvaló életmegtartó hatalommal bírnak: „kushad a koncert, elemekéért, kushad mohón az emberiség”. A látomást energikussá a történelmi időiség, a világtörténelmi (a „történelem egészére”³⁷ kiterjedő) időáramlás dinamizálja – s a genezistől az apokalipszisig, a származástól az önelvesztésig, a bőséges-virulens kezdetől az elszárazító végig – a meg nem becsült természeti önazonosságtól való sivár-élettelen elszakadásig – jutó hanyatlás-folyamat visszafordíthatatlanságának keretében: „kiisszuk a tengert, sej, de kiisszuk, szájunk szikkadt, bendőnk telhetetlen, / itt a menyasszony, sej, hullámok karján, világ ölében, itt az egyetlen, / ragadja az ár, sej, tengeremély az ágyhely, világ ha kihál”; „megfertőztettek, sebeztek rajban, aj, kivilágos éjjelek, és / szúr a sugár is, aj, átszúr rajtam közömbös hegyel-éllel e kés, / virrad a tenger, aj, végtelen öblű thalatta, pirkad a, pirkad a part, / melyet a násznép, aj, csuda násznép a sötétségből ki- és kikapart, / hozzák a menyasszonyt, aj, vissza az asszonyt, jön, jön a koravén, szeplős gyermek, / fővenyre vetődött moszatoktól, aj, kikönyörögni egy kis kegyelmet, / kiittuk a tengert, aj, fenékgiglen, halait megettük, nyaltuk sóját, / csupasz mederben, aj, gurulnak itt-ott tárogó, céltalan, bilincstelen bóják, / elapadt a dagály, aj, elakadt minden, vízen átvádló, cirmos hajó és / nagy fene cirkáló, aj, polipdögökre tárog az ágyúnaszádon a lőrés, / ő elemünk, aj, ő anyaméhünk, meddőn maradott förtelmű bánat, / nincs tenger, nincs sziget, aj, nincsen part sem, anyányi árnyak futnak utánad”; „anyányi menyasszony, aj, parttalan parton, húzasd a nótát, húzzuk a mi / világteremtő dalunkat, sej, hogy időnk ne legyen felejteni / Atlantiszunkat, a vízből valót, aj, – elnyeltük földül, el mindenestül, / csak egy falás volt, aj, jól palástolt izgalmunkban pillánk most se rezdül, / kihalt a menny, aj, ki a pokol, jaj, kiittuk a tengert, végtelen a part, / kóválygunk hosszán, új menyasszonyt hozván, ki talán mégis, aj, tengert akart”. A virradat az ősmélyiségektől eltávolító sorsromlás metaforája, a semmihez közelítő „kóválygás” pedig a reményvesztést érzékelteti. Mindazonáltal egy „új menyasszony”, a feltétlen szükségességével halvány lehetőséget is sejtető újjáteremtődés, megújulás jelképe talán oldja is a lezárulás végérvényességét. A költői nézőpont mindenképpen a lét- és értéksorvadást, a devalválódás és degenerálódás előrehaladottságát konstatálja;³⁸ olyan pozíciót vesz föl, amelyből meglátható és megítélhető a történelmi lét tragédiája.³⁹ S ez az a modern és a klasszikus magyar sorsköltészetbe szervesülő világkép, amely az intertextuális perspektívatágítás révén is „holt-súlyos” igazságokból építkezik, s a szellemi-erkölcsi szövetkezés esélyének őrzésével a humánus egyetlen hitelesen fenntartható létkompenzációját szolgáltatja.

JEGYZETEK

- ¹ Vö. Pomogáts Béla: *Változatok az avantgárdra*. Bp., 2000.
- ² Vö. Kalmár György: *A másik allegóriái. Az alteritás pozíciói a dekonstrukcióban*. *Alföld*, 2000/7. 68–80.
- ³ Jacques Derrida: *Grammatológia*. Szombathely, 1991. 44.
- ⁴ Jonathan Culler: *Dekonstrukció*. Bp., 1997. 174–175.
- ⁵ Kulcsár-Szabó Zoltán: *Intertextualitás és a szöveg identitása*. In: Uő: *Az olvasás lehetőségei*. Bp., 1997. 6.
- ⁶ Ld. pl. *Posztmodern filozófiai írások*. Szerk. Bujalos István. Debrecen, é. n.; *A posztmodern állapot*. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Bp., 1993.; Fredric Jameson: *A posztmodern, avagy a késői kapitalizmus kulturális logikája*. Bp., 1997.; Richard Rorty: *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*. Pécs, 1989.; Ihab Hassan: *The Postmodern Turn*. Columbus: Ohio, 1987.; Steven Connor: *Postmodernist Culture*. Oxford, 1989.; *A posztmodern*. Szerk. Pethő Bertalan. Bp., 1992.
- ⁷ Ld. pl. Graham Allen: *Intertextuality*. London and New York, 2000.; Vincent B. Leitch: *Amerikai irodalomelmélet és irodalomkritika*. Pécs, 1992.; Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Bp., 1997.; Hima Gabriella: *Az irodalomtudomány jelenkori irányzatai*. Bp., 1999.
- ⁸ Kulcsár Szabó Ernő: *A szimmetria felbomlása? A posztmodern intertextualitás kérdéséhez*. In: Uő: *Beszédmód és horizont*. Bp., 1996. 272–273.
- ⁹ Uo. 278.
- ¹⁰ Szegedy-Maszák Mihály: *Modern és posztmodern: ellentmondás vagy összhang?* In: Uő: *„Minta a szőnyegen”*. Bp., 1995. 241.
- ¹¹ Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése*. Bukarest, 1990. 154–155.
- ¹² Uo. 162–163.
- ¹³ Vö. Kis Pintér Imre: *„Káromlom az összes isteneket” (Szempontok Szilágyi Domokoshoz)*. In: Uő: *Esélyek*. Bp., 1990. 101–113.; Szakolczay Lajos: *Lázunk enciklopédiája (Szilágyi Domokosról)*. In: Uő: *Dunának, Oltnak*. Bp., 1984. 173–189. (Bevezető tanulmányként in: Szilágyi Domokos: *Válogatott versek és műfordítások. Kortársunk, Arany János /Tanulmány/*. Bp., 1979. 5–18.); Széles Klára: *A versszerkesztés rendhagyásai (Szilágyi Domokos)*. In: Uő: *Szeged–Kolozsvár 1955–1992*. Bp., 1993. 50–65.
- ¹⁴ Vö. Görömbei András: *Napjaink kisebbségi magyar irodalma*. Bp., 1993. 75–92.
- ¹⁵ A költő mint „a közösség szószólója”, mint „vátesz”, „elől-járó”, „corpus” stb. mutatkozik meg. Ld. Pécsi Györgyi: *Szilágyi Domokos Búcsú a trópusoktól című kötetének világképe; és „S ha már itt tartunk: mit is tehet a költő?” Vázlat Szilágyi Domokos ars poeticájáról*. In: Uő: *Olvasópróbák*. Miskolc, 1994. 67–111.
- ¹⁶ Láng Gusztáv: *A költő és az őszinteség*. In: Uő: *A jelen idő nyomában*. Bukarest, 1976. 21.
- ¹⁷ K. Jakab Antal: *A kétely költője; és Búcsú az előjogoktól*. In: Uő: *A névmás éjszakája*. Bukarest, 1972. 29–55.
- ¹⁸ Pomogáts Béla: *Búcsú a költészettől?* In: Uő: *Kisebbség és humánium*. Bp., 1989. 216.
- ¹⁹ Kántor Lajos: *Szilágyi Domokos*. In: Uő: *Korváltás*. Bukarest, 1979. 175.
- ²⁰ Egyed Péter: *A meggondból véges*. In: Uő: *A jelen létről*. Kolozsvár, 1997. 157.
- ²¹ Lászlóffy Aladár: *A fájdalmasan vigasztaló (Szilágyi Domokos)*. In: *Erdélyi csillagok*. Szerk. Kántor Lajos. Bp., 1990. 214–228. (Kísérő tanulmányként – bevezetőként, illetve utószóként – in: Szilágyi Domokos: *A fájdalmasan vigasztaló*. Kolozsvár, 1991. 5–16.; és in: Szilágyi Domokos: *Válogatott versei*. Bp., 2000. 251–262.); Uő: *A Reménytelen Alapvető*. Korunk, 1978/2. 97–101.

- ²² Nicolae Balotă: *Szilágyi Domokos. Bárka*, 2001/2. 55–60.
- ²³ Kántor Lajos: *Szilágyi Domokos játéka*. In: Uő: *Korunk: avantgarde és népiség*. Bp., 1980. 410–439. (Bevezető tanulmányként in: Szilágyi Domokos: *Kényszerleszállás*. Bukarest, 1978. 5–23.); Uő: *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?* Bp., 1996.
- ²⁴ Vö. Kulcsár Szabó Ernő: *Poesis memoriae. A lírai mnemotechnika és a kulturális emlékezet „újraírása” Kovács András Ferenc verseiben*. In: Uő: *Az új kritika dilemmái*. Bp., 1994. 175.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ Cs. Gyimesi Éva: *Szilágyi Domokos*. In: Uő: *Találkozás az egyszerűvel*. Bukarest, 1978. 151. (Részben idézi Lászlóffy Aladár: i. m. 225.)
- ²⁷ Margócsy István: „névszón ige”. Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról. In: Uő: „Nagyon komoly játékok”. Bp., 1996. 260.
- ²⁸ Németh László: *Dráma és legenda*. In: Uő: *Két nemzedék*. Bp., 1970. 578–579.
- ²⁹ Kántor Lajos: *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?* Bp., 1996. 83. (Vö. Szilágyi Domokos kijelentését József Attiláról: „Ez a költészet mindennapi kenyerünk.” *A költő életei. Szilágyi Domokos /1938–1976/*. Szerk. Kántor Lajos. Bukarest, 1986. 152.)
- ³⁰ Ld. Pomogáts Béla: *A „bosszú vers” és a mitologikus költői számvetés*. In: Uő: *Sorsát kereső irodalom*. Bp., 1979. 463–477.; Fülöp László: *Nagy László pályaképéhez*. In: Uő: *Élő költészet*. Bp., 1976. 377–418.
- ³¹ Görömbei András: *Nagy László költészete*. Bp., 1992. 255.
- ³² Jánosi Zoltán: *Nagy László mitologikus költői világa*. Miskolc, 1996. 322.
- ³³ Ld. Kiss Ferenc: *Írások Nagy Lászlóról*. Bp., 1993. 86–100.; Vasy Géza: *Nagy László*. Bp., 1995. 185–191.; Széles Klára: *Nagy László himnusza*. In: Uő: *A létvé vált hiány*. Miskolc, 1995. 19–29.; Ködöböcz Gábor: *Nagy László költői világképe hosszú énekei alapján, különös tekintettel a Menyegzőre*. In: „Inkarnáció ezüstben”. *Tanulmányok Nagy Lászlóról*. Szerk. Tasi József. Bp., 1996. 128–134.
- ³⁴ Ld. Tolcsvai Nagy Gábor: *Nagy László*. Pozsony, 1998. 125–132.
- ³⁵ Ld. Laurent Jenny kategóriáit: *A forma stratégiája. Helikon*, 1996/1–2. 23–50.
- ³⁶ Gérard Genette: *Transztextualitás. Helikon*, 1996/1–2. 82–90.
- ³⁷ Bezzeg János: *Szilágyi Domokos: Tengerparti lakodalom. Jelenkor*, 1979/6. 575.
- ³⁸ „Mi lesz a világgal, amely nem vers, nem szó, szabályai nem a végtelen könnyűség, a nyelvben, a versben fellelt szabadság szabályai?” Markó Béla: „Játsszuk, ami nincs, de lehetne” (*Szilágyi Domokos: Tengerparti lakodalom. Hátrahagyott versek*). In: Uő: *Az erdélyi macska*. Csíkszereda, 1999. 54.
- ³⁹ „Mintha az emberből kívül került szellem nézte volna általa saját földi megjelenítését: a testet, fájlatva, hogy nem alakíthatja a maga képére, mint a nyelv a gondolatokat... Vagy mintha a földi test képes lett volna örök gondolatokat látni.” Csiki László: *Utóhang*. In: *Szilágyi Domokos: Tengerparti lakodalom*. Kolozsvár, 1978. 108. – A Szilágyi-líra „egzisztencialista”, „sorsköltészet”- és „gondolati dráma”-jellegéről, s utolsó korszakbeli egyes groteszk – és a kései Nagy Lászlót idéző – vonásairól ld. még: Baránszky-Jób László: *Chagall-szárnyú angyal – Szilágyi Domokos: Tengerparti lakodalom*. In: Uő: *Teremtő értékelés*. Bp., 1984. 464–469.

LENGYEL ANDRÁS

A polgár-éthosz és a „gavallér-világnézet” ütközése

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN „LOVAGIAS ÜGYEI”

1.

A nyolcvanas évek elején, múzeumi pályám kezdeti szakaszában Tömörkény István lányától, Kőszegi Dénesnéától – egyebek közt – három kézzel írott jegyzőkönyvet is sikerült megvásárolnom a szegedi múzeumnak. A jegyzőkönyvek, amelyeket ezek szerint nemcsak az író, de örökösei is gondosan megőriztek, Tömörkény István „lovagias ügyeit” dokumentálják. Az első 1893-ból, a második 1898-ból, a harmadik 1899-ből való. Párbaj – fegyverhasználat – egyikből sem lett, az „ügy” mindegyik esetben megállt a „jegyzőkönyvi elégtételadás” stádiumában. A három affér azonban így is, vagy talán éppen így, roppant tanulságos. Együtt belevilágítanak a Tömörkény-életrajz olyan szegmenseibe, amelyeket eddig nem láttunk, nem ismertünk, s ezek egyben mint a korszak dokumentumai is igen beszédeseek.

2.

A párbaj – párviadal, duellum – története messzi történelmi múltba nyúlik vissza, de „modern” (s éppen e formájában már anakronisztikus) alakja Magyarországon első sorban a dualizmus (1867–1918) évtizedeire jellemző. Léte sajátos kettősséget mutat. A jog tiltotta (az 1878. évi V. tc. fogházbüntetést ígért a párbajozóknak), a társadalom uralkodó csoportjainak konvenciója viszont gyakorlatilag megkövetelte a konfliktuskezelés e módját. Az egykorú Pallas Nagy Lexikona, amely mindmáig a legjobb magyar általános lexikon, tisztán, világosan fogalmaz, amikor arról beszél, hogy a párbaj akkoriban divó formája „azon a társadalmi felfogáson” alapult, „hogy bizonyos becsületbeli ügyek csak vérrel intézhetők el, bizonyos sértések csak vérrel moshatók le; a sértő magaviseletéért fegyveres elégtétellel tartozik; a bírói segély igénybe vétele a reparációra alkalmatlan” (13:835). Nem kétséges, ez a problémakezelés nem illett, nem illik a modern jogállam szelleméhez, a becsület sérelmének fegyveresen, párviadalban való reparálása jogállam *előtti*, premodern technika. A magyar társadalomfejlődés sajátos alakulástörténete azonban 1848, sőt 1867 után is megőrizte a nemesség normatíváló szerepének és erejének igen tekintélyes részét, s ez a nemesség, a hadsereg hivatásos tisztikarának közvetítésével, a „tishti becsület” normává emelésével, a tételes joggal szemben is érvényesíteni tudta – legalábbis a nyilvánosságban, „*kifelé*” – saját normáit. Ez a helyzet, mint a kortársak is tudták s olykor nyilvánosan is megfogalmazták, meglehetősen álságos volt, hiszen a párbaj – miközben a közreműködők a *becsületre* hivatkoztak – a legkülönbébb magánéleti és közéleti becsstelenségre adta meg a feloldozást: a lényeg az „*elégítél adás*”, azaz a fegyveres párviadal *vállalása* volt. (Vö. Wirth István: *A párbaj*; Gerő András: *A politikai párbaj* – mindkettő a Rubicon 1991. évi 9. számában.) A kibontakozó kapitalizmusnak és a továbbélő feudalizmusnak ezt az álságos

összekapcsolódását szépen érzékelteti a kortárs-politikus, Vázsonyi Vilmos (1868–1926) 1900-ban megfogalmazott diagnózisa: „... a bankok és minisztériumok előszobái és a lovassági kaszárnyák egyszerre népesedtek be képviselőkkel. Egyszerre terjedt a gazdasági rendszer és a lovassági pisztoly birodalma. A büntető törvénykönyvbe nagy képmutatással beletették, hogy a párviadal büntetendő cselekmény. De a törvényhozók voltak az elsők, akik átugráltak a tilalmon. A parlamentben is bebizonyult [...], hogy a színvonal süllyedése együtt jár a párbaj emelkedésével. Minél több nulla tódult be a képviselőházba, annál több lett a lovagias ügy. Utóvégre már a miniszterek is párbajt vívtak és megjött a humor teteje: a belügyek, a rendőrség minisztere rendőreinek fedezete mellett párbajozott.” „A nálunk dühöngő párbaj divat egyszerre két tünetet mutat ki; egyik, hogy politikai életünkben nincs őszinteség, hogy az irányzatok mind képmutatóak és a gavallér-világnézetben, különböző cím alatt is élve, végre találkozhatnak, a másik, hogy *a rendiség visszahódította a társadalom uralmát, sőt a parvenü polgárokkal gyarapodva erősebb, mint valaha*” (Rubicon, 1991. 9. sz. 28.).

3.

Tömörkény István (1866–1917), akinek élete – egy évvel „előresietve” – szinte hajszálra egybeesett a dualizmuséval, a német eredetű, elmagyarosodott polgárság szocializálta volt. Ezt nemcsak életrajzának külső eseménytörténete, de 1890-es évekbeli publicisztikája (pl. *Hétről hétre* [2000] című kötete anyaga) is tanúsítja. A rendies kiváltságok világa idegen volt tőle, arra volt például büszke, hogy hajdanán Szeged város polgárjogát még a nemesember is csak akkor kapta meg, ha azt a polgárok ítélete szerint kiérdemelte. Származása, életkörülményei és – írások sorában dokumentálódó – rokonszenvei nem a privilégiumok világához, hanem az önerejükből élő, *polgárként* kezelt „kétkézi” emberek világához vonták. Nem várnánk tehát, hogy neki is „lovagias ügyei” legyenek; ez, valljuk meg, nemigen fér bele a róla élő – okkal s joggal élő – képbe. De – mint látni fogjuk – mégis voltak ilyen ügyei. E tény, persze, ha jobban meggondoljuk, valójában egyáltalán nem érthetetlen, hiszen neki is az adott társadalom konvenciórendszerébe belekényszerülve kellett élnie, nem sehol sincs sziget utópiájában; s ez ugyanakkor sok mindent meg is világít, mert az egyéni életút konkrétságában rajzolja ki azt a szociokulturális erőteret, amelyben s amelynek ellenében kellett Tömörkénynek (is) igazi önmagát megalkotnia.

Tömörkény fiatalkori „lovagias ügyeinek” számbavétele tehát – a kínálkozó anekdotikus interpretáció vonzása ellenére – az életút és a pálya mélyebb megértésének lehetőségét ígéri.

4.

Az időrendben első jegyzőkönyv kelte: 1893. július 22; aláírói pedig – „mint Tömörkény István úr megbízotta[i]” – Taschler József és Kószó István. A „lovagias elintézését igénylő ügy”-ben eljáró mindkét megbízott jogász volt. Kószó István (1861–1932), akinek ügyvédi irodájában a jegyzőkönyv készült, ekkor gyakorló ügyvéd (később országgyűlési képviselő, majd – már az 1920-as években – államtitkár), Taschler József (1867–1916) pedig – bírói és ügyvédi vizsgálja birtokában – éppen akkoriban helyezkedett el az „igazságszolgáltatás kereteiben”. (Később a legnevesebb szegedi bírók egyike lett.) Mindketten a szegedi közélet ismert figuráinak számítottak, saját – részben máig élő – legendakörrel. Kószó ekkoriban – 1891-től 94-ig, az író megnősüléséig – a még le-

gényember Tömörkény szobatársa is volt. Közös bohémeskedéseik története a Tömörkény-irodalom visszatérő motívuma. Taschler megbízottként való közreműködése pedig jelzi, ekkor már ő is az író benső baráti köréhez tartozott.

A konfliktus, amely a „lovagias ügyet” kiváltotta, Szegeden 1893. július 21-én, egy felsővárosi kocsmában robbant ki. A „tényállást”, amely mindezt rögzíti, a jegyzőkönyv így adja vissza: „alólírottak mint Tömörkény István úr megbízottai július hó 21-én délután 1/2 3 órakor megjelentek Andrássy honvédhuszárfőhadnagy úrnak Hétpacsirta u. 17. sz. alatti lakásán, hogy tőle felvilágosítást kérjenek arra nézve, miként értette és miként értelmezi Tömörkény úrral szemben azon kijelentését, hogy *ő zsidóval vagy újságíróval egy asztalhoz nem ül*, mely kijelentést egy felsővárosi korcsmában Tömörkény úrral szemben 1893 július 21-én tett.” A sértett – s következésképpen a „lovagias” eljárás kezdeményezője – ezek szerint Tömörkény volt, aki nehezményezte Andrássy főhadnagy kétségkívül arrogáns és – nyilván – eleve sértő szándékú megjegyzését. Az inkriminált kitétel, hogy tudniillik a főhadnagy „zsidóval vagy újságíróval egy asztalhoz nem ül”, önmagát – s a tétel megfogalmazóját – minősíti. Egyben jelzi és dokumentálja azt a katonatiszti habitust is, amely akkor valószínűleg szélesebb körben is érvényesült. Ele kétségkívül az akkor a Szegedi Naplónál újságíróskodó Tömörkény ellen irányult, de a személyesnél általánosabb érvénnyel bír; jelzi az újságíró-szakma alacsony presztízst is, hiszen eszerint a „zsidó” és az „újságíró” egyaránt nem „érdemli meg”, hogy egy asztalhoz ülhessen egy katonatiszttel. A jegyzőkönyv sajnos nem mondja meg, hogy Andrássy N. (valószínűleg: Nándor) megjegyzésében konkrétan mi nem tetszett Tömörkénynek: a személye ellen irányuló gesztus, az újságíró-szakma „testületi becsületének” megsértése, esetleg az újságíróknak és a zsidóknak azonos (negatív) megítélése? A válasz erre magából a jegyzőkönyvből nem derül ki, ismerjük azonban Tömörkénynek a Katolikus Néppárt antiszemitizmusával szembeni elutasító álláspontját (vö. Hétről hétre, 124–129.), kizárható tehát annak föltételezése, hogy a zsidókkal való azonosítás ellen berzenkedett volna. Annál inkább állítható az, hogy – maga is benne élve kora magyar társadalmában – tisztában volt a kijelentés valódi intenciójával. Azaz tudta: az őt személyében és hivatásában sérteni szándékozó huszártiszt szándékosan kapcsolta össze őt, az újságírót és az (ott jelen sem lévő) zsidókat, hogy a zsidó szóhoz „hagyományosan” kapcsolódó megbélyegzést, stigmtát rá, az újságíróra is átvigye. Tömörkény elégtétel-keresése tehát, ha a kor uralkodó fölfogásához igazodó anakronisztikus formában is, *a rendies habitus* – zsidókat és a „zsidós” szakmát, az újságírást megvető – alapvetően *korlátolt és diszkriminatív megnyilatkozása ellen* irányult.

Az ügy azonban, bár a sértés nyilvánvaló volt, végül nem jutott el a fegyveres elégtétel-adásig, a párbajig. (Valószínűleg a két megbízott, Taschler és Kószó „diplomáciai” érzékének, személyes közreműködésének köszönhetően.) Ami bizonyos: 21-én délután Taschler és Kószó nem találta otthon a főhadnagyot, ezért – ahogy a jegyzőkönyv rögzíti a megbízottak elbeszéléseit – „névjegyük hátrahagyása mellett új találkozássra 1893. július 22-ének délután 1/2 3 óráját tűztük ki”. Ekkor – a jegyzőkönyv tudatosan konfliktust-tompító megfogalmazása szerint – a két megbízottnak „Andrássy főhadnagy úr oda nyilatkozott, hogy tudomása szerint az általunk feltett kérdésben foglalt kijelentést *nem tette, s ha tette volna is* [?!] ő azt Tömörkény úr személyére vonatkoztatni nem akarja és nem akarta [,] sem őt sérteni nem akarta, mert ő Tömörkény úr otlétére is csak homályosan emlékezik és oka nem lehetett vele sértegetésbe bocsátkozni, hisz őt nem is ismeri és barátainak egy jó részét hírlapírók képezik.” Ez az érvelés, amely végső formáját tekintve alighanem Taschler és Kószó jogászai rabu-

lisztikájának eredménye, logikai képtelenségek sora. Némi túlzással azt mondhatnánk, egy szó sem igaz belőle. Egyetlen célja – s valódi funkciója – a párbaj elkerülésének verbális „megalapozása”, úgy hogy sértő és sértett egyaránt presztizsvesztés nélkül kerülhesse el a fegyveres összecsapást. (Hogy Taschler, Kószó és Andrassy között ekkor valójában milyen beszélgetés zajlott le, hogyan érveltek a megbízottak s hogyan reagált erre a főhadnagy, a dolog természete szerint legfőljebb elképzelhető. Taschler híres konfliktus-kezelő bölcsességével számolva föltételezhető, hogy eleve úgy adta elő mondókáját, hogy Andrassynak kiskaput hagyjon a visszavonulásra.)

A becsületügyek szabályai szerint természetesen Andrassy főhadnagy formálisan nem térhetett ki a párbaj elől. Ezt a jegyzőkönyv rögzíti is, így adva vissza szavait: „Amennyiben lovagias elégtételt óhajtt Tömörkény István úr, azt megadni kötelességének tartja ugyan, de sajnálatát fejezte ki a fölött, ha netalán olyan kifejezéssel élt volna, mi által Tömörkény úr annyira sértve érezné magát, hogy ezen felvilágosító kijelentését elégnak nem tartaná.” Ez a megfogalmazás megintcsak a jogász logika terméke, s – jól érzékelhetően – a megbízottak által, Tömörkény nevében, de Tömörkény távollétében meghozott – elsimító, párbaj-elkerülő döntést készíti elő. A jegyzőkönyv ugyanis ezek után így folytatódik és zárul: „Mi ezek után kijelentettük, hogy Tömörkény István úr ezen magyarázattal megelégszik és mi ezen ügyet lovagias emberekhez illő módon befejezettnek nyilvánítjuk és arról Tömörkény István úrnak ezen jegyzőkönyvet kiadtuk.”

5.

A következő eset, fordított szereposztásban, öt évvel későbbi. Az ezt megörökítő újabb jegyzőkönyvnek a kelte: 1898. május 24, de maga a konfliktus, amely „becsület ügyé” vált, két nappal korábbi. Ezt a jegyzőkönyvet már nem ketten írták alá, hanem négyen: Görbe Samu százados és Böhm Miklós főhadnagy, mint Barutza Sándor százados megbízottai, és dr. Gróf Árpád (1866–1940) és dr. Kószó István, mint Tömörkény megbízottai. (Utóbbiak mindketten ügyvédek; Gróf a maga szakmájában nem kevésbé ismert mint Kószó: ügyvédi sikereinek ma is megsemmisíthető eredménye az úgynevezett Gróf palota, a szegedi építészet e nevezetes emléke, amelyet ő építtetett.) A kihívó, mint „sértett” most nem Tömörkény volt, hanem Barutza százados, jóllehet az affért ezúttal sem Tömörkény kezdeményezte. A konfliktus generálójának ezúttal is a katonatiszti arrogancia tekinthető – Tömörkény csak arra reagált.

A „tényállás”, amelyet ez a jegyzőkönyv is kötelességszerűen rögzít, a négy megbízott közös szövegezése szerint a következő volt: „Folyó hó 22-én az esti órákban férfi társaságban Barutza Sándor százados úr borozás közben Tömörkény István úr nevére, ismételten, Tömörkényi [!] úr kifejezett kérelme ellenére, ezen szavakkal »a szép asszony egészségére« poharat emelt. Tömörkényi [!] úr ezen felindulva Barutza százados úrnak azt mondta »paraszt« és a társaságot elhagyta.” „Ezen utóbb említett kifejezésért Barutza százados magát sértve érezvén Tömörkény úrtól elégtételt kért; amit utóbbi készséggel elfogadott.” Sajnos, ez a jegyzőkönyvi helyzetkép szempontunkból némileg homályos; csak sejteni lehet, hogy ezúttal Emma asszony, Tömörkény felesége is jelen volt, s az ugyanott mulatozó katonatiszti társaság – nyilván az ilyen esetekben szokásos metakommunikatív gesztusok kíséretében – „kikezdett” vele. (Tömörkény felesége ekkor még, bár már két gyerek anyja, fiatalasszony volt, mindössze 27 éves.) Nem teljesen kizárt, persze, hogy az író némileg túlreagálta a dolgot. A történetekben azonban bizonyos „macsó” vonás mindenképpen fölfedezhető, hiszen

Barutza százados ismételt kérésre sem hagyott föl provokatív gesztusával. (A teljes tisztánlátáshoz, e ponton, szükség lenne a százados – szavait kísérő, de jegyzőkönyvileg meg nem örökített – metakommunikációjának ismeretére.) Annyi mindenképpen bizonyos: Tömörkény elvei szerint a gyermeket nevelő, férjes asszonyok „elcsábítása” becsületbe vágó dolog volt. Ezt pár évvel korábban, 1895. július 28-án egyik cikkében meglehetősen nyíltsággal nyomtatásban is kifejtette: „a becsület, az úgynevezett társadalmi becsület, melynek elvesztése esetén a *mort civile* éri a halandót, valami sajátos dologgá változott, amihez a valódi értelemben vett becsületnek semmi köze nincs. Például a lehető legcsúnyább véték megcsalni és szerencsétlenné tenni egy leányt, de aki ezt teszi, még mivel sem szolgált arra, hogy elérje a *mort civile*. Ha valaki *elcsábít egy fiatal asszonyt, aki nemcsak szép menyecske, de két-három, nevelésre váró gyermek anyja is, szintén nem vét a modern becsület szabályai ellen.*” (Hétről hétre, 80.) Ezt azonban Tömörkény, jól érzékelhetően, nehezményezte, s az ilyesmit – kora új gyakorlatával szembeszállva – a „valódi becsület” sérelmének tekintette. Barutza százados elleni kifakadása tehát, azt mondhatnánk, elvszerű, beállítódásából logikusan következő volt.

Érdekes s mindenképpen jellemző azonban, hogy – a provokációként fölfogott katonatiszti gesztusra reagálva – Tömörkény immár nem párbajra hívta ki a századost, hanem egyszerűen „leparasztotta”. Ez azt jelzi, hogy a párbaj, mint konfliktuskezelő eljárás már nem vonzotta. Elég volt számára az, hogy a századost, aki egy *úri* velleitásokat hordozó testület tagja volt, *úriságában* vonta kétségbe.

Magából a konfliktusból, bár a kihívó hivatásos fegyverforgató volt, ezúttal sem lett párbaj; a fegyverhasználat ezúttal is elmaradt. Az ügy jegyzőkönyvi „kiegyezéssel” zárult. A *modus vivendi* megtalálása alighanem megintcsak a megbízottak kompromisszumkeresésének eredménye. Hogy Barutza százados megbízottai, maguk is katonák, mennyire ambicionálták a kiegyezést, nem tudjuk. Tömörkény megbízottai viszont, kik jogászok voltak, bizonyosan a megegyezésre törekedtek: törvénytisztelő ügyvédeként nem is tehettek másként. S ezt a kötelességüket, a jegyzőkönyv tanúsága szerint, teljesítették is.

A megoldást végül a négy megbízott együtt találta meg. Hogy szükség volt némi egyeztetésre, a vélemények összehangolására jelzi, hogy a 22-én este történtek jegyzőkönyvi elintézésére – az ilyenkor szokásos azonnali bonyolítás ellenére – nem másnap, 23-án, hanem csak 24-én került sor. Ekkor azonban a megbízottak „az elégtétel adás következő módjában állapodtak meg”: „Barutza Sándor százados úr kijelenti: »a szép-asszony egészségére« kifejezést minden egyéb mellékgondolat és sértő szándék nélkül használta, és sajnálja hogy az adott viszonyok között szavai félremagyarázásra adhattak okot.” „Ezzel szemben Tömörkény István úr kijelenti, hogy a felindulásában használt sértő kifejezést visszavonja és azért bocsánatot kér.” Ezt a – megbízottak által konstruált – *modus vivendit*, megerősítésként, a szembenálló felek személyes találkozója pecsételte meg. A jegyzőkönyv végén ott van a kiegészítő záradék: „A fentjelzett elégtétel adás felek személyes találkozása mellett a mai napon megtörtént. Szegeden, 1898. május hó 24-én.” A záradékot a megbízottak külön is aláírták, igazolván a személyes találkozás megtörténtét.

6.

A harmadik kéziratos dokumentum a szó tulajdonképpeni értelmében nem jegyzőkönyv, hanem egy jegyzőkönyv *hivatalos* kísérőlevele. Ezt Kószó István és Polczner Jenő írta alá, maga a szöveg utóbbinak hivatalos – ügyvédi – levélpapírján olvasható.

(Kószót, mint Tömörkény „lovagias ügyeinek” állandó közreműködőjét már jól ismerjük, Polczner Jenő [1840–1911] szintén tekintélyes helyi polgár volt – ügyvéd, függetlenségi párti politikus, egy időben még országgyűlési képviselő is.). A levél címzettje – megnevezetten – Tömörkény volt, kelte pedig 1899. június 10. Ez a dokumentum a következő helyzetet rögzíti: „Egyrészről Andor Béla, Weitner Antal honvéd főhadnagy és Veres László honvédhadnagy urak, másrészről meg Uraságod között felmerült lovagias ügyben felvett jegyzőkönyvet annak megemlékezésével van szerencsénk ide 7/. alá zárva Önnek átszolgáltatni, hogy az ezen jegyzőkönyvbe megállapított közlemény, a »Szegedi Napló« című hírlap mai nap megjelent és ide 2/. alá csatolt 148-ik számának »Újdonságok« rovatában közzé téve lett.” A csatolt mellékletek, sajnos, nem maradtak meg, így a jegyzőkönyvet nem ismerjük, ám a Napló-beli közlemény könnyen visszakereshető, s innen elindulva már rekonstruálhatjuk, hogy mi is történt: hogy keveredett újabb „lovagias ügybe” Tömörkény?

Az affér, amely így tetten érhető, a maga idejében meglehetősen nagy port vert föl: a Szegedi Napló több közleményben, napokon keresztül foglalkozott vele. Kirobbanótója tulajdonképpen nem is Tömörkény volt, hanem – meglepő módon – a Napló kiadója, Engel Lajos (1860–1912), akit bizonyos, pontosan nem rekonstruálható kijelentése miatt három katonatiszt a Kass Vigadóban karddal összevagdalt. Engel és a katonatisztek afférjába Tömörkény utólag, mint az esetről beszámoló újságíró sodródott bele – a három tiszt őt, az esetről tudósítót hívta ki párbajra.

Az Engel Lajos összekaszabolásáról beszámoló cikk – június 5-i keltezéssel – 1899. június 6-án jelent meg a Szegedi Naplóban *Polgárvér három tisztikardon* címmel, *Vérengzés a Kass-vigadóban* alcímmel. Hosszú, több mint egy kolumnás írás ez; nagy része – négy hasábból majdnem három egész hasáb – az affér leírása, a bevezető valamivel több mint egy hasáb azonban kommentárszerű állásfoglalás. E névtelen, de minden kétséget kizáróan Tömörkény írta cikk tehát egyszerre az eseményről tudósító tárgyas beszámoló s egy jelenség éles hangú elítélése. A „közvélemény” meghatározott nézőpontú befolyásolása. (Az esetet nyilván éppen ezért írta meg Tömörkény s nem valamelyik másik, kevésbé súlyos szavú újságíró.) Szempontunkból Engel Lajos összevagdolásának története is, az ezt fölvezető tömörkényi kommentár is fontos.

Maga az affér, rövidre fogva, néhány mondatban összefoglalható. Három honvédtiszt: Andor Béla és Weitner Antal főhadnagyok és Veres László hadnagy június 4-én este a „Csorvay-mulatóban időztek s ott három orfeumdámával s egy, ugyanazon társasághoz tartozó, Bánáti (Banet) férfiénekessel együtt mulattak.” Ejjél után valamenynyien fölkerekedtek, s átmentek a Kass vigadóba, ahol „igen vidáman voltak”. Az egyik „orfeum-dáma” szintén jelenlévő komornájával (!) „brudert ittak a katonák, azután nagy csókolózások történtek, egymásra dőltek – kurta szóval mondva oly módon viselkedtek, hogy a helyiség közönsége, amely még számosabb társaságból állt, ezt a megbotránkozás kétségbevonhatatlan jelei között vette zokon.” Az egyik társaságban ott volt Engel Lajos is. A bonyodalom abból adódott, hogy „két orfeum-hölgy kiment az úgynevezett toalett-szobába”, s ott, a „toalettszobának a férfiak (!) részére fenntartott helyiségében” összetalálkozott két férfitársval, akik közül az egyik Engel volt. „Itt támadtak azután a természetesen kellemetlen jelenetek, amik az ilyen dolgokkal együtt szoktak járni.” Magyarán: Engel valami sértőt mondott az „orfeum-hölgyeknek”. A cikk e ponton némileg homályos; Tömörkény vagy szeméremből, vagy Engelt védve nem mondja ki expressis verbis, mit is mondott Engel. A toalettből a társasághoz visszatérő „egyik »hölgy« visszatérőben” azonban elmondta az esetet Andor

főhadnagynak, aki – a nők fékező, visszatartó gesztusai ellenére – elégtételt akart venni a sérelemért. Engel megpróbált kitérni a főhadnagy elől, ám azután – szóváltásba keveredve vele – „elmondta, hogy botrány az, hogy ilyen hölgyeket erre a helyre hoznak s közben egy nyers, de egyébként teljesen igaz kifejezést használt.” Magyarán: alighanem *lekurvázta* az „orfeum-hölgyeket”. A három tiszt erre kardot rántott s közös erővel összevagdalta Engelt, sőt a segítségére siető Biró Benő városi mérnök is kapott két könnyebb vágást.

A tisztai akció eredménye nem is maradt el; a sebeket a cikk így leltározza: „Engel Lajos fején *három kardvágás*, megannyija nagy és súlyos és a csonthártyáig terjedő, [...] az arca baloldalán, közvetlen a szeme fölött *egy kardszúrás*, amelybe négy centiméternyire megy bele az orvosi kutasz, továbbá egy, fokkal ütött kardcsapás nyomán *el van törve a bal alsó karjában a sípcsont*.”

Tömörkény állásfoglalása egyértelmű; az eset leírásának módja, a cikk sarkítva kiemelő címe s fölvezető kommentárja egy irányba mutat: leplezetlenül elutasító. Bírálata vonatkozik mind a katonatisztek mulatozásának körülményeire és stílusára, mind „elégtételszerzésük” módjára. Ízlése számára elfogadhatatlan volt ahogy a tisztok az „orfeum-hölgyekkel” mulattak, „palam et publice csókolózván s dülöngélvén egymás hátára.” „Minden intelligens ember meg fogja érteni – kommentálta e fejleményeket Tömörkény –, hogy ez a viselkedés megbotrányozást kelthet az ottlevő közönségben egyrészt, másrészt pedig ezen szabad viselkedésű nőszemélyek szinte provokálják s elkövetik azokat a dolgokat, amiknek azon előkelő helyen semmi keresetük nincsen.” Ám nemcsak ezekről az „exkurzáló nőszemélyekről” volt meg a maga egyáltalán nem leplezett véleménye, de a tisztai „becsületvédelem” módjáról is. „A közönség – írta az affér helyi megítéléséről – általában nem tudta, mik voltak a véres tény előzményei, de mindenki bele volt állapodva, hogy bármi történt legyen is, *három embernek karddal menni egy fegyvertelen ellen: oly dolog, amely föltétlenül a legerősebben elítélendő*. Ha hozzátesszük, hogy a három vagdalkozónak a hivatalos vizsgálat hivatalosan közölt eredményei szerint az affér megindítására kezdődőleg egy fillér ára igazsága sem volt (mert még azon »hölgyek«, kiknek úgynevezett védelmére keltek, csit[ít]ották őket), akkor hamar tisztában lehet mindenki azzal, hogy itt ismét szemben állunk a legsajnálatosabb, legszomorúbb kardafférek egyikével.” Diagnózisa tehát nem is lehetett kétséges: „országra szóló csúf botrány történt Szeged legelőkelőbb nyilvános gyülekező helyén, a Kass-vigadóban, elkövetve három honvédtiszt által, akik fékevesztett indulatukban *véresen megvagdaltak és súlyosan megsebesítettek egy polgárt*. [...] Az ismert és többé nem szokatlan brutalitás esete ez is, mely együtt jár a kard szolgálaton kívüli viselésével, mint immár a polgárságot fölháborító esetek egész légiója igazolja.”

Az esetből, részben Tömörkény cikke hatására is, országos skandalum lett. A hivatalos – polgári, majd katonai – vizsgálat mellett a helyi és fővárosi sajtó egyaránt kommentálta a történeteket. Holló Lajos országgyűlési képviselő, a Magyarország főszerkesztője például táviratban üdvözölte a megvagdalt Engel Lajost, s lapjában is hírt adatott a „véres botrányról” (vö. Szegedi Napló, 1899. jún. 7. 4.). A Magyarország e – Naplóban is újraközölt – cikkéből tudjuk, hogy a „ma [azaz június 6-án] reggel Szegeden megjelent hírlapok hosszú tudósításokat közölnek a botrány részleteiről s igen éles hangon kritizálják a katonatisztek eljárását. *A három tiszt erre a mai délelőtti folyamán elküldte segédeit mind a három újság szerkesztőségéhez s tőlük a közleményekért fegyveres elégtételt kért*.” Mivel, mint tudjuk, a Szegedi Napló cikkét Tömörkény írta, az egyik párbajra kihívott újságíró ő lett. Ez a fejlemény sem zavarta a Naplót abban, hogy 8-i

számában – *Polgárvér a kardon* címmel – továbbra is fõlszínen tartsa az ügyet, s újabb, a tisztekre nézve dehonesztáló adatokat hozzon nyilvánosságra. (Idézték például Andor fõhadnagy halhatatlan kérdését, melyet egy korábbi alkalommal intézett a Kass fõpincéréhez: „Hát itt [ti. a Kass vigadóban] a poharat se szabad összetörni?”) A három tisztt és Tömörkény „lovagias ügyének” lefolyását, sajnos, részleteiben nem ismerjük; csak annyi bizonyos, hogy a hatodika délelõtti kihívás után valamiképpen megindultak a tárgyalások a párbajsegédek között. Tömörkényt – amennyire a jegyzõkönyvhöz írott kísérõlevélbõl kikövetkeztethetõ – Kószó István és Polczner Jenõ képviselték, a három tisztt pedig – egy késõbb idézendõ, június 10-i közlemény utalásából következtetve – valószínûleg Szarvassy Dezsõ és Holly Béla fõhadnagyk. A párbaj, a „fegyveres elégtételadás” azonban a jelek szerint egyik fél érdeke sem volt. Kószóéknak nem volt, nem lehetett célja, hogy Tömörkényt kitegyék három hivatásos fegyverforgató céltáblájának (maga Tömörkény, vélhetõleg, mint látni fogjuk, immár elvi okokból sem akart párbajozni), a tisztikar számára pedig már úgyis nagy volt a botrány – nem állhatott érdekükben tovább mérgeíteni a helyzetet. (Más kérdés, hogy a három tisztt az adott körülmények között *kénytelen volt* fegyveres elégtételt kérni; ezt a „tisztí becsület” megkövetelte tõlük.) A modus vivendit a párbajsegédek végül abban a sajtóközleményben találták meg, amelyre Kószó és Polczner július 10-i, már idézett levele hivatkozik. Ez – *A kardafférhez* címmel – a Szegedi Napló június 10-i számában, a 3-4. oldalon jelent meg, s kétségbevonhatatlanul jelzi, hogy Tömörkény nem hátrált meg a párbaj elkerülése végett, ám egy – az egész ügy szempontjából lényegtelen – részletkérdésben némi engedékenységet mutatott. A közlemény teljes szövege ez:

„Lapunknak 1899. évi június hó 6-án megjelent 144. számában »Polgárvér három tisztikardon« cím alatt közzétett cikkünkben egyebek között a következõ kitétel is foglaltatik: »Voltakép nem kávézni, hanem pezsgõzni akartak. Ezt ugyan megtehették volna abban a korcsmában is, ahol voltak, de ott – mint a kihallgatott orfeumhölgyek vallják – a pincér kijelentette, hogy csak azon esetben hozhat pezsgõt, ha az árát elõre kifizetik.« Miután ezen közlemény tartalma szerint az abban jelzett tényt nem mi állítottuk mint valót, hanem abban a közleményben ez a tény úgy van közölve, mint a rendõrségnél kihallgatott két orfeumi egyén vallomása; tekintve, hogy Szarvassy Dezsõ és Holly Béla fõhadnagy urak biztos tudomásukra való hivatkozással azon orfeumi egyének vallomásában állított tényt, továbbá azt, hogy a tisztek azért mentek volna el a Csorvay mulatóból a Kass kávéházba, mert ott pezsgõt adni nekik nem akartak, valótlannak mondják – a nevezett fõhadnagy uraknak ezen kijelentését már csak azért is készek vagyunk valónak elfogadni, kinyilatkoztatni, közölni és ehhez képest a netán félreértett közleményünket kiigazítani, illetve felvilágosítani, mert mi abban a közleményben a magunk részérõl nem állítottuk az orfeumi egyének vallomásában foglaltak valódiságát.”

Nem kétséges, hogy ez a szöveg – túl jogászai bonyolultságú fogalmazásán – meg lehetõsen mondvacsínált: nem hatálytalanítja Tömörkény cikkét s nem „adja vissza” a három tisztt „becsületét”. Minden lényeges állítást érintetlenül hagy. Valójában csupán alibi-gyártás; ürügy, hogy az „ügyet” elintéztettnek lehessen tekinteni. De míg Tömörkény megbízottai legfõljobb minimális engedményt tettek a párbaj elkerülése végett, a három tisztt megbízottainak igazában még a látszatot sem sikerült fõnntartaniuk: az ilyen, a lényegtelen pezsgõkérdést kiemelõ elintézés voltaképpen a lényegi vádak indirekt beismerését, a cikkben foglaltak igazát jelentik. Ezt a helyzetet jól mutatja, hogy ugyane – 10-i – lapszám élén a Napló egész oldalas vezércikkben (*A kardafférek*) tért vissza az ügyre, s szólalt fõl ismételtén a „meg nem engedhetõ és el nem tûrhetõ egy-

oldalú fegyverhasználat” ellen. (Igaz, ezt a cikket már nem Tömörkény, hanem – névtelenül – Kulinyi Zsigmond vagy Békefi Antal írta.)

Föltűnő azonban, hogy a „lovagias” elintézésnek szánt közlemény nem említ neveket, így a Tömörkényét sem, s formailag sem a klasszikus „jegyzőkönyvi elintéзések” egyike. Ha a háttérét nem ismerve olvassuk a szöveget, szinte semmi nem utal benne a szokásos „becsületügyek” koreográfiájára. Ez valószínűleg abból adódott, hogy Tömörkény és a három tiszt ügye már nem is volt klasszikus „lovagias ügy”. A Napló június 11-i száma legalábbis erre enged következtetni. Ebben ugyanis két írás is foglalkozik az üggyel, s ezek nem a hagyományos ügyintézés jegyeit mutatják. A lap *A szegedi kardafférről* címmel – magyar fordításban – újraközi a német nyelvű budapesti lap, a Pester Lloyd e tárgykörben írott nagy cikkét, s ebben – egyebek közt – ez a meglepő állítás olvasható: „az affair gyorsan fejlődött, kihívások történtek, melyeket *elvi alapon visszautasítottak*, mivel a sajtó nem engedhette meg, hogy a jogosult kritikában háborgattassék, és mivel *a párbajokat megtagadták*, a korcsmai botrány hirtelen a honvédek kérdésévé lépett elő”. Ha ez igaz, akkor ezúttal Tömörkénynek nem volt „lovagias ügy”, hiszen nem fogadta el a kihívást. E hírlapi közlés azonban, legalábbis Tömörkény esetében, legföljebb féligazság lehet: a már többször említett június 10-i levél egyértelműen „lovagias ügy”-ről tanúskodik. S a Napló június 11-i számának minket érdeklő másik közleménye (*A kardafférhez*) is megerősíti, hogy volt ilyen ügy. E közlemény ugyanis expressis verbis kimondja, hogy: „A kardafférből kifolyólag egyrészt Andor Béla, Weitner Antal honvéd főhadnagy és Veres László honvédhadnagy urak, másrészt belmunkatársunk: Tömörkény István úr között fönnforgott lovagias ügy, mindkét fél részéről, a lovagiasság szabályai szerint elintéztetett és befejeztetett.” Am aligha véletlen, hogy e közleményben utalás sem történik az elintézés konkrét módjára és menetére; maga a közlemény inkább csak a nyilvánosság megnyugtatótatását célozza s a lezárás tényét hangsúlyozza. Nem lenne tehát meglepő, ha egyszer kiderülne, hogy Tömörkény ekkor már megsajnálta a tiszteket, akikre a sajtó ösztöze irányult, s ez valami olyasféle gesztusra készíthette, mint amilyenek a Pester Lloyd cikkírója is hangot adott: „Ha az illetők [ti. a három tiszt], amit föltétlenül hiszünk, megbüntettetnek, nem akarjuk a büntetésüket még publicisztikai ítélettel is szigorítani.” Azaz, a maga részéről valóban lezárta az ügyet, s immár csak jogi esetként kezelte azt.

7.

Tömörkény „lovagias ügyeinek” áttekintése több következtetés levonását is lehetővé teszi. Az első s legfontosabb, kétségkívül az, hogy e korszakos társadalmi rituáléból az író sem tudta teljesen kivonni magát, jóllehet az ellenkezett habitusával, polgár-éthoszával. E vonatkozásban azonban nem lényegtelen momentum, hogy Tömörkény – bár három „ügybe” bonyolódott bele – maga csak egyetlen egyet, a legelső kezdeményezte, a többibe csak – maga is a társadalmi konvenciók szorításában élve – belekényszerült. Az egyetlen aktív szerepvállalása is valószínűleg azzal az életrajzi ténnyel van összefüggésben, hogy akkor, 1893-ban még alig két évvel volt leszerelése után, s hároméves katonáskodása (1888–1891) mentális hozadéka elevenen élt benne. S az is valószínű, hogy ő, aki – bár újságíró volt – nem lehetván úgynevezett egyéves önkéntes, azaz katonaként nem a tisztek, hanem a legénység közé tartozott – leszerelése után kicsit *kompenzált* is: öntudatlanul is *egyenrangúsította* magát a katonatiszttel,

aki megsértette. Ezen az önérzeterősítő lelki kompenzáción azonban alighanem hamar túljutott, s íróként önértékének egy másféle tudata erősödött meg benne.

Figyelemre méltó az is, hogy valamennyi affér katonatisztekkel történt. Ez már csak azért is releváns fejlemény, mert a *bohém* Tömörkénynek elvileg igen sok alkalma lehetett volna fehér asztal melletti összeütközésre, ám ilyesmire sohasem került sor. Írónk – úgy látszik – csakis tisztekkel különbözött össze. E tény pedig – bár hiba lenne elszietve általánosítani – a katonatiszti arrogancia széleskörű meglétére, a tiszt és a polgári viselkedéskultúra diametrálisan ellentétes szerkezetére vall. (A három ügy öt tisztjének viselkedése egy ilyen föltételezést nagymértékben valószínűsít.)

Ugyanezt az összefüggést erősíti a három ügy konfliktus-szerkezete és jellege is. Mindhárom esetben ugyanis egy, a katonatiszti kaszthoz köthető sajátos viselkedéskultúra mutatkozik meg: az arrogancia a kaszton kívüliekkel, a lenézett „civillekkel” szemben. Az első, Tömörkényt aktivizáló eset a tisztikar antiszemitizmusáról és polgárelenességéről, a második az „urizáló”, agresszíven önérvényesítő habitusról, a harmadik – a föltételezhető látens antiszemitizmuson túl – az erőfitogtató brutalitásról, a becsületvédelem álcájában föllépő önkényről és kíméletlenségről árulkodik. Mindhárom eset korjellemző társadalomtörténeti jelzés, leleplezi a társadalom egyik normaképző csoportjának valóságos habitusát és egyben a hagyományos becsület-eszmény visszajára fordulását. Ez utóbbit maga Tömörkény is világosan látta; 1895. július 28-án, heti tárcáját indítva, világosan kimondta: „A becsület több okosok véleménye szerint is abból állna, hogy becsületesen kell viselkedni. Ez nem éppen csak abból áll, hogy ne lopjon az ember, és sokkal többől áll, mint amennyit sok nagyhírű gavallér, akiről három mérföldnyiről érzik a becsületszag, teljesíteni képes volna. Becsület nem bántani a másét, becsület nem bántani a gyengébbet ok nélkül, becsület bátornak lenni, becsület védeni az elnyomottat, becsület megbüntetni a bűnt, becsület nyílt embernek lenni. Látnivaló, hogy a becsület erényeit azokhoz a kritériumokhoz kötötték, amik a nemes embert jellemezték, természetesen valaha régen, amidőn becsület volt nemes embernek lenni.” *„A becsületnek ez a fogalma azonban kiveszett”, s a becsület immár „azon fejtetőre állított szabványok alá esik, amely alá hoz a társadalom más egyéb dolgokat” is (Hétről hétre, 80.).*

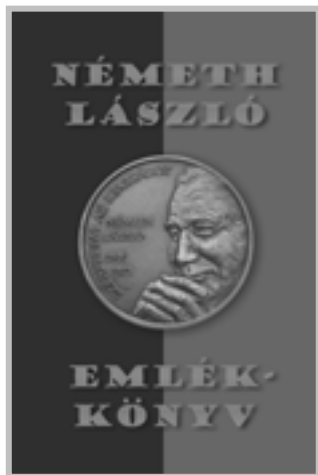
Látnunk kell azt is, hogy az évek során megváltozott, átalakult Tömörkénynek magához a „becsületügyhöz”, mint konfliktus-kezelő eljáráshoz való viszonya is. 1893-ban, amikor „kihívta” Andrássy főhadnagyot, még valóságos lehetőségnek vélte a problémakezelés e módját. Utóbb azonban, mint reagálásai mutatják, ebben a lehetőségben már egyáltalán nem hitt. A feleségét molesztáló tisztet 1898-ban már csupán „leparasztozta” s otthagyta, a „vagdalkozó” tisztekről pedig egy év múlva már – stílszerűen – „csupán” elvi jelentőségű cikket írt, azaz tollával vett elégtételt. A párbajtól való idegenkedésének a jele az is, hogy „megbízottai” – kezdettől – jogászok, méghozzá jónevű jogászok voltak (nem pedig – mondjuk – újságírók), azaz eleve igyekezett konfliktusait jogász „felügyelet” alá helyezni. Ez pedig – bár nyilvánvalóan polgári óvatosság is motiválhatta – alapvetően a jogállamiság normájának tiszteletére vall. Ám a helyzet paradox voltát éppen ez mutatja, hiszen – mint erre már utaltunk – a párbaj gyakorlata, sőt elvi lehetősége is ellenkezett az akkor érvényes tételes joggal.

A három ügy „elintézésében” megmutatkozó érték-kollízió ténye tehát tagadhatatlan. A társadalom viszonyai, amelyben élnie adatott, saját habitusával és értékelveivel ellentétes szituációkba kényszerítették bele az író.

Németh László Emlékkönyv

Szörnyen megijedtem, mikor Monostori Imre megbízott ennek az Emlékkönyvnek a bemutatásával. Hosszú recenzi-s-könyvbemutatói tapasztalatomból tudom, hogy milyen nehéz egy (műfajilag ilyen szükségképpen szerteágazó) gyűjteményt értelmesen ismertetni. Pláne ha kefelenyomatból kell dolgozni! Dehát Imrének hogyan mondhattam volna ellent, kivált hogy a kötet az Olasz Sanyi szerkesztette Tiszatáj Könyvek-ben jelenik meg. Belevágtam hát. Elolvastam egyszer, kétszer: elkezdtem harmadszor, de feladtam. A bekötetlen papírhalmaz lehetetlenné teszi az áttekintést, mert amíg az ember egy ötlet nyomán visszalapoz a vélt vagy valódi kapcsolatig vagy utalásig, rég elfelejtette, hogy miért kereste. (Ez egyébként az internetes szörfözésnek is a nagy hátránya a hagyományos filozkodással szemben.) Felosztottam hát a paksamétát gémkapoccsal egyedi tanulmányokra (ez se volt – ahogy ma mondják – „problémamentes”, mert sokszor ugyanazon lap versóján kezdődött egy új tanulmány, amelyik rectóján az előző végződött).

A negyven írás három főcsoportba sorolható: I. Két köszöntőbeszéd. II. Hermeneutikai – irodalomelméleti – (irodalom) filozófiai esszék. III. Filológiai – irodalomtörténeti tanulmányok. A II. és III. csoport értelemszerűen továbbosztható; munkahipotézisként a III. esetében az alábbival próbálkoztam: 1. Kapcsolattörténeti tanulmányok (az idén megjelent monumentális három kötetes *Levelezése* miatt külön alosztállyal), 2. Regény- és drámatörténeti, 3. Orvosi jellegű vagy egészségügyi hatást bemutató írásokról szóló –, 4. 56-tal és következményeivel összefüggő tanulmányok. Azonban e csoportok szerint végigfutva a megszéljegyzetelt egységeken nyomban kiderült, hogy a beosztás jószerével használhatatlan: az egyik jellegzetes kapcsolattörténeti tanulmány: „Bibó, a legcsendesebb” című a például alighanem legpontosabb megvilágítása Németh nem egyszerűen két drámájának (VII. *Gergely* és *Az áruló*), hanem általában drámaírói módszerének vagy inkább tán drámaírói „megragadottságának”; vagy ezen is túl „a temporálisan megképződő önazonosság szemléletszerkezeti referencializálhatóságának”,

hogy kulcsárszabóernősre fordítsam a szót. Ami azonban a legfontosabb, a két dráma elemzése rámutat az alapvető különbségre Németh és Bibó történelemértelmezése között, miután demonstrálta, hogy egyébként általában milyen sok a hasonlóság történelemszemléletükben. Nem, világért sem „az ördög a részletekben lakik” elcsépeelt hazugságáról van itt szó (az ördög különben mindenütt lakik), például nem holmi „konkrétumokról”, hanem ... de előbb szeretném még egy kicsit körüljárni, hogy – a technikaikon túl – miért jár annyi nehézséggel ennek az Emlékkönyvnek a bemutató recenziálása.

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2001
560 oldal, 2250 Ft

„A helyzet tisztázása – kezdődik a Németh László Proust-esszéjéről szóló tanulmány – a legfontosabb számára, írja Esterházy Péter Beck András esszéketetének ajánló sorában.

Az egyik legtalálóbb EP megjegyzés.

Többről szól, mint amennyit mond.”

Elég baj, mondhatnám, ha nem így szólna ma többnyire mindenféle (nem csak irodalmi) „beszéd” többről még akkor is, ha nem mond semmit. De ne politizáljunk, folytassuk inkább a jelen kötetre próbálva vonatkoztatni az idézetet. „Nem állítanám, hogy a kötet minden írásában teljességgel megvalósul ez a cél [ti. a helyzet tisztázása], de [...] igen értékes változatokban irányítja rá a figyelmet arra, hogy a magyar gondolkodástörténetben és az irodalomról való beszédben hiánycikk a tiszta helyzet keresése.”

A három pont helyett az idézett szövegben persze a hivatkozott szerző, „Beck András” neve áll; így, három ponttal, az idézet inkább parafrázisnak tekinthető, és egyáltalában nem biztos, hogy alkalmazható a jelen kötetre; legalábbis a tanulmányok többségére. De amennyiben igen, úgy semmiképpen sem szánom elmarasztalásnak; a „helyzet” ugyanis többnyire tisztázhatatlan; de akkor mi végett „hiánycikk” a keresése? Meglehet épp ezért? „A tisztázást kereső pillantás visszabont az értelmezésekkel már megmerevített-egyonbeszélthez, átrendezi a kánonokba kövesedett kontextusokat, és az újabb kor irodalmi-művészeti-történeti tudatában visszahozhatatlannak tekintett eredetét keresi. Az eltűnt nyomában járva a még fel nem fedezettet.”

Így vetülne a tanulmányokban sorra új fény vagy homály a jólismert, helyesebben ezerszer ismételt Németh László-fogalmakra és metaforákra? „Igazság”, „Minőség”, „Kert”, „Értelmiség hivatása”, „Tájhazák”, „Kelet (közép)Európa”, „Tejtestvériség”, „Görög pajtáshagyomány”, „Bartóki modell” és a többi „eltűnt metafora nyomában járva vagy inkább „szörfölve” Németh világában hová juthatunk? Szerencsés esetben valami még fel nem fedezetthez: de hogy aztán ez az „átrendezés” Németh Lászlóra vonatkozik vagy önmagunkra? Vagy netán valamilyen közelebből meg nem határozott, meg nem határozható „helyzet”-re, ami azonban ezáltal aligha lesz „tisztább”, hanem sokkal inkább még „homályosabb”?

Mert mondjuk „Üzenni a jelennek” nyilván lehet új csatlakozást keresve az „eredeti” metafora és a „jelen” között; és kijelenthető, hogy a „Tájhaza”, „Kert”, „Értelmiség” eszméket „az a társadalom, az a civilizáció, amely a nyugati világban most kibontakozik, és amelynek kialakítására, európai integrálódása következtében, Magyarország is törekedni fog ... előtérbe fogja állítani, minthogy a regionalizációnak, a posztindusztriális berendezkedésnek és az értelmiségi társadalomnak máris a születő új Európa talán legfontosabb értékei között van a helye.” Ám ki mondja meg, hogy miről „szól” ez a „beszéd”, amíg nem tudjuk, mi a kapcsolat „Tájhazák” és „regionalizáció”, „Kert” és „posztindusztriális berendezkedés”, „Az értelmiség hivatása” és „az értelmiségi társadalom” között. Fellapozva ugyanis a *Forrás* 2001 áprilisi N. L.-számában Orosz László „Németh Lászlóról, 1946-ban” írt „*Igény az új Európátság iránt*” című tanulmányát (kár, hogy ezt a ma már utolérhetetlenül közértelmes írást a jelen kötet nem közli), nyomban kétséggé válik, hogy annak „a »kétlelkiismeretű« új értelmiséginek”, akit N. L. a bomlófélben lévő középosztályból kívánt „új nemesség”-ként differenciálni, az égvilágon semmi köze ahhoz, amit a mai „nemzetstratégia” értelmiségi társadalmon ért. A „Kert” pedig egészen másképpen lehetett volna ezeknek a „kétlelkiismeretűeknek” a platóni „tájhazája”, mint a „posztindusztriális” berendezkedés”

definíciószerűen (felső)középosztálybeli polgárainak egy „létező” magyar piacgazdasági régió. Mindenféle „üzenetkeresésnél” minden féle tisztázást kereső „visszabontás”-nál fellépnek tehát jelentés-gondok, melyek értelmezése – azaz újabb kánonokba szorítása – nélkül kérdésessé válhatnak „*A fordíthatóság esélyei*”.

A kötet ezen címmel közölt tanulmánya messze a pontosan kidolgozott nyelvi-irodalmi kérdéseken túl joggal emlékeztet rá, „hogyan a megnyilatkozásoknak utóélete van, melyekért nem valamely egyén, de a történelem felelős, s az egyén is ennek a részét alkotja.” S hogy ez az (a fenti II.-vel jelölt hermeneutikai kategóriába bevonható tanulmányból vett) idézet mennyire találó, azt egy (jellegzetesen III. kategóriába tartozó) filológiai értekezés mutatja legszebben: „*Németh László szovjetunióbeli utazása*”.

A cikk tüzetes, jórészt moszkvai levéltári kutatás alapján napról-napra feltárja Németh szovjet útjának körülményeit, bemutatja az utazás itthoni sajtóvisszhangját és a körülötte kibontakozó (kibontakoztatott?) médiakampányt, majd összeveti Németh Szovjetunióról szóló megnyilatkozásait honi és európai Szovjetutazókéival. „Németh László nem járt [mikor a *Tanu* VII. számában, 1934 februárjában, a Sztálin-cikk megjelent] a Szovjetunióban, de többet látott, mint akik személyesen megfordultak ott: azok, úgy látszik, csak néztek.

Még egy óriási különbség van a nyugatiak és Németh László útja között. A nyugatiak önszántukból, minden kényszer nélkül utaztak, Németh László pedig harapófogóban volt, kelepcebe került, nem volt számára jó megoldás. A nyugati írók politikai rokonszenvből utaztak, másért nem is utazhattak, hiszen például sem Gide, sem Feuchtwanger nem tudott oroszul, az orosz kultúrát nem ismerték mélyebben. Németh László tízezer oldalt fordított oroszból, ezért magától értetődőnek kellett volna lennie, hogy meghívják, s a meghívást elfogadja. Utazásával 1956 előtt nem is lett volna semmi gond.” Azaz „a történelem felelőssége” nem hagyható figyelmen kívül a megnyilatkozások értelmezésénél, a történelem felelőssége azonban kegyetlenül kronologikus: az utalás 56-ra egyszerű életrajzi-filológiai adatból – hadd legyenek nagyképű – „hermeneutikai kategóriává” lépett elő. S mint ilyen korlátozza bár egyúttal meg is teremti „a fordíthatóság esélyeit”.

Ezen az esélykorlátozó és -teremtő mozgástéren belül érvényes csupán, „hogyan Németh László – amint *A fordíthatóság*-tanulmány írja – főként 1945 után kényszerült megalkuvásra”, és „hogyan munkásságában [1945 előttre tán még inkább érvényesen] nem elhanyagolható az alkalmi jelleg.” És a „kettős távlat”, egy európai és egy honi állandó villódzása és olykori éles szembekerülése – hisz többnyire nem egyszerűen holmi hegelianus-dialektikus „ellentét”-ről van szó – meglehet épp az „esélyek” tágulásával-beszűkülésével függ össze. Mert a fordíthatóság esélyeinek megteremtése és megőrzése alapvető egy kultúra megismerésében és elfogadásában: mégpedig nem egyedül az idegen kultúrákra vonatkozóan. Egy kultúra saját múltja legalább akkora fordíthatósági gondokat vet fel, mint egy idegen kultúra a jelenben. „A történelem: közvetítés múlt s jelen között, s az újraértelmezés erőfeszítést igényel. Szokás arra hivatkozni, hogy Németh túlbecsülte Ortegát. Talán érdemes szóba hoznom, hogy bírálta is a spanyol értekezőt. 1934-ben »Görögség vagy a halott hagyomány« című tanulmányában például elutasítja Ortegának azt az állítását, hogy a görög-latin ókor művei többségükben »már nem szólnak hozzánk«. A kifejezésnek súlya van. Németh László azzal érvel, hogy a hagyományt meg kell szólítani, mert önmagában nem hozzáférhető. Amikor azt hangsúlyozza, hogy a hagyomány nem adott, de »sorsa« van, közel jár a hagyománytörténet gondolatához. Nem általában beszél görögsegről, helyett Dante,

Montaigne, Goethe, Hegel s Nietzsche görögségéről elmélkedik. Az foglalkoztatja, miként látja a mindenkori jelen sajátmagát a múltban.”

De az nem foglalkoztatta, nem foglalkoztathatta, hogy „pajtáshagyomány” a görög netán csak Kerényi Károlynak és az ő elindító mestereinek, Frobeniusnak, Walter Otónak, Altheimnak, Reinhardtnak, a frankfurti neohellén filológiának az értelmezésében-újraélésében lehet. Ez az irány a 19. száza végére az ismeretek hihetetlen felhalmozódásából kibontakozó „válságot” egy személyesebb, nyitottabb, önmaga megértésére építő vagy számító „existencialis” értelmezéssel kívánta feloldani: megpróbált olyasféle kapcsolatot teremteni az antikvitással, mint egykor a renaissance. A humanizmuson felnőtt, de azon „létében” túlemelkedett renaissance. „Egészen más megközelítése ez a görögségnek, mint a historizmusé, mely a görögséget, mint történeti tárgyat, önmagában akarta vizsgálni, s nem a mi korunkhoz való viszonyában”, olvashatjuk a „*Németh László és a görögség*” című és már ebben a sorrendben a tartalomra utaló értekezésben. Azaz a „hagyománytörténet” lényegében „fordíthatósági esély”-ként revelálódik és realizálódik; amint a következő, megint egy jellegzetesen „III”-ba tartozó tanulmány Németh László és Kerényi Károly barátságáról már találóan választott címmel kifejezi: „*A mítosz tanít meg rá, hogy az igazi valóságban elférnek még az istenek is.*” El, ha a „hagyománytörténet” szellemében értelmezzük a múltat, azaz ha az ember „önmagából, önmaga szellemi igényéből és érdeklődéséből indul ki.” De nem állítódik-e épp ezáltal elháríthatatlan akadály a tisztázást kereső „visszabontás” elé, és nem vezet az egész posztmodern (bevallottan-bevallatlanul a német neohellén szellemiségből kibontakozó) dekonstrukcionizmus újabb „kánonokba kövesedett kontextusokhoz”? Hagyjuk, az Emlékkönyv nem bolygatja a kérdést; Németh László munkássága második felében, 1945 után, amikor vásárhelyi óraadóskodása során beleszeretett az újkori történelembe, különben is sokkal inkább tekintette már ezt irányadónak, mintsem a görög „pajtáshagyományt”.

Mindenesetre 1945 utáni történelemszemléletére semmiképpen sem jellemző már az a görögségre hivatkozó *longue durée* történelemszemlélet, amit a *Magyarság és Európa* II. fejezetéből a „*Németh László és a görögség*” című írás kiemel és joggal kipellengérez; „Az elveszett éden” című frappáns tanulmány pedig közvetve a „német filozófia” utópia-körzetébe utal (vagy véli nyomán oda utalhatónak az olvasó).

De nehogy azt a látszatot keltsem, mintha az Emlékkönyvben valahogy túlhangsúlyozódna Németh – annyszor szemére hányt – „utópisztikus” hajlama. Ellenkezőleg, ha valami, hát éppen az derül ki, hogy Németh igazából nem annyira „utópiákban” gondolkozott, mint inkább „*A közhasznú igazságok fajairól és fokozatairól*” állított fel téziseket, még ha ezek a történelem véletlenei folytán nem is valósulhattak meg. „Ma (paradox módon) nem ritkán több megértést, beleélő készséget tanúsítunk a napóleoni háborúk után, elmaradott Magyarország állapotán kesergő nemzedék, mint azok iránt, akik (mint Németh László) Az 1920-as években, Trianon sokkja után próbáltak kiutat találni. Holott Magyarország egyformán súlyos helyzetében kívánt a szellemi erőik organizátora lenni 1825-ben egy huszártiszt, 1925-ben egy fiatal orvos... Hogy Széchenyi kezdeményezéséből miképpen nő fel két-három évtized alatt az új Magyarország, általános iskolai tankönyvek is szemléletesen be tudják mutatni, akár az Akadémia, a lóverseny, a gőzhajózás, a Lánchíd ábráival. De hogy mivé fejlődhetett volna a másik elit-mozgalom, ha nem szól közbe a II. Világháború, sosem fog kiderülni. Éppenséggel számba vehetők lennének egyébként az életképes kezdeményezések: De ne tegyük, hiszen, mint éppen ez a tanulmány tanít rá, „a XX. század végére az un. hu-

mántudományokat is elérte (a hermeneutika térhódításának köszönhetően) az a fordulat, amely a tudománynak a felvilágosodástól örökölt mechanikus igazság- és egzakt-ság-fogalmától megszabadulva a tényeket és gondolatokat konkrét számunkra-valóságában mérlegeli”. Pontosan amint Németh László tanította, ám éppenséggel nem a felvilágosodást elmarasztalva, Vásárhelyen a filozófiát.

Az Emlékkönyv nem nagyon foglalkozik a „vásárhelyi” Németh Lászlóval, amint egyébként *„Háborús korszaká”*-val sem: nyilván Grezsa Ferenc monumentális triptichonja elbátortalaníthatja az erre vállalkozót. De a Dosztojevskij – Czesław Miłosz – Németh László párhuzamokat és eltéréseket kereső *„A Semmi közelében”* című tanulmány idéz Németh Lászlónak Gulyás Pálhoz 1941 április 29-én írott leveléből egy hosszú részt, ahol tisztán felsejlik az ön maga, általában az „önmagaság” jelentéktelenségére való ráismerés; a vásárhelyi tanárság és a sajkódi szerzetesség hangulata. Nyugalmat, enyhülést lehetővé tevő vagy akár teremtő hangulata, amitől még „életfelfogása”, akárcsak „pályája első nagy korszakában”, maradhatott „hősies” és keresetett „meghódítandó területeket” magának, bár „legyőzendő ellenfeleket” Németh többé már valószínűleg soha nem keresett. Ennek a „hangulatnak” és ennek az „életfelfogásnak” nem annyira „Bartók” mint inkább „Kepler” értelmében disszonás azaz kört ellipszisbe váltó harmóniájából született, amint az újkorelő természettudományára való utalással a tanulmány maga jelzi, az *Irgalom*. De a címen igazítanék egy kicsit. *„A Semmi közelében”* ugyanis talán többről szól, mint amit mond. Pontosabb lenne Illyéssel az a cím, hogy *„A semmi közelít”* történekként, sőt így *„hagyománytörténekként*. Ami persze világért sem személyes vagy pláne magára vonatkoztatott kontextusban értendő. *„A csend időtlen kerete/ emberi neszekkel pontozódik tele/... Az egyre távolibb pici neszek/ úgy telítgetik, hogy – ürítgetik/ oly zaj-üresre a földet-eget,/ hogy, – végy lélegzetet! –/ a Semmi a legközelebb”*

Ez lenne az a közelség, ahonnan a Németh regények, az *Emberik színjáték*-tól az *Irgalom*-ig fölfénylenek? Túlságosan kínálkozó megoldás lenne ahhoz, hogy hihető legyen. De talán mintha valahogy „határértékben” efelé mutatnának a *„Műfaji örökségek a Németh László-regényben”*. Ez bújhat meg a vallomásosság „megkülönböztetett jelentősége” mögött. „Regényeit a személyesség az önéletírás, önéletrajzi munkáit (*Ember és szerep, Magam helyett, a Homályból homályba* írásai) a regény felé billenti. Számára mindkét műfaj a szubjektivitás megkülönböztetett terepe, olyan hely, ahol az én a maga teljességében válik kimondhatóvá.” Jól figyeljünk a szóra: „hely” és nem „helyzet”. Németh regényei és önéletrajzi munkái „helykereső” művek, csak éppen a keresést nem valami eltökélt szándék vagy éppen ideológia mozgatja, hanem a *Kocsik szep-temberben* jószerencsére hagyatkozó bizalma és az *Alsóvárosi búcsú* „paulo maior canamus”-a. Emberi neszeiktől hangos csend ez, az emberi cselekvés időtlen kerete; mert ha az ember helyéhez csakugyan „a Semmi a legközelebb”, ennek a helynek semmi köze sincsen a Semmi heideggeri abszolutizálásához. Ezért sincsen semmi köziük a Németh-regényeknek a goethei (vagy mutatis mutandis a „heideggeri”) *Bildungsroman*-hoz. Ha valamihez, akkor már inkább a *Grüne Heinrich*-hez van közük. A *Párdus*-hoz. Legalábbis *„Arc és kánon”* ama „dialogusának” értelmében, „hogy saját igazát csak egy *érvényében is* méltányolt másik igazság idegenségén teheti igazán próbára” az ember. Ha ez sikerül, akkor azután felesleges „a referenciális státuszú szövegben észrevétlenül bekövetkező tropológiai helyettesítésekre” bízni „az elrejtő föltárás műveit”. Az efféle „kitárulkozó elleplezés nyelve ugyanis” idegen a Németh-regénytől, bár drámáiban kétségkívül megjelenik. Úgyhogy ebből a szempontból talán

csakugyan beszélhetnénk „Bildungsdramen”-ról; ha valahol, ezekből hallható ki az a „foné tisz daimoniosz”, amiről a kötetben két műfaj-értelmező tanulmány is szól; egyszer az „Arc és kánon”, másodszer „Az »igaz devotio« apostolai” címén: egyszer „az önmagával egybeesőként elgondolt saját”, másodszer „az eredendően nem racionális ragaszkodás” jegyében.

De ezeknél az okos irodalomelméleti megfontolásoknál többet mondanak (tán épp mivel kevesebből szólónak) érzem Bibó véleményét a VII. Gergelyről és Az áruló-ról a „Bibó, a legcsendesebb”-ben: „De ha VII. Gergely következetes marad a keresztény kiindulásokhoz – idézi a tanulmány Bibót –, akkor az egyház szellemi és erkölcsi fölényét át tudta volna menteni. Így pedig az egyháznak a világi hatalmak egyikévé és nem is a legnagyobbikává való válását indította el.

Itt van ennek a színdarabnak az elégtelensége a probléma megmagyarázására.” De akkor végső soron mit „szeretett” VII. Gergely? „az Igazságot”, vagy önnön keresztény nagyságát a könyörületességben? Hasonlóképpen téves szembeállítani Kossuth „romantikáját” Görgey „józan realizmusával”. „Lehet, hogy Görgey katonai kérdésekben realisabb volt, mint Kossuth, azonban politikában legalább olyan délibábos volt az oroszokban való gyanútlan bizalma, mint Kossuthnak a nemzetközi segítségben való délibábos bizalma.” Ez okozta Görgey személyes tragédiáját; elhitte, hogy az oroszok előzékenysége „kiterjed az összes tábornokokra, nemcsak éppen őrá és mikor kiderült, hogy őt megkímélték, de összes barátait – és éppen a legjobb barátait – kivégezték, mert ti. a 13 aradi vértanú mind mérsékelt Görgey-párti tábornokokból került ki, mert a republikánus és szélsőségesebb és Kossuth-párti, vagy annál is ballabra álló tábornokok eszük nélkül menekültek a határ felé és semmiféle orosz vagy osztrák kecsgetésnek nem hittek”, akkor a közvélemény óhatatlanul valamiféle árulásra gondolt. „Nem azért, mert szükséges volt az árulóra, hanem azért, mert olyan rettenetes volt ennek a helyzetnek az összeesése, hogy Görgey, a legfőbb vezér, Zichy Ödönnek a kivégzője, az megmenekült és 13 aránylag mérsékelt tábornok és még sokan mások pedig odavesznek. Kicsit is a rafináltnál primitívebb gondolkozás másra nem tud kilyukadni, mint arra, hogy itt árulás történt.” ... „Ez a két félrecsúszás a darab alap gondolatának a két hibája”. De nem éppen ennek a két félrecsúszásnak és VII. Gergely óriási keresztényi tévedésének a fényében (vagy árnyékában) láthatók legszebben a két Németh-dráma történelmen túli önértelmező vonásai? Hiszen „saját igazát csak egy érvényében is méltányolt másik igazság idegenségén teheti próbára” az ember. De mindig csak a „hely” és az „idő” függvényében. Meglehet éppen ez a legizgalmasabb a Galilei-ben?

A fenti tétel ugyanis ebben az „erős” formájában nyilvánvalóan nem áll meg. Csak abban a gyöngébb megfogalmazásban érvényes, ahol „igazság” helyett „vélemény”, „megalapozott vélemény”, „doxa” áll; vagy logika helyett érthetőbben és pontosabban szólva Simonyi professzorral: „De mi az igazság...” Így, három ponttal és kérdőjel nélkül. Ebben az értelemben használja Galilei, a „történelmi” és a „drámahős” egyaránt, a *Dialogo*-ban: véleményt szembesít véleménnyel: a hatalommal történt előzetes meg egyezés értelmében, az egyházi cenzúra teljes, sőt lelkes jóváhagyásával. Ezért rökönnyödik meg annyira, mikor a pör során a hatalom különböző rendű és rangú képviselői folyamatosan a szemébe hazudnak. A *Galilei – nem egyetlenként a Németh-drámák sorában – kéthősű dráma, a Hatalom és Galilei drámája: mondhatjuk csakugyan, hogy „Hatalom és igazság” drámája, de csak annak a kiegészítésnek az értelmében mondhatjuk, amit a tanulmány a nevezetes 1992-es pápai hermeneutikai korrekcióhoz fűz, ami*

szerint a nagy pört mindkét részről tévesen értelmezték „»mint a tudomány és hit alapvető ellentétének a következményét.« Valóban nem az; hanem a hatalom és igazság, hatalom és szabadság alapvető ellentétének a következménye minden időben.” Azaz az „igazság” ebben az összefüggésben a „szabadság” *analogon*-ja, járuléka. Éppen ezért annyira izgalmas dráma a *Galilei* ma is, ezért foglalkozhatott ebben a kötetben is több tanulmány a *Galilei*-vel, ezért kerül fő helyre az Emlékkönyv úgyszólván minden drámaelemző tanulmányában, még a „Credo quia absurdum”-ban is, amely a *Galilei* központi helyre kerülése miatt méltatlankodik Németh hatalmas drámai életművének recepciókritikájában: „Füzi László *Alkat és mű* című nagy munkájában (2001) is majdhogynem kizárólagosan a *Galilei* kapcsán kerül reflektorfénybe a drámaíró Németh László.” Igen, mert ebben a drámában összegeződnek úgy lehet legfrappánsabban „A drámaíró Németh László dilemmái.” A tanulmány, bevezetőül, Németh 1935 júniusában Keresztury Dezsőnek írt leveléből idéz: „készült, érett valami jó, a csirkefogók, élükön a miniszterelnökkel, megszimatozták, a maguk javára fölhasználták, s most cinikusan vigyorognak azokra, akik a reformot komolyan vették.” Ez az emlék is ott motozhatott Németh László emlékezetében a *Galilei* írásakor; vagy legalábbis első bemutatójakor, amikor a közönség a megvilágított nézőtérén láthatta Révai Józsefet a páholyában tapsolni. Mindenesetre ez a tanulmány, és még két másik is, idézi Kállai Gyula kijelentését a *Galilei*-ről: „a darab irodalmilag jó, de számos célzás van benne, amit a fasizmus alatt a fasizmusra értettek volna, de minthogy népi demokráciában élünk, arra értenék.” Ez volt tehát a döntő »esztétikai« szempont”, teszi hozzá a nevezetes idézethez a „Hatalom és igazság”. Az irónia jogos, de nem érvényes: ugyanis a szempont csakugyan esztétikai volt. Hatalom és igazság párviadala az esztétikum síkján zajlik, A dráma kulcsa a harmadik felvonás vége, amikor Barberini kardinális, az Egyházi Állam afféle miniszterelnöke, miután ál-egyezkedések sorával kikényszerítette Galileiből az alávető nyilatkozatot és bíboros-beosztottjai egyikének-másikának ódzkodása ellenére mindőjükkel aláíratta az ítéletet, ő maga közömbösen és látványosan nem „elhatárolódik”, hanem „pártatlanul” fölülelemkedik:

„SINCERI (*Barberinihez*). Még eminenciád neve sincs rajta az okmányon.

BARBERINI (*gőgösen legyint*). Csak nem gondolja tisztelendőséged, hogy ezt én aláírom? Szólítsuk be a vádlottat.”

Ez a mozdulat a harmadik felvonás végén magába sűríti, épp esztétikájával szimbolizálja a hatalom mindenkori természetét. Mert a hatalomnak is megvan a maga esztétikája, Lukács Györgytől Zsdanovon és Kállai Gyulán keresztül egészen Bayer Zsoltig és az Ezüsthajóig, az ördög ritkán szokta mutogatni a patáit. Épp ezeket a rejtett patákat leplezi le a *Galilei*. Igaza volt Illyés Endrének, amikor a dráma kikényszerített megváltoztatása miatt aggódó szerzőnek válaszolt: „A negyedik felvonásban akár az ellenkezőjét is írhatod annak, amit írtál: *a dráma ugyanazt mondja*.” Mert elmondta már a Harmadik Felvonás végén.

Es mondja máig, mert mondja a hatalom is, öntelt barberinis mozdulatával, a maga igazát. Ó Osiris, hol a pofátlanság határa?

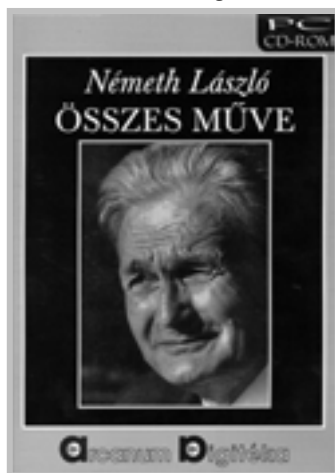
(Elhangzott 2001. december 10-én, a Magyar Írószövetségben rendezett könyvbemutatón.)

Deckerdi László

Műalkotás vagy információ-hordozó?

NÉMETH LÁSZLÓ MUNKÁI CD-ROM-ON

Tudtam, hogy készül Németh László munkáinak CD-ROM-on történő kiadása, mégis meglepődtem akkor, amikor a Németh Magda által megcímzett borítékból a vékony tok, majd pedig az egyetlen lemez előkerült. Nem értek a számítógéphez, viszont használok, munkahelyemre, a Forrás szerkesztőségébe az írárok nagyobbik része e-mailen vagy – ahogy mondani szoktuk – „lemezen” érkezik, a magam írásait is a „gépbe” ütöm be, ezért aztán évek óta azon gondolkodom, hogy különbözik-e a számítógépbe írt írás attól, amit kézzel írnék, szeretném azt mondani, hogy nem, de hát nem mondhatom, mert tudom, hogy különbözik, s mégis minden esetben a gépet választom... Mindezt most csak azért említem meg, hogy jelezzem, bár több az, amit *nem* tudok a gépről, mint az, amit tudok, mégsem érzem magamtól teljesen idegennek. S most mégis megdöbbenem, amint végiggondoltam, hogy a sokat író, ma már szinte grafománnak tartott – nem volt az, az életét akarta az írással tisztázni – Németh László valamennyi munkája rajta van ezen az egyetlen lemezen. (Aztán kiderült, hogy nemcsak valamennyi művet, azaz a lila-arany-fekete szegélyű életműsorozat huszonöt kötetének anyagát találjuk meg a lemezen – az egykori sorozat borítójának lilája egyébként a kazetta borítóján úgy tűnik, hogy végérvényesen rózsaszínűvé változott –, hanem levelezésének négy vaskos kötetét is, aztán a Hartyányi István és Kovács Zoltán által összeállított bibliográfiát és a *Németh László élete képekben* című kötet anyagát: négy-száz fényképet és a hozzájuk tartozó szöveg-részleteket.) Ismertem Domokos Mátyás számítását az életmű terjedelméről: ő mintegy ezer ívre, azaz negyvenmillió betűre becsülte a terjedelmet – a lemez igazolja ezt a számítást –, s bármennyire is tisztában voltam az adatrögzítés és tárolás lehetőségeivel, mégis csak megéreztem az írással foglalkozó ember kiszolgáltatottságát vagy inkább parányi voltát: egy szinte teljes egészében végig írott élet, mintegy száz önállóan megjelent kötet, s mindez itt van, ezen az egyetlen lemezen, az eligazító bibliográfiával és a kíséretnek is nevezhető képekkel együtt.

Az ellentét Németh László esetében különösen hangsúlyos, hiszen életét az írással, a kéziratlapokkal, a fordítások oldalaival, javításaival és a korrektúrák özönével viaskodva élte meg. Aztán a képernyőn feltűnő szövegtengerre gondoltam, s arra, hogy hány kötet, folyóirat-szám anyaga olvadt bele ebbe a folyamba, s egyből megértettem, hogy – később az ezzel kapcsolatos sejtésem igazolódott is – az összkiadás homogenizációja tulajdonképpen a lemezre vagy a képernyőre kerüléssel vált teljessé. Az itt felbukkanó szövegeknek nincs történetiségük: az időrendet már az életműsorozat eltüntette, ám annak a sorozatnak mégiscsak volt

Arcanum Digitéka
Budapest, 2001
CD-ROM

története, így a sorozat mögé lehetett látni a megelőző történeteket is: az *Ember és szerep* történetét, azzal, ahogy a kötet utolsó lapjain Németh először rendszerezte a maga munkáit, aztán a *Tanu* történetét, a *Kisebbségben*-ét, a *A minőség forradalma* címet viselő kötetekét, a *Sorskérdések* sorsát, s így tovább. A történetiséghez hozzátartozott a forma is, az, ahogyan az írások megjelentek, a mára már sárguló, vagy inkább barnuló, szinte töredező papír, a szépen metszett címbetű, néha az elegáns tükör vagy éppen a sűrűn szedett szöveg. Így vagy úgy, az életmű történetiségéről beszélt valamennyi, arról, hogy Németh gondolkodása az időhöz kapcsolódott, az időben és az idő által formálódva bomlott ki. A kötetek, valahányszor kézbe vettem őket, felidéztek egy másik történetet is, annak a történetét, ahogyan találkoztam velük, ilyen találkozásokra a cd-t olvasva(?) aligha nyílik lehetőség.

Amikor a lemezt a cd-lejátszóba helyeztem, s a képernyőn feltűnt a lemez fentebb már jelzett tartalma, nyilvánvalóvá vált, hogy készítői (itt, ezen a helyen írom le, hogy a cd az Arcanum Adatbázis Kft. gondozásában, az Osiris Kiadó közreműködésével jött létre) a már meglévő, úgymond szentesített anyagot fogadták el, s azt digitalizálták. Más nem is tehettek, végső soron nem az ő feladatuk lett volna egy hiteles Németh László-életműkiadás elveinek kidolgozása és megvalósítása. Így viszont mégiscsak sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy a „rég”, a hatvanas évekig visszanyúló kultúrpolitika nyomait magánviselő kiadás öröklődött azokra, akik a különböző kereső programokkal valamilyen adatra vagy összefüggésre szeretnének rábukkanni. (Arra, hogy valaki Németh életművébe a képernyő közvetítésével szeressen bele, gondolni sem tudok, az olvasás szó számomra más képzetek előbukkanásával jár együtt.) Ennek a kiadásnak a hibáit sokan és sokszor elmondták már: politikailag cenzúrázott, eredeti összefüggéseikből kiemelt írások jelentek meg benne, az időrend teljes egészében felborult, még a nagyobb tömbökben egymáshoz tartozó írások is messze kerültek egymástól, s így elvesztették természetes kötődésüket – ezért annak, aki immáron cd-n is *használni* akarja a szövegeket, gyakorlatilag minden adatot ellenőriznie kell. A levelezés anyaga is a már kötetből ismert tömböket tartalmazza: a *Németh László élete leveleiben* című négy nagy kötetben közölt leveleket, aztán a Gulyás Pál és Németh László közötti levelezést, s Némethnek a Magda lányához írott leveleit, így egymástól elkülönülve, nem egységes időrendben. Erre sem tudok azonban mást mondani, mint amit az életműsorozat szövegeinek átvételéről mondtam: a szakma mindeddig nem produkált mást, többet, ezért azoknak, akik fel akarják használni vagy éppen közvetíteni akarják a szakma eredményeit, ezt kell használniuk. Más kérdés, hogy az ún. szakmának nem is nagyon állt módjában az eddigieknél többet vagy pontosabbat produkálnia, sőt, mindaz, ami ennek kapcsán eddig megvalósult, hatalmas egyéni és intézményi erőfeszítések árán valósulhatott csak meg. Valamivel másabb a helyzet a bibliográfiával kapcsolatban: Hartyányi István és Kovács Zoltán terjedelmes és pontos bibliográfiájának anyaggyűjtése 1988-cal zárult, ezt követően a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár kiadásában, Kőszegfalvi Ferenc munkájának eredményeként megjelent az 1987 és 1996 közötti évek anyagát feldolgozó füzet, ennek véleményem szerint mindenképpen meg kellett volna jelennie a lemezen is, így nem tizenhárom, hanem csak öt év anyaga hiányozna róla.

Mindaz, amit eddig leírtam, akár egy recenzió – csak éppenséggel nem egy könyvvel, hanem egy cd-vel foglalkozó recenzió – részének tűnhet, noha nem annak szántam, ahogyan talán egyfajta számítógép vagy „cd-lemez ellenesség” is kiolvasható a leírtakból, pedig a számítógép-ellenességet egyáltalán nem tartom magamra jellemzőnek.

Ellenkezőleg: éppen az foglalkoztat, hogy az, ami a lemezre kerül, miképpen használható, miben tud újat nyújtani akkor, ha hasznosítani akarjuk. Ahhoz azonban, hogy a lemezen rögzített adatok valóban hasznosíthatóak legyenek, pontos szövegeknek kellene felkerülniük, annál is inkább, mert a keresés – a rögzítés és a tárolás mellett a cd-n való rögzítés legfőbb értelmét ez adja – szavakra irányul, az írói szövegek „átírása”, törlése valójában a keresés értelmét kérdőjelezi meg, mégpedig – ha lehet ezt mondani – jóval nagyobb mértékben, mint a hagyományosnak tekintett olvasásnál. Egy-egy bekezdés értelmét, annak a bekezdésnek az olvasóban való továbbbrezgését egy kifejezés kevésbé változtatja meg – ezzel nem a cenzúra ténykedését akarom elfogadhatóvá tenni –, mint mondjuk a statisztika-készítés eredményét. A tájékozódást is nehezíti, ha egyes szavak, kifejezések eltűnnek az életműből, ezzel a rájuk való kérdéses lehetőséget is elveszítjük. Hasonlóan fontosnak tartom, hogy a rákérdezés lehetőségét felkínáló nagyobb tömböket az életmű belső logikája szerint alakítsák ki. Németh László esetében – a rendelkezésre álló anyag logikája szerint – a műveket és a leveleket külön-külön közlik, arról már szóltam, hogy sem a művek, sem a levelek közlésénél – hiszen korábbi önálló kötetek változatlan anyagát vették alapul – semmiféle időrendet nem követnek. Azt, hogy a művek és a levelezés anyagát elválasztották egymástól, természetesnek tűnik, két okból is. Egyrészt azért, mert a kötetekben közölt levelezés – kivéve a Magdához írott leveleket – a Németh László által és a hozzá írott leveleket is közreadja, így mindenképpen el kellett különíteni a leveleket a művektől, másrészt viszont azért is, mert a megszokás ezt a hagyományos felosztást veszi alapul. Am egészen más lenne a helyzet, ha figyelembe vették – vehették – volna, az életmű belső logikáját, s azt, hogy Németh – mivel az élete alapkérdéseit akarta írásban tisztázni, számos esetben műveivel egyenértékű levelet tett postára, ahogyan életrajzi írásai is, pontosabban azoknak egy része az írói-gondolkodói életmű legfontosabb darabjaihoz tartoznak. Ennek a belső szerkezetnek a megtalálása-kialakítása filológusok feladata lesz, a cd nyújtotta lehetőségekkel viszont maradéktalanul csak akkor tudunk élni, ha a lemezre „felvitt” anyag követni fogja ezt a belső logikát, Németh László esetében is, s nyilvánvalóan mások esetében is. Az önálló, zárt tömbök is hiányoznak erről a lemezzel. A *Tanu* anyagát nyilvánvalóan együtt kell-kellene szerepeltetni, most még a tartalomjegyzékek alapján sem állítható össze, az együtszerepeltetésnek pedig azt kellene jelentenie, hogy a többi anyagtól elkülönítve is vizsgálhassuk, s esetenként hozzárendelhetjük az életrajzi írásokat és dokumentumokat. A zárt, együvé tartozó, s a többi egységtől elkülönülő tömbök kialakítása nyilvánvalóan megsokszorozhatná a lemezek hasznosíthatóságát.

Mert a valódi kérdés mégiscsak az, hogy mire is használható egy írói életművet tartalmazó lemez. Eddig nagyjából a hiányokról, köztük a történetiség hiányáról és a felmerülő problémákról beszéltem, most pedig azt mondom, az a lenyűgöző benne, hogy a lemezre felvitt egységeket képes egyetlen hatalmas folyamtnak tekinteni, s így olyan összefüggések észrevételére és érzékeltetésre is módunk nyílik, amelyekre hagyományos módszereink segítségével nem is gondolhatnánk. Am ennél a megállapításnál is szükséges megszorítást alkalmaznunk. Annál inkább így van ez, minél inkább egyszerű információ-hordozónak tekinthető egy szöveg, s annál nehezebben fogalmazható meg egy megállapítás, minél inkább megfelel a műalkotás kritériumainak egy-egy általunk vizsgált szöveg. Lássunk minderre pár példát. Arról talán szólnom sem kell, hogy a bibliográfiában való adatkeresésénél a kereső rendszer kiválóan hasznosítható, s hasonlóan tűnik a helyzet a tanulmányok vagy esszék vizsgálatakor is. Aki

például a *minőség* szónak – Németh László egyik alapkifejezése ez – a jelentéstartományát szeretné felmérni, fontos észrevételeket tehet, ám nem feledheti azt sem, hogy Németh az esszéiben is íróként használta a nyelvet, ezért a minőség kifejezéssel egyenértékűen számos más kifejezést is használt. Könnyen tekinthetnénk például a *Tanu* programjából a legfontosabbnak a minőségyszocializmust, annál is inkább, mert a *Tanu* indulását bejelentő, Gulyás Pálnak írott leveléből a minőséggel kapcsolatban a „gép” ezt a kifejezést dobja ki (a „gép” által megjelölt kifejezés ebben a mondatban szerepel: „A szocializmus tömegtörekvéseiben helyet szorítani a kvalitásnak: minőség-szocializmus, ahogy nevezem...”), ám ha megnézzük a levelet, az idézetek előtt ezt olvashatjuk ugyancsak fontos feladat megfogalmazásaként: „Egy új nemesség erkölcsi, esztétikai és vitális magatartásának a rendezése: az ’új etikett’”. Vajon ez az *új etikett* nincs összefüggésben a *minőséggel*? A kérdés talán még csak nem is szónoi. Ahogy az irodalmi szövegek felé közelítünk, úgy lesz egyre nehezebb a kulcskifejezésekre való rákérdezés. Az *Irgalom* című regény szövege nem tartalmazza például az *irgalom* kifejezést, a „lemez” vagy a „gép” segítségével így a Németh László által használt fogalom tartalmát sem tudjuk meghatározni. Ennek egyébként örülök, ahogyan viszont azt is el kell ismernem, hogy az előbbi állítást a gép segítségével nélkül nem fogalmazhattam volna meg. Az *Iszony* is csupán négyszer tartalmazza az *iszony* kifejezést, az így előbukkanó tartalmak sem fedik le azt, amit a mű elolvasása után az *iszony* kifejezés tartalmának gondolunk. Viszont: az *irgalom* kifejezés előfordul az *Iszonyban*, Kárász Nelli mint az *irgalom* tárgyára emlékezik Takaró Sanyira, ez azoknak a véleményét erősíti meg, akik az *Iszony* záró részét mintegy az *Irgalom* előhangjának tekintik. S szerepel az *irgalom* kifejezés Németh egyik levelében is, ebben a levélben a *szeretet* és az *irgalom* láncszemeit említi, ami számomra ismét csak azt mutatja meg, hogy Németh a leveleit is írói munkáinak igényességével és azok jelentéstartalmát felidézve vetette papírra. Nem biztos, ezt ismét csak a gép javára mondom, hogy az említett példákat a hagyományos cédulázás mellett meg tudtam volna említeni. Ahogyan azt sem tudnám biztosan állítani, hogy a világtól a *minőség* képviselőjében elkülönülő Németh László-hősök jellemzésére Németh ezt a kifejezést soha nem használta, mert sem az *Emberi színjátékban*, sem a *Gyászban*, sem az *Iszonyban*, sem az *Irgalomban* nem találjuk meg. Am ugyanakkor abban is biztos vagyok, hogy ezek az állítások, ahogyan más művek esetén más, a „gép” által támogatott állítások nem a *legfontosabb* állítások, úgy érzem, hogy a művek megértése vagy megélése mindig a gépen innen történhet. Ha a művet műnek, s nem csupán információhordozónak tekintem, akkor minden bizonnyal mindig maradnak olyan összetevői, amelyeket a „gép” nem tud megmutatni. A lemezt pedig faggassuk tovább, hátha újabb összefüggésekre mutat majd rá...

Füzi László

Befejezett múlt

TANDORI DEZSŐ: AZTÁN KÉSZ

Vas István 1969-es ajánlásában (Egy tényér csattanása – In.: Tengerek nélkül – Szépirodalmi, 1978) Tandori Dezső első kötetét akkori líránk legexportképesebb „cikkének” nevezi. Valóban, a kortárs költészeti panorama problémafeltevésére érzékenyen reagáló, jól fordítható könyv volt, miként a második kötet, az Egy talált tárgy megtisztítása is, mely a nemzetközi neoavantgarde-dal párhuzamosan alakította ki a magyar lírában később revelatívnek minősülő versbeszédét. Tandori Dezső legújabb kötetének, (melyet többen nagyvonalúan az 1976-os harmadik kötettől kezdődő korszakhoz sorolnak) az Aztán kész verseinek többsége azonban a fordíthatóság legelemibb kérdéseivel szemben fogalmaz meg kételyeket, hiszen a magyar poétikai hagyomány immanenssé tétele és újraolvasása a szövegek egyik leglátványosabb szervezőelve. „Költészetéből hiányzanak azok a szokásos akadályok, amelyek például nagy klasszikusaink fordítását nehezítik (nemzeti konkrétság, történelmi utalások, személyesség stb.), s a XX–XXI. század »condition humaine«-jének mégis úgy adja grandiózus vízióját, hogy ez a vízió a magyar vers nyelvén »beszél«”. (Tőzsér Árpád: XXI. századi condition humaine, magyarul és versül – In.: Új KönyvPiac 2001. XI. évfolyam június-július) A magyar vonatkozások tematikus háttérbe szorulásán túl azonban kevésbé számol egy ilyen olvasat a Tandori-líra rendkívüli intertextuális telítettségével mely a kontextus hiányában nem heterogén szövegminőségként jelentkezik. Ennek legalább részleges figyelembevétele nélkül félig elvégzett hermeneutikai tevékenységről beszélhetünk. E tény egyrészt szemlélhető a legújabb világlíra részleges érvényességű vagy parciális, egyéni beszédmódokra való nyitottsága felől a korábbi tendenciákkal ellentétben, másrészt a Tandori-vers jelenlegi változatai tekintetében.

Az 1999-es Főmű című kötet után most megjelent versgyűjtemény címében szintén a befejezés – utóidejűség – emlékezősfunkciók kerülnek előtérbe. Azonban míg a Főmű a saját szövegvilág tekintetében jelöli ki az újraolvasás során kialakult poétikai

megfontolások érvényesülését, addig az új kötetben koncepciózusan a magyar líranyelv számára elsajátítható hagyományait vizsgálja. Mindkét esetben nehéz feladatra vállalkozik: a Főművel a szabad formavariációkon alapuló, asszociatív nyelvi műalkotást jelöli ki a Tandori-költészet „tetejeként”, miközben az a kritikai tudat számára évtizedek óta az első két verseskötetben válik megragadhatóvá. Az új versek a magánkánon eszszékben-tanulmányokban többször feldolgozott textusait variálják. Ennyiben folytatása is a Főműnek, hiszen a saját költői nyelv kialakítására tett kísérlet zajlik kísérleti (azaz előre meghatározott) körülmények kö-

Palatinus Kiadó
Budapest, 2001
200 oldal, 1400 Ft

zött: a klasszikus modernség – utómodernség jellegzetes vershelyezeteinek elsajátítása – aktualizálása során.

Az egységes koncepciót előrevetíti a precíz kötet szerkesztés, mely a könyv elején (Holt költők társasága) és végén (A Könyv-virág) kijelöli az irodalmi-intertextuális tér tematikus határait. Az egyetlen ciklusként kezelt könyvszerkezet néhány darabját még a Főmű megjelenése előtt publikálták lapokban, azonban vonatkozásaik miatt azok mégis az Aztán kész-be kerültek, ami szintén a tematikus alapozású kötetstruktúrát valószínűsíti a kronologikussal szemben (Ld.: Vadromantikus szociodalk; Új bécsi versek; Az álló vitorlák [és más szélalmok]).

A közvélekedés szerint legrégibbnek a művészetek világában a tegnapi – tegnapelőtti számít, míg a távolabbi korszakok megoldásai bármikor inspiratívak lehetnek a jelenkor számára. Tandori a Nyugat-nemzedékek, Ezüstkör, Újhold köré csoportosítható költészettörténeti folyamatsorba lép be, de az uralkodó tendenciák ellenében az álneves, imitáción, regiszterváltáson alapuló (pl.: Orbán Ottó, Kovács András Ferenc, Dobai Péter, Orbán János Dénes stb.) dikció helyébe a beépített pretextusokat idegen elemként szemlélő palimpszesztikus identitást állítja.

A magyar irodalom Vörösmarty Mihálytól Petri Györgyig, a világirodalom Homérosztól Beckettig, illetve a képzőművészet köréből ismert alakok (Rembrandt, Brueghel, A. Tapies, Cy Twombly, Morris Graves, Ellsworth Kelly, Kokas Ignác, Keserű Ilona) mind megemlíttetnek a kötetben. Az előzmények megnevezése, a megszorodott „tiszteletkörök” következhetnek a Tandori-életmű sajátos „küszöb-pozíciójából”: megfigyelhető, hogy ez a helyzet az irodalmi identitásképződés szempontjából az intertextualitás felértékelődéséhez vezet, ahogyan a prózapoétikai fordulat emblematikus műve is hasonló mintákat kínál a dinamikus hagyományfelfogás kérdésében (Ld.: Esterházy Péter: Bevezetés a szépirodalomba című művének idézet-lexikona). Mindezzel összefügg, hogy a recepció ambivalens ítéletei hol az éntanúsítás jellegzetesen utómodern formái kapcsán teszik kétséggé a posztmodern jelzőt, hol „par excellence” posztmodernként tüntetik föl a Tandori-lírárt.

A tradícióhoz való viszonyulás tudatos feldolgozására mutat a Költészetregény (Liget, 2000) című esszékötet is, mely az Aztán kész műveinek ismeretében a Tandori-életműben sűrűn tapasztalt műfajközi együttthaladás tüneteként értelmezhető. Különösen érdekes a két kötet által implikált irodalomtörténeti – interpretációs tételek, választások egyezése, melyek akár mikrostruktúrákra is kiterjednek (az esszéekben vizsgált strófák-sorok idézése a versekben) a paradigmatis választásokon túl (Jékely Z., Szép E., József A., Pilinszky J., Kálnoky L., Szabó L., Berda J. ugyanúgy főszereplői a verseknek, ahogyan az esszéeknek is).

Az újraolvasás-olvasás szövegszerű metaforikus megjelenéseként értelmezhető a versek intertextuális telítettsége. „Barthes elgondolása arra a látens feltevésre épül, hogy a szöveg nem előzi meg az olvasást, s a szöveg »eredetként« való felfogásának elutasítása láthatólag ahhoz vezet, hogy az olvasás az intertextualitás metaforájává, s így fordítva, az intertextualitás az olvasás metaforájává válhat.” – állapítja meg Kulcsár-Szabó Zoltán tanulmányában (In.: Uő.: Az olvasás lehetőségei, JAK-Kijárat, 1997., 8.). Az olvasás során keletkező szöveg, a befogadás kialakította „dinamikus identitás” tétele képes feloldani az integratív intertextualitás által felvázolt problémát: a nem jelzett idézések-utalások státusának meghatározását. Amennyiben minden szöveg születőben levő entitás, úgy különböző olvasások során létrejött változatai a szövegköziség szerepének eltérő belátásával számolnak. A Tandori-versek befogadásának is egyik alap-

élménye a reflexív intertextualitás mellett megjelenő integratív utalásrendszer, ami azonban az olvasások és újraolvasások során a realizáció egyéni és alkalmi eredményeként mutatkozik. Az imént említett palimpszesztikus identitás összetevői eszerint egyenként nem jelentkeznék, hanem egy nem-differenciált nyelvi forma immanens részeként épülnek be, és az aktív (és tájékozott) befogadói magatartás emelheti ki e diszkurzív elemeket a homogén nyelvi térből.

A versek legjellemzőbb megszólalási köre azonban az intimitás, magánélet köréhez kapcsolódik, melynek szövegszintű jelentkezéseit az E/1-es elbeszélő, anekdotikus hang jelzi. Mindazonáltal a leghétköznapiabb eseménysort is képes allúziók révén az esztétikai reflexió eszközévé avatni (Ld.: Társas nappali kiakadás). Tehát egyrészt a klasszikus és utómodernség poétikai megoldásai / formavariációi, másrészt a véletlenül sem átesztétizált referencialitású szűzséksészlet biztosítja a versek kontrasztív minőségét. Az alkotások kétféle megfelelése: a saját világban elfoglalt pozíciója és a művészet hagyományához való viszonya eltérő lehet, s mint ilyenek a művészetfilozófia legrégebb kérdései közé tartoznak. A természetutánczás versus művészetutánczás kérdés köré csoportosított tételek vizsgálatához ideális példát a hamisítást, parafrázist, idézést vagy variációt felvállaló művek szolgáltatják. „Arról van szó, hogy a műalkotások viszonya a »világhoz« és a művészeti hagyományuk világához nem teljesen azonos. Az, ami kérdésként föltehető, problémaként fölvethető, s esetleg megoldható egy-egy kor életbölcseleteiben (álljon itt ez a kifejezés az emberek saját világukról alkotott nézeteinek és vélekedéseinek summájaként), nem azonosítható és nem fordítható le szükségképpen a sajátos művészeti hagyománykészletekre. S megfordítva, a művészeti hagyomány immanens láncolata fölvetet – alkalomadtán fölötte absztrakt vagy formális módon – olyan kérdéseket, és ösztönözhet olyan megoldásokat, amelyek nem értelmezhetők a kor életbölcseleteinek, világképeinek, fogalmi és társadalmi rendszereinek nyelvén: esetleg csak egy korábbi nyelven volt, vagy egy későbbin lesz értelmük.” (Ld.: Radnóti Sándor: Hamisítás – Magvető, 1995., 132.) Irodalmi mű esetében a hagyomány a szinte korlátlan szövegüniverzumnak feleltethető meg, mely egyes vélekedések szerint pretextusként minden új nyelvi műalkotást strukturál. Az Aztán készhez hasonló köteteknél azonban a minden szöveg vizsgálatánál szóba kerülő szociokulturális kódokon kívül az idegen művekkel való másfajta dialogicitással is számolni kell: a szándékosan konstruált, szerzőileg előírt szövegközöttiség figurációival. Erre utalnak a verscímek, mottók, ajánlások felhívó gesztusai, melyekkel a textológiai reflexió tárgyává teszi a különben homogén-egyenletes autoritással felruházott szövegeket. Eszerint a Tandori-versek a befogadás számára olyan előfeltevéseket aktivizálnak, melyek tükrében a szövegek szemantikai-formai minőségei idegenként jelentkeznek. Ez pedig emlékeztet a posztmodern intertextualitás metódusaként emblematikussá vált saussure-i, a „szavak mögötti szavak” formulára, miszerint a szerzőileg kontrollált idézés-technika csupán a szöveg vonatkozásainak egyes aspektusaival számol. „Minthogy a műalkotás organikus egysége posztmodern felfogásban éppen a művészi nyelv sajátos létmódja következtében bomlik fel, s így viszonylagossá válnak a szövegek közti határok is, egy-egy mű kijelentései nem annyira a mű és valóság, mint inkább mű és művek közti kapcsolatokban nyernek értelmet. Az esztétikai szemiózis folyamata nem szöveg és valóság, hanem szöveg és más szövegek, textus és pre- vagy kotextus(ok) között megy végbe.” (Kulcsár Szabó Ernő: Beszédmód és horizont – Argumentum, 1996., 279.) A kulturális hagyomány jelenléte a mindenképpen nivellálódott tematikai háttér ellenében (-mentén) az egyetlen folytatható-folytatandó, a gyarapodást célzó irányt szol-

gáltatja az új Tandori-versekben. A „vesztés utáni állapotról való beszéd” (Acsai Roland: Vadromantikus szociodálok – Magyar Narancs 2001. aug. 9.) dikciója tehát nem a negativitás poétikai formái felé tájékozódik, hanem a metafizikus személyiség európai felfogásának utolsó művészi korszakait idézi meg, de a distancia jelzésként a szövegek hangsúlyosan kerülnek az eredeti művek ideológiai-ismeretelméleti alapjaival való találkozást.

A nyolcvanas-kilencvenes évek Tandori irodalmának egyik megállapítása a művek időkezelésével kapcsolatos: „Minden tegnap volt” (Bán Zoltán András); „a múlt idő jelene” (Király István); „olyan köztes időt teremtem, ami legpontosabban egy Pilinszky-verscímmel, a Félmulttal jellemezhető.” (Acsai Roland) stb. Az Aztán kész verseinek is visszatérő témája a múltidők repetitivitása, a jelen determináltsága, a megvalósuló utópia, ami együtt jár a nosztalgikus, emlékező-elbeszélő hang felidézésével (Ld.: Holt költők társasága; Parafrázis: a kis verébkönyv; A kis verébkönyv (II.); A hosszú egyformaság; Új bécsi versek; Újabb Weöres-érmék). A művészet hagyománya azonban a vitalitás, innovatív energia legfőbb forrása a szövegekben: „Másképp viszont a megszólalások súlya, a haláltematika, a hiányok és veszteségek nyílt és heves érzelmekkel való elsorolása minden esetben ellenpontozza a tapintható formaörömet, a játékosságot.” (Bedecs László: Költőileg a világ – Élet és Irodalom 2001. szept. 14.) A szöveghagyomány jövővonatkozásával Tandorinál összefügg a megértés aktusának jellegzetes utóidejűsége. Ennek okaiként a kortárs olvasás másfajta elkötelezettségeit-művészelméleti megalapozását jelöli ki:

*Pro vagy kontra: mégis ugyanannak a nagy
rendszernek a részei mind a szembenállók,
s mind együtt állnak szemben
a nem nagy rendszert művelőkkel...
En nem gyönyörködöm az eljutásban.*

(Lapu – elméleti vers)

A kortárs olvasás ezen tendenciáinak megszűnése mellett érvel viszont a Tandorikánon működése: a század szinte minden jelentős vagy marginális szerzőjét képes integrálni az életműbe valamely feltételezett esztétikai szempont alapján (Ld.: a Tandori-esszéisztikát, -kritikákat). A visszatérés lehetetlenségének tapasztalatával ambivalens módon egyeztethető a tradíció temporális kiterjesztése, mely magában foglal az empirián túlmutató elmozdulásokat is (Ld.: József Attila feltámad). Vagy:

*Csak húzom. Társaságtok külön
már alig kerülöm.
Már-már alig.
Épp csak holnaptól tegnapig.*

(Holt költők társasága)

*Mit hogy hova menjek?
Mit, hogy mire mennék?
Ő csak gondol egyet
S »holnap« lesz a »nemrég«.*

(A hosszú egyformaság)

A versek beszélőjének, a létesülő énnak a megnyilatkozásai csupán a kijelentések visszavonására, illetve minimális érvényességű tartalmak tételezésére irányulnak:

*Ahogy e vadludak nem a múltkoriak már,
és a város felett, míg most a szemem ellát,
inkább galambraj úzi játékait riadtan,
megyek tévedésből a másik tévedésbe,
és bármi azonosság e tévedés egésze, ...*

(Három ajánlás – Ahogy e vadludak)

*Ez a világ egy gyagya rázat, Gyuri,
már lehet mondani
ebben az esetben,
és a félreértések értetik
meg dolgait a lényegig,
hogy zavarosan, akkor is, ha oly-oly elesetten.*

(Gyagya rázatok Gy. számára)

A reflexív vagy jelölt hagyománykészlet egyes darabjait azonban kompetenciájuk újraelismerése mellett idézi fel:

*Karinthy mondta: az élet ilyen.
Másmilyennek magam sem ismerem.*

(További csavargások)

A parafrázisszerű felidézés ritmus- és szintaktikai szerkezetet imitáló eszközeivel él a „Mikor a bombák hullni kezdtek”, mely Vas István Mikor a rózsák nyílani kezdtek című versének formai leképezésén túl a mű egyes részeit nem jelölt idézetként írja tovább, mégpedig az eredeti szemantikai összetevőivel sajátosan kontrasztív viszonyt kiépítő distancia-teremtés irányába. Az aktuálpolitikai háttér (a vers végén található dátum is ennek jelzése) a Vas-verzió dipólusú (férj-feleség) horizontját felszabadítja az intimitás kódja alól, és szövegszintű egyezések átírásával a „másik fél”-egyik fél kettős-szerkezetébe implikálja:

Vas: *Tudtuk, hogy a boldogság lopott jószág,
Akkor is, ha férj-feleség
Nézi, hogy bomlanak bokron a babarózsák, ...*

Tandori: *Tudtuk, hogy a nyomorból lopott jószág
A másik fél friss ereje, ...*

Vas: *Szemedbe, a töretlen csodájú, vad tükörbe
Tört fényeket rejtett a rémület, ...*

Tandori: *..., s akik a Múltat
Nem ismerik, a borzalom
Töretlen csodájú, vak tükrét látják, ...*

A bevezetésben a keretstruktúra betartása mellett Tandori a Vas-mű „nyílni” igéjét prezentálja, ám a homonimikus jelentésmegfeleltetés alapján az alany megváltoztatása még egyszer felidézi az eltérő konnotációkat:

*A sírkeresztek, a szörny-megszokások,
Ahogy az ember szíve reszket,
Nem is reszket, keletire nyugati átok
Nyílt, ahogy a bombák hullni kezdtek.*

Az előszöveg folytathatóságát, a hagyomány kontinuitását tematizálják azok a versek, melyek szimbolikusan az adott szöveg befejező sorait kezdősorként alkalmazzák, mintegy demonstrálva a művek átjárhatóságát (Ld.: Parafrázis: a kis verébkönyv; November-én; Kriptichon stb.).

A kötet legjobb versei közé tartozó *Két „Jékely”*-ben pedig a „ragasztás diadalát” hajdan megvalósító *Pasziánsz – Mottók egymás elé* technikai újítását ismétli meg, ám kevésbé rendszerelvű és önreflexív módon. Ez esetben egy klasszicizáló fordulattal írja tovább radikális autonómiahiányról tanúskodó lírakritikáját. Tandori Jékely Zoltán kapcsán tanulmányaiban előrejelzi az eljárás szövegszervező módozatait: „Jékely talán az a költőnk, akit idézni a legjobb, akiről írni épp ezért nehéz; kollázsos kedve támad az olvasójának, és tallózni kedve,...” (Ld. uő.: Az erősebb lét közelében – Gondolat, 1981., 321.) *A múlt századra bú dala* és *A termő kárhozat* szövegimmanens tényezőként tartalmaznak utalásokat (hipertextusokat), a stílusimitációra mutató elemeket és szintaktikailag átrendezett idézeteket (Új évezred felé; Levél; Éjfél) a Jékely-költészet korai (1935) szakaszából.

Az *Aztián kész* legfőbb erényének az eddig elmondottakból következően a hagyomány kihívására adott produktív válaszlehetőségek megjelenését vélem, melyek a korábbi ilyen irányú kezdeményezésekhez (pl.: A becsomagolt vízpart) hasonlóan korunk humántudományainak legkorszerűbb problémáit érintik. A versbeli tapasztalat eszerint a „szép aktualitása” körül körvonalaódik. Az olvasás-újraolvasás; írás-újraírás mozzanatain keresztül most kötetbe gyűjtve mindezek az ideiglenesen befejezett múlt dokumentumai.

Tóth Ákos

„Azt hiszem, meg kell találnom a helyes arányokat”

HAZAI ATTILA: SZEX A NAPPALIBAN

A mai magyar irodalom „befutott” fiatal alkotói közül kevesen olyan népszerűek, mint Hazai Attila. A láthatóan autonóm és – nem pejoratív értelemben véve – öntörvényű, semmilyen irodalmi csoportosuláshoz, körhöz nem tartozó írónak 2000-ben két kötete is megjelent. A *Soros Feri: A világ legjobb regénye* a könyv címeben foglalt szerző, Feri alakját (itt: szerzőségét) tekintve a korábbi regények – a hasonlóan „címkezett” *Feri: Cukor Kékség*, valamint a nagy kritikai vihart kavart *Budapesti skizo* – mellé sorakozik fel. A 2000. év másik Hazai-termése a *Szex a nappaliban* című novelláskötet, a *Szilvia szüzessége* után immáron a második.

A harminc írást tartalmazó *Szex a nappaliban* lényegesen különbözik az előző kötetől. Előrebocsátva talán annyit lehetne elmondani, hogy a Hazainál megszokott, többnyire sűrű párbeszédekkel megtört, mi több gyakran pusztán dialógusokból álló szövegek háttérbe szorulnak, s helyüket filozofikus – talán helyesebb így fogalmazni: filozofál(gat)ó –, elmélkedő, abszurd elemekkel bőven tarkított írások veszik át. Olyan, a szerzőtől eddig nem nagyon olvasható novellák (kérdés, mennyiben adekvát a műfaji megjelölés), melyek egy új típusú Hazai-próza körvonalazódását sejtetik.

Hazai Attila hősei zárt világban élnek, befelé fordulnak, társalgásuk híg, üres, legtöbbször egész egyszerűen el-beszélnék egymás mellett. A nyelvi érintkezés devalválódása, ellaposodása már a szerző korábbi írásaiban lépten-nyomon megfigyelhető volt, s ez a tendencia a *Szex a nappaliban* című kötetre is jellemző. Az olvasóban felmerül a kérdés, mennyiben rájátszás az ezt az élményt közvetítő próza a kései modernség irodalmából fakadó hagyományra, amelyben általánossá válik a nyelvi ellehetetlenülés ábrázolása, mennyiben tekinthető ez az eljárás a jelzett korszak irodalma, pontosabban egyik megkerülhetetlen művészeti, irodalmi forrása – a verbális válság – újragondolásának, akár paródiájának. Ez utóbbi föltevést erősíti, hogy Hazai Attila új kötetében találunk egy olyan rövidke szöveget is (*A dorogi vadászat*), mely az említett korszak irodalmában úgyszintén általános mítosz-újraértelmezések (*A Kalüdóni vadászat*) körébe tartozik, s melyben a tizenhét éves Árpád Pepsi kólával nyert ötmillió forintja feletti vita vezet naturalista részletekkel megfestett testvérgyilkossághoz. A huszadik század első harmadára jellemző létélmény – irodalmi – megalkothatóságának újraértését, újragondolását az is sejteti, hogy *A Kalüdóni vadászat* egy mondata – *Ez talált pénz* – Kosztolányi egyik fontos novellájának címét (*A talált pénz* – 1933) juttathatja eszünkbe.

Függetlenül attól, mennyiben használja fel (írja újra) a szerző a jelzett korszak irodalmának bizonyos

Balassi Kiadó
Budapest, 2000
190 oldal, 1600 Ft

jellemzőit, a *Szex a nappaliban* több írásában reflektál saját korának jelenségeire is. A *Ricsi bácsi a Kanári-szigeteken* egy „sok pénzhez jutott és két esztendő leforgása alatt hihetetlenül meggazdagodott” öregúr kalandjáról szól, aki alig egy napja ismert kedvese, Jucika kedvéért helikoptert vásárol. Szintén az újjazdag réteg szatirájaként olvasható a kötet címadó novellája, melyben az apósa pénzén dózsölő narrátor kárörvendően nézi végig, felesége hogyan kéjeleg egy az ablakon behatoló csimpánzzal, mígnem jókedve az elkerülhetetlen aktus bekövetkeztekor elszáll. Ugyancsak korunkra reflektál a szerző *Menyus választása* című írásában, amelyben a címszereplő, hazaérkezvén az iskolából „[S]zemét a monitorra függesztette, és az egere segítségével belépett a kibertérbe.” A virtuális valóság pedig lehetőség az író számára idő és tér határainak feloldására – Menyus először a villanyszámlást fojtja meg, „higgadtan és könnyőreletesen”, majd egy szőke lánnyal pettingel, mialatt folyamatosan a gép előtt ül –, miközben e feloldás, vagyis a novellabeli számítógép segítségével végrehajtott idő- és térsík-összemosás ironikus feszültséget kelt, minthogy a „kibertér” okán a teljesen abszurd jelenetek – többek között a villanyszámlás feltámadása – éppen hogy természetesnek tűnnek. Visszatérve a *Szex a nappaliban* szövegeinek a huszadik század első harmadának irodalmával történő összeolvasására (e novellában: Freud) – Menyus hazatérő édesanyját és az ezzel együtt járó vacsorát „választja”.

Ha már az időről, illetve tér és idő határainak kitágításáról, feloldásáról volt szó: *A rózsaszín porban* a novellabeli és az olvasás közben eltelt idő jelentősen eltér, ami a szövegbeli pár kábítószeres időmódosulásának tudható be. Hasonló időkezelés figyelhető meg a *Reggeli Cruzban* című novellában is, azzal a különbséggel, hogy itt már a szöveg elején megtudjuk, hogy Feri óráját „naponta legalább kétszer fel kellett húzni, s ennek ellenére se mutatta soha a pontos időt. Ez az óra úgymond a saját idejét mutatta. Egy külön világban létezett, olyan dimenzióban ketyegett, mely nem egyezett Feri időbeosztásával, se más ember, vagy társadalom időméréséhez, időérzetéhez nem alkalmazkodott.” Ennek köszönhetően az időmúlás irracionális: a valóságban legfeljebb egy órát igénybe vevő történet itt három és fél óránál is tovább tart.

Hazai Attila szereplői – e jellemzőjük szintén értelmezhető a korra való reflexióként – emberidegenek, társtalanok, magányosak, noha ritkán vannak egyedül. *A bi-vely, a tigris és az oroszlán* Rezsője harmincegyedik születésnapját ünnepli, s ebből az alkalomból keresi fel barátját (!):

„– Ma van a születésnapom – mondta Rezső.

– Hanyadik – mondta (!) Feri, és leült az asztalhoz.”

A vonaton egyedül, jóllehet nem társtalanul – apa és kislánya foglalnak mellette helyet – utazó Dávid gondolataiba mélyedve jut el arra az ironikusan közhelyes következtetésre, hogy „a lényeg, a legmélyebb és legrejtettebb lényeg, hogy az ember egyedül van” (*Dávid a vonaton*). E gondolat tükrében válik jelentőssé az a látszólag semmiféle többletjelentéssel nem rendelkező jelenet, ahogy a kötetnyitó *Vigyázz Pötyiben* szereplő, és a kocsijátó menet közbeni kinyitásával vélhetően halálos balesetet okozó Feri – Pötyi kiesik a száguldó járműből – a novella végére egyedül marad, majd miután új élet gondolatával nyugtatta magát, „felrakta a napszemüvegét, beleszívott a cigijébe, és maga elé nézett”. A vonaton ülő már említett Dávid dilemmája kérdőjellel végződik, melynek alkalmazásával szerző és narrátor szerepe csúszik egybe, miközben értelem-szerűen Dávid gondolatait olvassuk: „Nincs miről szólni, nincs mit megosztani, nincs mit mesélni a világról [...] nincs lehetőség bizonyítani, hogy vannak gondolatai, hogy egyáltalán létezik mint érdekes vagy érdektelen személy?” Egyáltalán: „a földön vannak érdekes és

kevésbé érdekes jelenségek is?” (*A széles hátú férfi esete*). Úgyszintén a szubjektumnak az emberektől, a tömegtől való elkülönбözödéséről beszél metaforikusan *A szar* mesélője, amikor arról panaszkodik hogy „*annál бüdösebbet még sosem éreztem, mint egy másik állat (!) vagy ember szara.*” Majd önmaga elkülönüléséről, függetlenségéről ad számot: „*Szerencsére kerülöm ezen helyzeteket, és mostanában csak ritkán találkozom szarszaggal.*” Következő mondata pedig ugyanúgy a „modern” kor felgyorsult, paradox, hiszen embereket összezsúfoló, azokat egymástól mégis eltávolító fejlődésére vonatkozhat: „*Ez talán* (tudniillik a narrátor ritka találkozása a szarszaggal, azaz: a szubjektum egyszerre elkülönülés- és elidegenedés érzete) *a városiasodás hosszú folyamatának is következménye.*”

Hazai Attila szövegeinek a nyelvi megértés problematikusságára vonatkozó részleteit hosszan lehetne sorolni. Számos szemelvény idézhető annak alátámasztásául, mennyire nem érdeklik egymást az egyes novellák hősei, s hogy érdektelenségük hogyan torkoll fogyatékos, mindennemű érzelmtől mentes (őszinte?) szexuális jelenségekbe (*Keserű szerelem*). Ha az egymás iránti érdeklődés mégis fennáll, a megértés minduntalan akadályokba ütközik, esetleg a megértés lehetetlenségének, sőt a meg nem értés megértésévé minősül át (*A rózsaszín por*).

A nyelv erőtlensége, a verbális kapcsolatok ellehetetlenülése szoros összefüggést mutat a történetmondás, történetmesélés, voltaképpen az egyes történetek felépíthetőségének, megszerkeszthetőségének elégtelenségével, kudarcával. A *Szex a nappaliban* szövegeiben a linearitás, a szimpla történetmesélés lehetetlenségéből fakadó kudarcérzet megelőzésének egyik lehetséges eszköze a narrátori helyzetek váltakoztatása, felcserélése, a narrátori pozíciók olykori elhomályosítása, megbontása. A kötet nagy ereje – mely sok irányban mozgó értelmezést tesz lehetővé – a számtalan narrátori kiszólás, a folyamatos társalgás a vonatkozó passzus olvasójával. Hazai Attila sokszor elbizonytalanítja olvasóját, néhol nem érdemes követnünk, ki a (fő)szereplő, hiszen ilyen nincs is, illetve teljesen mindegy, ki ő: „*Történt egyszer Irma nénivel [...] na jó, végül is nem tudom, szabad-e most pusztán Irma néniről beszélnem. Ha bemutatom Irma nénit, akkor miért nem mutatom be Ildikó nénit, Zsuzsa nénit, és egy másik Zsuzsa nénit is? [...] És akkor mi lesz a többiekkel?*” (*Irma néni leejti a kukoricakonzervet*). Hasonló narrátori eljárás figyelhető meg az *Emberrablás a Dob utcában* című novellában is. A szöveg kezdete száraz, tényszerű – „*István a Dob utcában lakott egy viszonylag levegőtlen földszinti lakásban ...*” –, amelyet a ház falának, valamint az udvar kövezetének színet aprólékosan bemutató leírás követ. Ezt hirtelen erős, narrátori tudatlanságra utaló kiszólás fékezi meg – „*a fasz se emlékszik már*” –, melynek kapcsán az az érzése támad az olvasónak, mintha a mesélő unná saját szövegét, legalábbis ezek után – nem kevés cinizmussal – hozzáfűzi: „*Istvánt mindenesetre Lajosnak hívták. Kedden pedig az történt vele, hogy izé. Hát, nem mondom, nagyon észnél kell lenni, ha valaki el szeretne mondani egy történetet [...] Mert ugyebár milyen író az, aki elfelejti, hogy mit akar írni? [...] ezeket szinte azonnal megtámadják az örökké éber kritikusok, és pillanatok alatt csúfot űznek belőlük. Hála a jóistennek, ez velem most nem fordulhat elő, mert íme, máris eszembe jutott a történet.*” A kötet cím-adó novella ajánlása *Jakabnak* szól, akit – „*Jakab! Bevallom neked őszintén, hogy a nejem egy elkényeztetett ingyenkurva!*” – személyesen meg is szólít a szöveg elbeszélője. A *Keserű szerelem* narrátora a novellabeli pár nemi aktusát szakítja félbe: „*Kellemesen érezték magukat, de ezt nem fogom tovább részletezni, bár tudom, úgy bitelesebb és tanulságosabb lenne a mű [...] csakhogy az egész novella alatt teljesen be va-*

gyok indulva [...] a továbbiakban kihagyással élek.” A kihagyás ugyanakkor ezek után nem csupán a szóban forgó írás, hanem a kötet egészének poetikájára is jellemző lesz.

Szintén az elbeszélés lendületének megtorpanását okozzák azok a szövegtől, annak „tartalmától” külön álló narrátori megjegyzések, melyek a szövegalkotás, az írás problematikus kérdéseit tematizálják, s melyek annak a (lehetséges) újfajta prózatechnikának a jellemzői közé tartoznak, melyet a recenzió elején már említettem. A címével egy régi, a szerző serdülőkorában játszott ifjúsági film – *Gyermekekrablás a Palánk utcában* – címét felhasználó szöveg, a már érintett *Emberrablás a Dob utcában* egyik szereplője, az összevert István belső monológjában olvashatjuk: „Miért kevésbé fárasztó, és kevésbé megterhelő és sokkal kíváncsiabb összevissza gondolkodni, összevissza magyarázkodni, mint egy jól kitaposott, előre kiválasztott, feszes téma mentén?” Majd nem sokkal azután: „Nem tudom. Képtelen vagyok megtenni! Nem beszélhetek úgy, ahogy elvárják tőlem. Nem lehetek annyira logikus, tömör. Muszáj, hogy néha szabadon repkedjek, muszáj, hogy néha eltérjek, eltérfergjek a tárgytól”. Talán a körvonalazódó stílusváltásról, a korábbi novellák hangjától eltérő szövegszerkesztési elvről értesülünk akkor is, amikor a szóban forgó novella másik szereplője, Gyuri kifakadását olvassuk: „De azt is meg kell értened, hogy én már nem ugyanaz az ember vagyok, akit te megismertél. Már nem vagyok szabad. Teljesen ki lettem szolgáltatva a körülményeknek. Ettől függ újabban a pénzem, az ismeretségeim, az életem.” A mondatokban megbúvó irónia akkor lesz igazán éles, ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy – miként azt a negyedik oldalon olvashatjuk – „[A] kötet megírása idején a szerző Soros- és Móricz-ösztöndíjban részesült”. A pályázati pénzek után kilincselő, illetőleg azokat el is nyerő író dilemmáiként olvashatók a fenti mondatok. Soros György neve nem csak a recenzió elején említett új Hazai-regény miatt érdekes: a *Reggeli Cruzban* című novellában szereplő Feri óráját „hőn szeretett unokabátyjától, Soros Györgytől kapta”. A *Szex a nappaliban* szövegeinek referencialitásában jelentkező ironia meghatározza a *Ricsi bácsi a Kanári-szigeteken* is. Jucika, Ricsi bácsi szeretője az utolsó pillanatban lemond az értékes ajándékról, elutasítja a frissen vásárolt helikoptert – „Csak viccből mondtam. Megvan a repülőjegyem, és nem akarok helikopterrel menni Budapestig”, így Jucika –, amelyet végül – így határoznak – a Nemzeti Kulturális Alap helyett a Greenpeace-nek adományoznak: „talán a bálnákon is segítünk egy kicsit”, nyugtázza a döntést Ricsi bácsi. Ugyanilyen távolságtartó, elidegenítő (ironikus) szerepe van az *Alföld* és az azóta már megszűnt *Sárkányfű* folyóiratok emlegetésének, vagy a kötetcím-adó novellában szóba kerülő belügyminiszternek is, akit Gábornak hívnak.

Az *Emberrablás a Dob utcában* végén ismételtelen értelmezést irányító funkcióhoz jut az elbeszélő: „És most a kedves olvasóhoz fordulok: Összeállhat ebből valami? Valóban számon kérhetnek rajtam vagy rajtunk bármi összefüggést, bármi megoldást, esetleg valami olyan tanulságos előremutató gondolatot, amely felvillanyozná szegény kislány hozzátartozóit?” A kérdések tovább fűzhetők – van, lehet-e egyáltalán összefüggés, megoldás, van-e lényeg, van-e egy irodalmi alkotásnak tényleges „üzenete”, „mondanivalója”, támaszthatunk-e a szöveggel szemben elvárásokat:

– Akkor igyunk a lényegre – mondta Rezső.

– Miért, szerintetek van lényeg? – kérdezte Feri.

Az *Emberrablás a Dob utcában* utolsó bekezdése a baromfityénysztés rövid történeti áttekintését adja. A novelláskötetet lineárisan olvasva ez az eddigi legfajsúlyosabb eltolítás a szövegtől. Következménye az, hogy a vonatkozó novellától kezdve az addig

olvasottaktól többségében eltérő tónusú, másfajta stílusú, hangnemű szövegeket találunk. Az *Emberrablás a Dob utcában* követő írás, a *Reggeli Cruzban* a kötet utolsó Feri-novellája, s ezt követően alig találni a *Szilvia* szüzességében még domináns, párbeszédre épülő, minimalizált szövegstruktúrával rendelkező novellatípust. A kötet egyensúlya innentől kezdve az elmélkedő, erősen asszociatív írások felé billen. Ebből a szempontból különösen érdekes a *Zebrák és éttermek*, valamint a *Stílus*, melyek az alkotás folyamatába és dilemmáiba, ezzel együtt az olvasó befolyásolhatóságának, egyáltalán: megszólíthatóságának kérdéseibe bonyolódnak bele: „*Hogyan kezdjem el? Mit tegyek elsőként? Mondjam azt, hogy átment a zebrán? [...] Történt valami? Menjünk le az alapszintre, és kezdjünk bele valamibe! De mitől kezdődik el egy másik világ? [...] Legyen főbős egyáltalán... mit kellene tenni vele?*” (*Zebrák és éttermek*). „*Mit vár tőlem, mit vár el önmaga önmagamtól? Vajon hol húzódik közöttünk a határ vagy közöttem van-e a határ? [...] Érdemes ezt elolvasni, vagy nem érdemes? [...] Hogy tetszik a stílusom?*” (*Stílus*).

A *Gondolatok* narrátora folyamatosan megszakítja monológját, hol átlagpolgári életek tömör megrajzolásával, hol más megjegyzésekkel kísérve. A szöveg az asszociatív prózatechnika jellegzetes példája: az eleinte egyes szám első személyben megszólaló narrátor egy idő után noha ugyancsak egyes szám első személyben beszél, most már azonban béka képében, végül a narráció egyes szám harmadik személyű lesz. Számítatlan narrátori elmozdulásban bővelkedik – hol Kleantészt halljuk, hol egy TV SHOP reklámot – a kötetzáró *A lélek feszültsége* is.

A *Szex a nappaliban* írásaiban rendre feltűnő, sőt konkrétan meg is nevezett asszociációs szövegszerkesztési eljárás, a mintegy „öszönszerűen”, automatikusan felbukkanó gondolatok sokasága voltaképpen paradoxon, hiszen ezeket az asszociatív láncokat szigorú, tudatosan irányított narrátori pozícióváltások szabályozzák. Az *Egy vérrög története* című elbeszélés fiktív látlelet az agyvérzés során bekövetkezett halálról, miközben a szöveg túllép a primer szinten lefordítható történeten, a vérrög történetén. Morbid szellemességgel egy halálraítelt narrátor tudatmódosulásán keresztül – „*egymásba vetített képek zagyvalékát észlelem*” – értesülünk az asszociatív technika lényegéről. Ebben erősítheti meg a szöveg olvasóját egy újabb, szintén fekete humorral átszőtt megjegyzés: „*Lenyűgöz ez az újonnan érkezett, kéméletlen vérrög okozta megtálsodott és zabolázatlan, radikálisan újszerű (!) látásmód.*”

Más összefüggésben volt már szó a *Vigyázz Pötyi* kötetbeli jelentőségéről. A novella az említett prózaalkotási eljárás metodikája felől is olvasható – az autóban utazó társaság tagjai Pötyi halálát követően a nyári bobozással kapcsolatban Hacsekről és Sajórol beszélgetnek, mígnem egyikük közbeszól:

„– És ennek mi köze a Pötyihez? – kérdezte Káposzta.

– Ennek az égvilágon semmi – mondta Feri. – Ez a bobozásról jutott eszembe.”

Az asszociációs, a csupán látszólag önműködően funkcionáló szöveg jellemzői közé tartozhat, hogy a figura önmaga alakítja karakterét. Adott egy szereplő, aki bármit megtehet, s ha ez valóban így van, „*[M]iért is ne menne át a szemközti oldalra*”, különösen ha „*ideje és kedve is volt ehhez a művelethez.*” (*Karcsi bácsi leejti a kolbászt*). Ez utóbbi részlet már túlmutat a pusztán a szabad gondolatra hagyatkozó eljáráson, s a szöveg mint önálló entitás tulajdon keletkezése alatti, önmagát alakító karakterisztikumára is fényt vet.

Hazai Attilának – noha új kötete kevésbé tűnik „magabiztosnak”, mint az előző – nyilvánvalóan nem kell attól tartania, hogy kiesik a szakma vagy lelkes közönsége lá-

tóteréből. Az ő esetében inkább az a kérdés, s magam is ezért várom már most a következő novelláskönyvet, hogy milyen úton halad tovább, mi marad meg eddigi novelláinak jellemzőiből, hogyan mozgatja születendő narrátorát/narrátorait, hogyan hozza egységbe a narratori pozícióváltásokat szövegeinek idő-és térkezelésével, mennyire sikerül megtalálnia azokat a bizonyos „helyes arányokat”, valamint hogy vannak-e helyes arányok, és ha vannak, meg lehet-e egyáltalán találni ezeket, különösen ha – mint ahogy az a *Zebrák és éttermek*ben olvasható – ezentúl várhatóan „[K]evés lesz az önvalomás és sokkal több a kitekintés.”

Kiss László

KOTSIS IVÁN

„A Tisza-parton mit keresek?”

„Sokat jelentettek számomra a szegedi barátságok”

BESZÉLGETÉS SZATHMÁRY GYÖNGYI SZOBRÁSZMŰVÉSSZEL

Bálint Sándor, Kulka Frigyes, Straub F. Bruno, Vinkler László – csak néhány név Szeged 20. századi kulturális és tudományos életének azon kimagasló alakjai közül, akiknek emlékét a városban Szathmáry Gyöngyi munkái őrzik. A több mint három évtizeden át Szegeden alkotó szobrász 1940-ben Szatmárnémetiben született, családja 1947-ben repatriált, akkor költözött szüleivel Nyíregyházára. A budapesti Művészeti Gimnáziumban érettségizett, majd 1963-ban Mikus Sándor növendékeként a Magyar Képzőművészeti Főiskolán szerzett diplomát. Pályáját a Szegedi Tanárképző Főiskola rajz és művészettörténet tanszékének oktatójaként kezdte, ahol 1997-ig tanított docensként, majd címzetes főiskolai tanárrá nevezték ki. Első nagyobb munkája, a Fiú kutyával 1965-ben a Béke utcai általános iskola számára készült. Ma már több szobra, domborműve díszíti Szeged, Budapest és az ország más városainak köztereit és középületeit. 1974 és 1977 között Derkovits-ösztöndíjas volt, 1975-ben elnyerte a Szegedi Nyári Tárlat fődíját, 1977-ben a Hódmezővásárhelyi Őszi Tárlat Tornyai-díját, 1978-ban pedig Munkácsy-díjjal tüntették ki. 1987-ben megkapta a IV. Soproni Érembiennálén a lektorátus díját, 1990-ben a XIV. Sóstói Nemzetközi Érem- és Kisplasztikai Alkotótáborban a Művészeti Alap díját. Számos egyéni és csoportos kiállításon vett részt idehaza és külföldön. Több kisplasztikája található közgyűjteményekben, érmei megbecsült darabjai a magángyűjteményeknek is. 1997 óta Budapesten él második férjével,

a szobrász Vigh Tamással. Tagja a Szög-Art Egyesületnek, a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének, valamint a Magyar Szobrász Társaságnak. „Ő az a szobrász, aki az alföldi síkon a klasszikus görög szellemiséget elegyíteni volt képes a magyar népi kultúra mélyrétegeivel. Ebből következően szobrászatára klasszikus fegyelemmel épített nagyvonalúság, s ugyanakkor érzelmi hevítettség, balladisztikus sejtelmesség jellemző. De legfőképpen a tiszta, világos és jól artikulált plasztikai kifejezés.” – így jellemezte művészetét ropant találóan a szegedi szobrászokat bemutató kötet bevezető tanulmányában Tóth Attila, a város szobrai kötetbe gyűjtő művészeti szakíró. Szathmáry Gyöngyivel budai otthonukban beszélgettünk.

– *Hogyan lett szobrász, milyen hatások játszottak szerepet pályaválasztásában?*

– A véletlenek mellett biztosan sok öröklött dolog is közrejátszott ebben, hiszen a hajlamok, ösztönök legalább annyira meghatározóak, mint a körülmények, a környezeti hatások. Sok mindennek együtt kell lennie ahhoz, hogy valaki ilyen úton induljon el. Apai ágon mindig is voltak a családukban művészi hajlamú vagy művészetszerető emberek, de művészek inkább a női ágon találhatók. Nem azért, mintha a férfiak nem lettek volna tehetségesek, csak nem tartották ezt megélhetést biztosító szakmának. A múlt század elején a nagynénémet viszont hagyták, hadd menjen a művészeti főiskolára. Az anyai – a Barra – ágon több református pap is volt a családukban. Édesanyám nagyapja, dédapja, sőt már az ükapja is Marosvásárhely környékén volt református lelkész. Ők hagyták ránk, kései utódokra: Ne csak magunknak éljünk! Apai ágon az értelmiségiek – gimnáziumigazgató, polgármester-helyettes, történész – kívül sok kézműves – például még kocsikerék-készítő – is volt az ősök között. Nagypám a szatmárnémeti színháznak nemcsak gondnoka volt, hanem ő készítette a díszleteket is. (Ez azért is érdekes, mert Zsuzsa lányom díszlet- és látványterveit a férje kivitelezi – mindketten a filmgyárban dolgoznak.) Mindezt abból a kis életrajzból tudtam meg, amit édesapánk hagyott ránk örökségül. Apám 1898-ban született, az I. világháború idején alig volt 18 éves, amikor behívót kapott. Végigcsinálta a piavei ütközetet is, amit élete végéig emlegetett. Húszévesen sok emberért felelős volt, és ritka bravúrral a többségüket sikerült élve visszahoznia a frontról. A Szathmáry-ágon sok különös ember volt a terebélyes családfán. Nagyobbik lányom, Eszter építész, és kint él Chicagóban. Amikor 1995-ben meglátogattam, akkor ismerkedtem meg Szathmáry Lajossal, az amerikai magyar emigráció legérdekesebb alakjával. A szegedi Somogyi-könyvtár munkatársaival is kapcsolatot tartó Lajos bácsi százezer kötetes könyvtárában felbecsülhetetlen értékű hungaricáink legszebb darabjai, köztük ősnymtatványok is voltak szép számmal. Voltak: mert a halála után – végrendelete szerint – részben amerikai egyetemek, részben pedig egykori sárospataki iskolájának a tulajdonába került. Szathmáry Lajos rendkívüli egyéniség volt, a vele való találkozás hasonlóan nagy hatással volt rám, mint az, amikor 1976-ban Kós Károllyal ismerkedtem meg Kolozsvárott. A nevemet meghallva rögtön kijelentette: egészen biztosan rokonok vagyunk. Sajnálom, hogy nem tudtam már elküldeni neki apám családtörténeti írását – 1996-ban meghalt Lajos bácsi – mert azok a másfél-kétszáz éves történetek, amelyeket elmesélt a családjáról, sok ponton egybevágnak az apám írásában szereplő adatokkal.

– *Ön meglehetősen zűrzavaros időszakban, a II. világháború idején, 1940-ben Szatmárnémetiben született. Mikor és hogyan került Magyarországra?*

– Először pár hónapos koromban, amikor visszacsatolták Észak-Erdélyt. Másodszor 1947-ben, édesapám után jöttünk át. Egészen pontosan úgy történt: 1944 őszén a front elől Észak-Komáromba menekültünk. A háború után, 1945 kora nyarán – amint lehetett – visszamentünk Szatmárnémetibe. Délután érkeztünk, de az én édesapám már éjszaka gyalogosan és egyedül indult vissza Magyarországra. Szatmáron ijesztő hírek várták a szüleimet: a román hatóságok minden indok nélkül őrizetbe vesznek igen sok magyar – főleg értelmiségi – férfit. Apám sok barátja tűnt el akkoriban úgy, hogy többé soha nem került elő. Édesanyámnak velem és három testvéremmel 1947-ben, szinte az utolsó pillanatban – a vasfüggöny előtt – sikerült áttelepülnie Nyíregyházára, a két éve nem látott édesapámhoz. Szüleim abban a hiszemben választották Nyíregy-

házát, hogy ott közel lévén a határhoz, hamarosan visszamehetünk. Tévedtek. Úgy haltak meg a nagyszüleim, hogy többé nem láthattuk őket.

– *Már Nyíregyházán felfigyeltek a tehetségére?*

– Szerencsémre az iskolában nagyszerű rajztanárom volt, a kitűnő akvarellfestő Szalai Pál. Ő biztatott, hogy a budapesti művészeti gimnáziumba jelentkezsek. Akkoriban ez volt az ország egyetlen ilyen intézete. A szüleim nem akartak beleszólni, hagyták, hogy önállóan döntsek. A jól sikerült felvételi vizsgámnak örültek, így lettem a művészeti gimnázium diákja.

– *Akkoriban a Nyírségből Budapestre kerülni óriási dolog lehetett.*

– Igen, tizennégy évesen különösen az, de ez tanított meg igazán arra, hogy a magam lábán megálljak. Egy másik világ tárult fel előttem és sok új lehetőség. Somló úti kollégista lettem, és lelkes, érdeklődő diákként benne voltam mindenben. Társaimmal bérletet váltottunk a Zeneakadémiára, koncertekre, színházba, kiállításokra jártunk, tanítás előtt korán reggel a Rudasban úsztunk. Akkori barátaim egy részével ma is tartom a kapcsolatot. Budapesten gimnazistaként éltem át az 1956-os forradalmat is. Október 23-án csatlakoztunk az egyetemisták tüntetéséhez, majd a következő napokban a kollégiumhoz közeli Tétényi úti kórházban jelentkezünk többen véradásra és ápolónői munkát vállaltunk. Barátnőm – Magyar Kati – a kórház egyik mentőkocsijával november 7-én bement a tűzharcok közepébe. A Liszt Ferenc téren egy orosz tank szétlőtte a fehér zászlós vörös keresztet autót. Ma már Magyar Kati a gimnáziumunk hősi halottja. 1958-ban azt sem engedték meg, hogy az érettségi tablónkra rátegyük a fényképét.

– *Milyen volt a művészeti gimnázium szellemisége?*

– Azokban az években többnyire még a nagyszerű régi tanári kar tanított ott. Csak a brutálisan vonalas, korlátolt és műveletlen igazgatónkat nem szerettük, aki korábban Soroksáron volt félelmetes rendőrpáncsnok. Kitűnő képességű diákok voltak az osztálytársaim. Az első év alapozó rajzi ismeretei után másodikban akvarellezéssel és dombormű mintázásával is megpróbálkoztunk minden különösebb korrektúra nélkül. Forma vagy színérzék? Szobrászat vagy festészet? Melyik diák melyik szakon tanuljon a további években? Ezt kellett eldönteni a gyakorlatok alapján. Fél év mintázás után a tanárok engem is szobrász szakra javasoltak. Érettségi után az osztályunk nagy részét felvették a Képzőművészeti vagy az Iparművészeti Főiskolára. A főiskola teli volt régi ismerősekkel, hiszen a gimnáziumból és a kollégiumból is jól ismertem a hallgatók többségét.

– *Az ilyesmi jól jöhet később a pályán...*

– Van, amikor igen, és vannak olyan helyzetek, amikor nem biztos, hogy jó.

– *Kik voltak a meghatározó mesterei a főiskolán?*

– Akkoriban már nem lehetett mestert választani, mindenki annál tanult, akihez beosztották. Én Mikus Sándorhoz kerültem, rajta kívül Pátzay Pál és Szabó Iván tanított szobrászatot a főiskolán. Az furcsa volt számomra, hogy a nagy tekintélyű Pátzay fölényesen bánt a mesteremmel. Pátzay – Mikus távollétében – szinte mindennap benézett a mi műtermünkbe is, és korrigált is. Emlékszem, sokszor a legkisebb kérdéseinkre is olyan kerek kiselőadást tartott, amihez másnak felkészülésre lett volna szüksége. Érdekesen tudott beszélni bármiről és bárkiről, csak egyetlen témát nem lehetett

nála érinteni: a 20. századi modern művészetet. Ő ugyanis megállt a 19. század építészetenél, szobrászatánál, festészeténél, és lesújtó véleménye volt a modern törekvésekről. Ez a volt a tragédiája, mert – mint később megtudtam – ezzel saját ifjúkori törekvéseit is megtagadta. Végül is azt mondhatom: mindannyiunknak Barcsay Jenő volt a legfontosabb Mestere.

– *Diploma után milyen tervei voltak, hogyan indult a pályája?*

– Akkoriban már nem volt kötelező a főiskolán a tanári szak, ami korábban automatikusan része volt az oktatásnak. Én azonban a szüleim megnyugtatóására fölvettem azt is, de már első évben nyűgnek éreztem, mert nem volt megfelelő színvonalú az ilyen irányú oktatás. Abbahagyni már nem lehetett, ha egyszer felvettem, az előadásokra viszont nem jártam be, de a vizsgákat mindig sikeresen letettem. Ötödévesek voltunk, amikor kezdték nekünk mondogatni: nem maradhat mindenki Budapesten, és nem kell mindenkinek művésznek lennie... A főiskola hallgatóinak több mint fele vidéki volt, de szinte senki sem akart hazamenni. Kijött a főiskolára egyszer még maga Aczél György is, és ott, előtte sorra mindenkit megkérdeztek: Miért nem akar vidékre menni, és miért nem akar tanítani? Én nem zárkoztam el egyiktől sem, mert szerettem vidékre járni, nyaranta biciklivel bebarangoltuk az országot. A főiskolán a tanévet kiegészítette egy egyhónapos nyári művésztelepi gyakorlat, így kerültem 1959-ben életemben először Hódmezővásárhelyre. Ekkor jártam Szegeden is először: a szabadtéri színház előadását mentünk át megnézni. Főiskolásként a Nyírségtől idegenkedtem, oda nem szerettem volna visszamenni. (A tájegység érintetlen szépségét, varázsát, és az ott élők emberi értékeit az utóbbi tíz évben kezdtem felfedezni és megszeretni, különösen azóta, hogy alapító tagja lehetek a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeiek Baráti Társaságának.)

– *Mit válaszolt az Aczél György jelenlétében feltett kérdésekre?*

– Azt feleltem: sohasem mondtam, hogy nem akarok vidékre menni, de egy kis faluban már nem szívesen élnék, mert nem tudnám feladni a városi életformát. Nyíregyházát nem szívesen választanám, de más városokról lehetne szó, többek között Szegedet is megemlítettem. Elmondtam azt is, hogy a tanítástól sem zárkoztam el, ha marad időm mellette a szobrászatra. Az év végi vizsgák után egyszercsak behívtak a tanulmányi osztályra, ahol elmondták, hogy tanársegédet keres a Szegedi Tanárképző Főiskola rajz tanszéke, engem javasolnak, keressem meg Vinkler Lászlót és Fischer Ernőt Szegeden. Először is a tanszékre mentem bemutatkozni, megmutatni a munkáimat és megismerni a leendő feladatokat. A beszélgetés végén azt mondta Fischer Ernő: ők azt szeretnék, ha én lennék az új tanársegédjük, adjam be a pályázatomat, és most pedig menjek át velük a személyzeti osztályra. Bagdi Sándor volt akkor a főiskola személyzetese, majdnem kidobott, amikor Vinklerék bevittek hozzá bemutatni. Megkérdezte, mit akarok én itt, a főiskolán. Az egyik gimnáziumban is hirdettek állást, pályázzak inkább oda. Mint később kiderült, a főiskolai állásra neki több pártfogoltja is volt. Azt válaszoltam: magamtól eszembe sem jutott volna Szegedre jönni, a Képzőművészeti Főiskola javasolt, a rajz tanszék vezetői is alkalmasnak tartanak. Vinkleréknek tetszett a válaszom, végül engem neveztek ki a tanszékre.

– *Hogy indult az alkotói pályája?*

– Diploma után automatikusan felvettek bennünket a Művészeti Alapba. A főiskolai mestereim beajánlottak a lektorátusra is, ahol működött egyfajta munkaelosztó bi-

zottság, ami általában adott a pályakezdőknek egy olyan megbízást, amivel bizonyítani lehetett. Így én is kaptam rögtön az első évben egy komolyabb munkát: Szegedre, a Béke utcai általános iskola számára csináltam meg a Fiú kutyával című szobromat. Akkoriban az állami építkezéseknél a beruházás két ezrelékét valamilyen képzőművészeti alkotás létrehozására kellett fordítani. A Béke utcai iskolát tervező iroda főmérnöke – Borvendég Béla – Budapestre ment, hogy a lektorátustól kérjen javaslatot, kit bízzanak meg a szobor elkészítésével. Ott rögtön azt kérdezték tőle: jó lesz-e a fiatal Szathmáry Gyöngyi, aki friss diplomásként most került Szegedre. Bényi nem tiltakozott. Akkor már ismertük egymást, párszor találkoztunk. Örömmel keresett meg a hírrel: hozott egy szobor-megbízást. Ismeretségünkől hamarosan házasság lett.

– *Milyen volt a szegedi rajz tanszék akkoriban?*

– Vinkler Lászlót már az első pillanatban a szívembe zártam. Ő a férjemmel, Bényivel nagyon jó barátságban volt. Csak negyvenvalahány éves volt akkoriban, de már mindenki bácsizta Szegeden. Hosszú ősz haja, óriási szakmai, pedagógiai tekintélye és áradó nyugalma mindenkire nagy hatást gyakorolt. Laci bácsi jelenlétében nem lehetett veszekedni, kiabálni vagy butaságokról fecsegni. Mindenkit fegyelmezett a jelenléte. Már a bemutatkozáskor éreztem, hogy szívesen és bizalommal fogad, később is egyenjogú partnernek tekintett. Mindvégig jó barátságban voltunk, halála előtt néhány nappal meglátogattam, műtermében legújabb képeit nézve a terveiről beszélt. Éveken át összejártunk. Vinklerék mellett Simoncsicsékkel is és Kulkáékkal is jó barátságban voltunk. Velük és az ő barátaikkal együtt töltött esték és nagy beszélgetések egyben mindig komoly szellemi kalandozást is jelentettek. Sajnos később én mindebből kimaradtam egy kicsit, amikor elveszítettem a hallásomat.

– *Mi történt?*

– Már az első leányom születése után romlani kezdett az egyik oldalon a hallásom. 1972 nyarán megszületett a második leányom. Hat hetes volt, amikor az egyik éjjel fölsírt. Fölvettem, a következő pillanatban láttam, hogy ordít, de nem hallottam semmit. Az orvosok a vizsgálatok után sem tudták pontosan megmondani, hogy mi történhetett. Amikor teljesen egyértelmű lett, hogy az állapotomon nem lehet változtatni, meg kellett barátkoznom azzal a gondolattal, hogy bizonyára sohasem fogok többé hallani. Az akkori orvosi magyarázat szerint az történhetett, hogy a hirtelen ébredéskor rendkívül alacsony lehetett a vérnyomásom és vérellátási zavar keletkezett a belső fülben. A cochleában elhalt a rendkívül érzékeny szőrsejt, amely nem képes regenerálódni. Nagy szerencsémre Vekerdy Zsuzsa logopédussal hozott össze valaki. Zsuzsa csodálatos ember, életének legfontosabb célja, hogy másokon segítsen. Kidolgozott számomra egy módszert, és három hónap alatt megtanított szájról olvasni. Nem hagytam el magam, igyekeztem normálisan tovább élni. A főiskolán sem hagytam abba a tanítást. A hallgatóimnak mindig rögtön megmondtam, hogy nem hallok – ők így is elfogadtak, megértettek és nagyon tisztességesen viselkedtek velem, akárcsak a kollégáim. Azért mertem folytatni a tanári munkát, mert a tanszéken addig eltöltött hét-nyolc év alatt megszerettek a növendékeim, a diploma után többükkel ma is tartom a kapcsolatot. Úgy éreztem, az én speciális helyezetem miatt a hallgatóim nem kaptak tőlem kevesebbet, megszokták, hogy artikulálva, lassabban kell beszélniük velem, ha pedig valamit mégsem pontosan értettem meg, legfeljebb leírták. Én pedig megtanultam jobban figyelni az apró gesztusokra, erősebben koncentráltam a mimikára, az arcra, ezáltal az emberismeretem is gazdagodott.

– *Mennyi ideje maradt az önálló alkotómunkára a tanítás mellett?*

– Nem az idő volt a legnagyobb gondom, hanem inkább az, hogy hol dolgozzak. Ez a probléma végigkísért Szegeden, sohasem volt igazi műtermem. A család miatt később már nem akartam máshová, például Hódmezővásárhelyre költözni, ahol kaphattam volna műtermes lakást. A grafikus akár a lakásában is tud dolgozni, de egy szobrász legfeljebb érmekeket, kispasztikákat tud készíteni. Egyik művésztelepről a másikra jártam, a nagyobb megbízásokat a vásárhelyi, a kecskeméti, sőt a budapesti Lehel úti kollektív műtermekben készítettem el.

– *Első férjével, Borvendég Bélával több közös munkájuk is volt. Hogyan tud összedolgozni a szobrász és az építész?*

– Ha az első pillanattól kezdve együttműködnek, akkor az épületen, az épületben vagy az épített térben nem pusztán applikáció, nem utólagos beillesztés a műalkotás. Amerigo Tot például csak úgy vállalt közös munkát építészekkel, ha valóban a kezdetektől fogva együtt tervezhetett velük. Béni kitűnő érzékkel mindig úgy tervezte meg az épületeit, hogy a szobrok az építészeti kompozíció részei voltak, és hiányoztak volna, ha mégsem kerültek volna oda. Például a Sellő-ház a pasztikával is így született meg. Nagy kár, hogy az ingatlankezelő tönkretette azt a házat is, akárcsak a többi épületét. Sajnáltam Bénit, amiért Szegeden maradt. Húsz évvel ezelőtt el kellett volna mennie. Mondtam neki akkor is: itt megfojtják és lehetetlenné teszik, ha marad. Nemzetközi építész körökben tekintélye, rangja volt, máshol talán jobban érvényesülhetett volna a tudása-tehetsége. Sohasem volt semmilyen pártnak a tagja. Szegeden mindig harcolnia kellett az ostobaság, butaság és rosszindulat ellen, végül mindig neki lett igaza, de őt is felőrölte. A Tiszatáj szerkesztőbizottságába is azért került be, mert kellett a neve. Kizárólag azért vállalta akkor ezt a szerepet, mert nagy sakkozóként előre látta a lépéseket. Tudta, hogy a folyóiratot csak úgy lehet megmenteni, ha ők akkor vállalják, hogy tovább viszik. Ha akkor megszűnt volna, nem lehetett volna később folytatása. Emlékszem, világosan tisztában volt azzal, hogy hálátlan szerepet vállal, és sokan sohasem fogják megérteni a döntését. Így is történt. Két lányunk még most is mondogatja neki: hagyja ott Szegedet. Korábban több lehetősége adódott, hívták a Műszaki Egyetemre is tanárnak, ahol angol nyelven taníthatott volna. Nem vállalta, mert nem akart Szegedtől elszakadni. A kora előtt járt, itthon még javában tartott a szocreál, amikor a Sao Paolóban díjnyertes szegedi ravatalozót tervezte, amibe most a temetkezési vállalat alkalmazottai csúnyán belepancsoltak azzal, hogy konyhabútor lilára mázolták. Egész pályáját az jellemezte, hogy a helybeli korlátolt vezetők állandóan „beleterveztek” a munkáiba. Magam is láttam, amikor nyolcszor terveztettek át a főnökei egy épületet, amit végül fel sem építettek. Amikor sorozatosan történtek hasonló esetek, én is azt mondtam neki, hagyjuk ott Szegedet. A meg nem valósult terv nem építészet.

– *Némelyik korai szobrán akadtak, akik Henry Moore hatását vélték felfedezni. Kik voltak a példaképei?*

– Erről nem is tudtam. Egyetlen szobrom lehet, amelyről valakinek Henry Moore eszébe juthatott: a Tarján-lakótelepen található Olajfűrés című munkám, amit egy országos pályázat egyik győzteseként készíthettem el. A szobornak valamiképpen az olajbányászathoz kellett kapcsolódnia. Sokan nonfiguratívnak gondolják. Nem az. Olyan formát kerestem, ami a földben munkáló nagy energiákat, erőket fejezi ki. A gyerekek azonnal megszerették, rámásztak-belebújtak, és tovább fényesítették. Ami-

kor 1969-ben Angliában jártam, egyszerre ismerkedtem meg Moore és a Parthenon timpanonjának a szobraival. Később a tengerparton nyaralva bűvárszemüveggel figyeltem meg a víz alatti formákat, sziklákat, a víz koptatta köveket, kavicsokat, csontokat, és akkor értettem meg igazából Moore szobrászatát és a Parthenon torzóit is. Valójában a természeti erőket fejezi ki mind a kettő, pontosabban: a természet erejének az emberi szellemmel való egységét.

– *Főiskolai mesterei vagy a nagy magyar szobrászok közül kik voltak példaképei?*

– Túl sok vagy túl kevés nevet sorolhatnék, és mindenkit másért becsülök vagy tisztelek. Ha valami nem egyezik meg a törekvéseimmel, attól még elismerem jónak. Bizonyos hangulatok, élethelyzetek szerint változhat, hogy mikor mit szeretünk, mit veszünk észre, mire vagyunk fogékonyak. Amikor dolgozom, lehetséges, hogy bennem vannak ezek a hatások és élmények. Vannak, akik tudatosan kiemelnék bizonyos jegyeket másoktól, és összeraknak egy jellegzetes mozaik-stílust maguknak. Azt hiszem, hogy az én gondolkodásomban inkább úgy épültek be stílusok, megoldások, hogy sokszor magam sem vettem észre.

– *Több jeles szegediről készített olyan jól sikerült mellszobrot, érmét, amely az egyszerű ábrázoláson túlmutatva a személyiség esszenciáját adja. Jó példa erre a Bálint Sándor-büsztt.*

– Sándor bácsit rögtön Szegedre kerülésem után Vinkleréknél ismertem meg. Közel laktunk egymáshoz, többször járt nálunk, a lányaim is emlékeznek még a látogatásaira. Sándor bácsi anyagi ember volt, szerencsésnek érzem magam, hogy személyesen is ismerhettem. Miután diplomáztam a főiskolán, sokáig nem készítettem portrét, mert elriasztott az a temérdek rossz példa, amellyel találkoztam. A bürokratikus rendszer és a művészetpolitika nem váltott ki komolyabb szellemi küzdelmet, nem adott szellemi lendületet – ijesztő volt látnom a kollégák szenvedély nélküli, érdektelen, unalmasra sikerült megoldásait. Amikor 1976-ban meglátogattam az idős Kós Károlyt Kolozsvárott, hazatérve róla készítettem az első portréérmemet. Amikor egymás után meghalt a Szegedi Nyári Tárlatra elkészítettem domborműves portréjukat. 1983-ban Kós Károlyt megmintáztam nagyobb méretben. Akkoriban még nagy tettnek számított Kós Károlynak emléket állítani Magyarországon. Az építészek összefogásával három helyen is sikerült ezt a domborművet elhelyezni. Az első bronz példányt 1983 decemberében Budapesten a XIX. kerületben, a Wekerle-telepi Petőfi téren, amely ma már Kós Károly nevét viseli. A másodikat ugyanabban az évben az építőművészek székházának az udvarán, a harmadikat pedig 1984 februárjában Szegeden, a panteonban. Természetesen szerzői díjat egyikért sem kértem.

– *Azután sorra jöttek a szegedi portrék is...*

– Majdnem minden munkámnak külön története van. Bálint Sándor szobra ügyében Trogmayer Ottó már a temetés után megkereste Papp Gyula tanácselnököt, aki beszélgetésük után állítólag azt mondta a beosztottainak: majd talán ötven év múlva. A város vezetésének ellenállását látva a múzeumban szerettek volna Sándor bácsinak emléket állítani. Kalmár Marcit és engem is felkértek. Én inkább azokat a nagyon is határozott vonásait kerestem, amelyek a „legszegedibb szegedi” rendkívüli egyéniségét fejezik ki. Végül megszületett a döntés, hogy az enyém a múzeumba kerül, Kalmárét az alsóvárosi templom mellé állítják fel. Marci a szobrot kőbe faragta és hamarosan fel is avatták. Az enyém a múzeumban várta a bronzba öntést, amire egyelőre nem volt

pénz. A rendszerváltás után, 1992-ben Simoncsics Jánosék a tápéi iskolában fotókiállítást csináltak Sándor bácsi emlékére, és a múzeum kölcsönadta erre az ott őrzött gipszmintát. A tanárok egy szekrény tetejére tették föl! Szóba került, hogy az iskola számára az önkormányzat bronzba öntetné. Az igazgatónő azonban írt egy levelet a kulturális bizottságnak, amelyben kifejtette: azt is úgy erőszakolták már rájuk, hogy Bálint Sándor nevét vegye föl az iskola – pedig nem is Tápén, hanem Alsóvároson született, ahol ráadásul van is már szobra, most még a szobrát is rájuk akarják tukmálni. Ebből ők nem kérnek, inkább adják oda nekik a szoborra szánt pénzt, abból labdákat vesznek a gyerekeknek.

– *Végül hogy született meg mégis a bronz büszt?*

– A kulturális bizottságot vezető Simoncsics Jánossal azonnal elhoztuk a szobrot Tápéről, a bizottság pedig engem bízott meg, keressek neki méltó helyet. Bénivel úgy okoskodtunk, hogy az örökre vitázó képviselők biztosan nem fogadják majd el a javaslatunkat, hiszen nehezen szoktak egyezsége jutni. Ezért előrelátóan azt kértük, hogy tegyék a Nagyáruház passázására, a Bálint Sándor Könyvesbolt elé. Az üzlet örült a javaslatnak, ám a közgyűlésen a várakozásunknak megfelelően vita támadt. Akkor dobta be Simoncsics János azt a helyszínt, amit valójában szerettünk volna: a Dóm téri panteont. Elfogadták. Az egyik városházi tisztviselő azt javasolta, tegyük abba az üres fali fiülkébe a Hősök Kapuja felé vezető átjárónál. Én viszont ragaszkodtam ahhoz, hogy ezt a büsztöt egy posztamensre kell állítani. És nem csak azért, hogy a térbelisége érvényesüljön, de főként azért, hogy emberek között legyen. Támadt egy ötletünk arra is, hogy a talapzathoz honnan szerezzünk követ. Akkoriban bontották le a Széchenyi téren a szovjet hősi emlékműveket. Úgy gondoltuk, abból lehetne kiválasztani egy kőtömböt. Jó, hogy gyorsan intézkedtünk, mert két nap múlva már jelentkezett egy másik szoborállítató társaság, amely kifogásolta az akciónkat, más emlékműre kellett volna nekik a kő. A kőfaragó közben már félig kifaragta a talapzatot, így nem lehetett már visszacsinálni. A püspöki hivataltól megkérdeztem, van-e kifogásuk az ellen, hogy az ajtajuk mellett áll majd Bálint Sándor szobra. Dehogy volt, nagyon örültek neki. Ők adták az áramot is, amikor a posztamenst rögzítettük. A szobor leleplezése előtti éjszakán különös álmom volt: avatják a szobrot, és egyszer csak Sándor bácsi megtestesül, lelép a talapzatról és megelevenedik. Jellegzetes, kicsit félszeg mosolyával a kezét széttárva szerényen kérlelni kezdi a tiszteletére összegyűlteket, ne hozzák zavarba őt ekkora nagy ünnepléssel. Szegény, életében biztosan nem hitte volna el, hogy egyszer majd a szovjet emlékműből származó márványból készítenek az ő szobrához talapzatot a Dóm térré. Kulka professzort is nagyon szerettem, boldog voltam, amikor felkérést kaptam, hogy őt is mintázzam meg. Nagyon sokat jelentettek nekem ezek a barátságok és feladatok.

– *Valóságos szenzáció volt, amikor huszonnégy év után visszanyerte a hallását. Hogyan történt?*

– Amikor kiderült a betegségem, nem estem pánikba, nem volt bennem önsajnálát, rögtön azon gondolkodtam, mit kell tennem, hogy lelkiileg egészséges maradjak. Ugyanúgy kellett élnem, mint addig, szájról olvasva a beszédet értettem, de a zene hiányzott az életemből. Gyerekkoromban zongorázni tanultam, később kórusban énekeltem. Ribári Ottó professzor úr nem sokkal azután került a szegedi klinikára, hogy elvesztettem a hallásomat. Akkor még ő is azt mondta, nem tudnak segíteni rajtam. Nem sejtette még ő sem, hogy a fülműtétek terén is rohamos fejlődés fog bekövet-

kezni. 1996-ban már olyan tökéletes implantátumok jelentek meg, hogy úgy gondoltam, nem érdemes tovább halogatnom a műtétet. Ribári professzor operált meg Budapesten, a beavatkozás kitűnően sikerült. Ma már telefonálok és zenét is hallgatok. Amikor a műtét után először telefonáltam Eszter lányomnak Amerikába – akinek a hangját öt éves korában hallottam utoljára –, mindketten elsírtuk magunkat. Férjem, Vígh Tamás, hogy megbizonyosodjon a hallásomról, először a Boci-boci tarkát kezdte fütyülni, de a végét szándékosan hamisan fújta. Amikor felismertem a dallamot és megszólaltam, hogy a vége hamis, akkor biztos volt benne, hogy valóban jól hallok. Azóta még tovább javult a hangérzékelésem. Óriási dolog, hogy újra járhatok koncertekre és felfedezhetek számomra ismeretlen darabokat, mint például Kurtág Györgyét.

– *Szegedet a szobrok városának nevezik. Mit gondol azokról a köztéri művekről, amelyek a rendszerváltás óta születtek?*

– Az emlékmű készítése nem csupán a szobrász „magánszáma”, „magánügye”. Sok szereplős mű – magának a szobrot állító társadalomnak is az önarcképe. Látható például, hogy a 20. században kialakult prototípusok merev rendszere szívósan tovább él napjainkig. Elég csak megnézni az I. és a II. világháborús emlékművek hazai, európai vagy amerikai példányait. A megidézett katonák jóformán csak öltözetükben, rangjelzésükben különböznek. Ritka jó emlékművel büszkélkedhet viszont Rotterdam, ahol Zatkin megrendítő, expresszív plasztikája látható. Ehhez a szoborhoz mindenkinek el kellene mennie egyszer. Nemcsak a döbbenetes élményért, hanem a tanulságokért is. Arra gondolok: az emlékmű terve a múzeumban megtekinthető. De micsoda óriási minőségi, határbeli különbség van a kétféle munka között – persze a monumentális kikötői emlékmű javára. Ezért is kockázatos megmutatni a laikusoknak a tervezeteket. A rotterdami polgárok mindenestre bölcsek voltak, amikor a döntést szakmabeliekre bízták. Nem volt népszavazás, azt eszébe se jutott volna kérni senkinek. A nippeket, műtyüröket kedvelő polgárok bizonyára nem erre voksoltak volna. Inkább egy zsánerszoborra. Ám az adófizetők bíztak a város vezetőiben, ők meg a szakemberek hozzáértésében. Lehet, hogy készültek a rendszerváltó társadalom zúrzavarát tükröző gyenge szobrok Szegeden is, no de mégsem a Duna-parton ijesztően tornyosuló Nemzeti Színház!

– *Tagja maradt a Szög-Art Egyesületnek?*

– Igen. Jól éreztem köztük magam mindig, de ezen kívül azért is az egyesület tagja maradtam a Budapestre költözés után, hogy megmaradjon a személyes kapcsolatom a várossal, ahol az életem javát töltöttem. Aranyi Sanyi arra törekedett, hogy egy olyan szűk csoportot szervezzon, amelynek a tagjai a minőséget tartják a legfontosabbnak, és emberileg is jól kijönnek egymással. Ez nagyon lényeges szempont, mert mára országszerte igen nagy lett a száma a gyenge, ám önimádó művészeknek, és az egyre élesedő kenyérharc pedig régi jó barátokat is egymás ellen fordított. A Szög-Art összejevetelein kívül ma már csak a régi jó barátok és volt tanítványok hívására látogatok a Tisza partjára. Nem figyelnek ma már az emberek egymásra, sokan máig nem vették észre, hogy már nem élek ott köztük Szegeden. Az utolsó szegedi években olyan sok szakmán belüli zavaros jelenséggel találkoztam, hogy nem esett nehezemre elhagyni a várost. Az Oskola utcai Olajos-házhoz tervezett Szent Borbála szobromat a meghívásos pályázat szakmai zsűrije a legjobbnak találta. Megkaptam az első díjat, de visszataszító machinációk eredményeképpen mégsem én kaptam a megbízást a szobor elkészítésére a MOL-tól. Amikor először jártam a városban, nagyon kellemes benyomást keltett.

Sohasem felejttem el a csodálatos szegedi ősz meleg fényeit, a csendjét. A nyugalom szigetének tűnt akkor a város. Szeged ma is gyönyörű. Sziget most is, de hol van már a nyugalom. A turista persze nem láthatja az árnyoldalait és a benne élő indulatokat.

– *Az elmúlt években milyen munkák foglalkoztatták?*

– Úgy alakult, hogy a megbízások mind portrék voltak, és az egyik megbízás hozta a másikat. 1999-ben volt a Nobel-díjas Békésy György születésének századik évfordulója, amelynek tiszteletére nemzetközi konferenciát rendeztek Budapesten. Ribári professzor javasolta, hogy van neki egy olyan operáltja, aki szobrász, és áttételesen Békésy kutatásainak köszönheti a hallását. Nagy örömmel készítettem el a szobrot – a Puskás Tivadar Híradástechnikai Technikumban állították fel 2000-ben. A következő évben ugyancsak ők kértek fel Magyari Endre megmintázására, aki az első magyar rádióadást készítette, és a lakitelki adó tervezésében is részt vett. A Műszaki Egyetem Építész Kara részére 1996-ban Csonka Pál, 1998-ban Kotsis Iván, 2000-ben pedig Rados Jenő portréját rendelték meg tőlem. Izgalmas feladat volt Varga Mártonnak, az első magyar kertészeti iskola alapítójának a szobra – szintén 2000-ben avatták. Ezeket a legújabb szobraimat látta annak a chicagói építészeti irodának a főnöke, ahol Eszter lányom dolgozik. Az ő közreműködésével kaptam megbízást Jack Knuepfer portréjának a megmintázására. A 80. születésnapján ezzel a szoborral lepték meg a tisztelői Knuepfert, aki Illinois állam sikeres kormányzója volt 1978-tól 1990-ig. Most márciusban pedig Bob Finch építészről készített portrém avatására megyek Amerikába.

Hollási Zolt

RADOS JENŐ

Csetri Lajos professzor emlékére

(1928–2001)

2001. december 25-én meghalt Csetri Lajos irodalomtörténész, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának emeritus professzora. Súlyos beteg volt, mégis nehéz elhinni, hogy nem láthatjuk többé jellegzetes alakját a szegedi utcákon, a bölcsészkar folyosóin. Hosszú évtizedeken keresztül elhitette velünk, hogy az okos ész által irányított mértékletesség legyőzhet minden kórt, hogy az ő története a túlélés sikerének példázata. 1945 novemberében csontsoványan tért haza franciaországi hadifogságból, lábon hordozva az izzadmányos mellhártyagyulladást. Az alattomos betegség lassanként tönkretette jobb tüdejét, és az operálhatatlannak nyilvánított betegnek az orvosok 27 éves korában nyugodt, öreguras életmód mellett is néhány évet mertek jósolni csupán. Csetri Lajos akkor kezdte tudatosan kidolgozni a túlélés taktikáját. Betegség ellenére elvégezte a szegedi egyetem bölcsészkarának magyar nyelv és irodalom, később német szakát. Érdeklődése hamarosan irodalomesztétikai, elméleti kérdések felé fordult, és egyetértve azokkal az MTA Irodalomtudományi Intézetében gyülekező kutatókkal, akik a sztálini időszak örök realizmus elméletével szemben a stílus- és irányzattörténeti iskolát igyekeztek rehabilitálni, igen fontos tanulmányokat adott közre a korstílusok és stílusirányzatok problematikájáról. Amikor azonban a kultúrpolitika irányításában Köpeczi Béla helyett Aczél György került előtérbe, kényszerűen váltania kellett. 1963 óta a bölcsészkar magyar irodalmi tanszékén dolgozott. Nagy tanulmányt adott közre a kor hazai irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól, majd figyelme Berzsenyi életműve felé fordult. Róla írta kandidátusi disszertációját, kutatásainak eredményeit pedig *Nem sokaság hanem lélek* című, 1986-ban megjelent könyvében összegezte. A címbe emelt Berzsenyi-idézet egyben saját világ- és életszemléletének pontos kifejezője. Később érdeklődését mindenekelőtt a 19. század eleji magyar irodalmi nyelvújítás nyelv- és irodalomszemléletének kutatása kötötte le. Meglátásait akadémiai doktori disszertációjában foglalta össze, mely *Egység vagy különbözőség?* címmel 1990-ben könyv formában is napvilágot látott. Mindazok persze, akiknek abban a szerencsében lehetett részük, hogy Csetri tanár úr előadásait hallgathatták a szegedi egyetemen, jól tudják, hogy mennyi mindenről beszélt még az említetteken kívül is. Mindig papír nélkül, pontosan szerkesztett, szinte nyomdakész mondatokban: nagy tudása, széleskörű olvasottsága, pontos memóriája mindenkit lenyűgözött. Nyugdíjas éveit megnehezítette a betegség. Nemrég egy szegedi konferencián szelíd öniróniával obsitos irodalomtörténésznek nevezte magát, mégis dolgozott Berzsenyi prózai dolgozatainak kritikai kiadásán. Szívügye volt ez a munka, amelyet azonban nem adatott meg befejeznie; a feladat most már ránk, tanítványaira vár.

Szajbély Mihály

Szerkesztői asztal

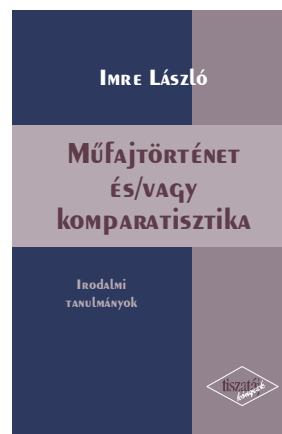
Kérjük kedves olvasóinkat, hogy személyi jövedelemadójuk *egy százalékával* támogassák a Tiszatájt. Amennyiben úgy döntenek, hogy lapunk fenntartásához hozzá kívánnak járulni, rendelkezzenek a következő adószámmal:

19082349 2 06
Tiszatáj Alapítvány

*

A Tiszatáj Könyvek sorozatban megjelent *Imre László* Műfaj történet és/vagy komparatistika című könyve, mely nyolc tanulmányt tartalmaz a klasszikus magyar irodalomról. A sorozat következő darabja *Szigeti Lajos Sándor* A virrasztó költő című, József Attila-tanulmányokat tartalmazó könyve lesz.

*

Néhány szerzőnkéről: Az *Aaron Blumm* néven is publikáló VIRÁG GÁBOR író, szerkesztő (Symposion), Szerbhorváth Györggyel, Mirnics Gyulával Dombosi történetek címmel adott ki novelláskötetet. KELEMEN ZOLTÁN tanársegéd a szegedi bölcsészkar Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén. BERTHA ZOLTÁN a Károli Gáspár Református Egyetem tanára.

Áprilisi számunk tartalmából:

FENYVESI OTTÓ, ORBÁN OTTÓ, ZALÁN TIBOR versei

SÁNDOR IVÁN, KONTRA FERENC prózája

GRENDÉL LAJOS esszéje *Mészöly Miklósról*

Diákmelléklet:

TVERDOTA GYÖRGY *József Attila Eszmélet* c. versének XII. szakaszáról

Ára: 200 Ft

9 770133 116008

00203